

VIGILIA

**Dobszay László: „Regnum Dei Intra vos est”
Tomka Miklós: „Mire való” az egyház?**

Rónay György születésének 80. évfordulójára

**Balassa Péter, Beney Zsuzsa, Jelenits István, Lengyel Balázs,
Magyar Ferenc, Mándy Iván, Nagy Gáspár, Pomogáts Béla,
Szeghalmi Elemér és Tüskés Tibor írása**

1993/10

LUKÁCS LÁSZLÓ: Kopár úton Isten hegyére	721
DOBSZAY LÁSZLÓ: „Regnum Dei intra vos est” (A „kereszténység és liberalizmus” témaköréhez)	722
TOMKA MIKLÓS: „Mire való” az egyház? (Az egyház küldetése a mai világban)	730

RÓNAY GYÖRGY SZÜLETÉSÉNEK 80. ÉVFORDULÓJÁRA

RÁBA GYÖRGY: A költészet agorája (<i>vers</i>)	736
KALÁSZ MÁRTON: Saru (<i>vers</i>)	737
NAGY GÁSPÁR: Ahogy érti (<i>vers</i>)	737
MÁNDY IVÁN: Valamit egy nagybácsiról (<i>elbeszélés</i>)	738
BENEY ZSUZSA: Rónay Györgyről	740
LENGYEL BALÁZS: Olvasás közben	741
JELENITS ISTVÁN: A Mesterdalnok — és a költő	743
BALASSA PÉTER: Rövid mutató Rónay György meg nem hallott ajánlásaihoz (Ki-másolás a <i>Naplóból</i>)	745
MAGYAR FERENC: Befejezetlen megmértetés (Gondolatok Rónay György <i>Naplójáról</i>)	751
POMOGÁTS BÉLA: Fordítás közben (Rónay György világirodalmi tanulmányairól)	754
TÜSKÉS TIBOR: Arképvázlat Fábián Istvánról (Egy tudós tanár pályája) ..	756
SZEGHALMI ELEMÉR: Rónay György	763
RÓNAY GYÖRGY: Isten Társasága (<i>elbeszélés</i>)	767

KATOLIKUS RENESZÁNSZ

RÓNAY LÁSZLÓ: A szeretet primása: Csernoch János	772
CSERNOCH JÁNOS: A keresztény politikáról	774

KORTÁRSUNK

HORVÁTH ELEMÉR: kórus: a moirák; komor visszhang; nyár és nyár (<i>versek</i>) .	776
POMOGÁTS BÉLA: Orpheus Redivivus (Horváth Elemér verseiről)	778

BESZÉLGETÉS

Rónay Györggyel (<i>Pergel Ferenc</i>)	780
RÓNAY GYÖRGY: Hullámének (<i>vers</i>)	787

MAI MEDITÁCIÓK

RÓNAY GYÖRGY: Napló (részletek)	789
SZEMLE (a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	793

Címlapunkon: A Pantokrátor Krisztus (*fametszet, 1470 körül*)

Kopár úton Isten hegyére

Régen elmúlt az az idő, amikor életkorom, a szokásrend és a reám rakott feladatok halmaza felnőtte nyilvánított. Az ítélet jogerős: véleményt kell formálni, döntéseket kell hozni, állást kell foglalni, felelősen és önállóan — akár tetszik, akár nem. Mégis: kisfiú szeretnék lenni ma is, visszavágyom a gyermekkorba, amikor mások: engem szerető, okos felnőttek irányították az életemet. Életem lassan elmúlófélben van, s fogyatkozóban vannak körülöttem azok, akikre felnézhetek, akiktől tanácsot kérhetek, akiknek szavára érdemes hallgatni, mert véleményük mindig józan és tárgyilagos, mert a kusza és homályos helyzetekben is képesek tisztán látni. Életem végéig fájdalmas hiány marad számomra Sík Sándor — aki harminc éve halt meg —, és Rónay György, aki most lenne nyolcvan éves.

Rónay György biztos fogódzópont, magasra tett mérce, ritkán felcsapó indulataiban is mindig higgadtan ítélő bölcs, a zűrzavaros eseményekben is irányt mutató lelkiismeret volt saját nemzedékének s az utána járónak — nekem is.

Egyetemes irodalmi műveltséggel rendelkezett, ahogyan Babits Mihály, s ahogyan századunkban már egyre kevesebben. „Utolsó bölény vagyok, egy kiháló faj egyik utolsó példánya”, vallotta egyszer élete vége tájt. Költő, regényíró, irodalomtörténész és kritikus — mindegyik a legmagasabb szinten. Szívesen (s mekkora hozzáértéssel!) művelte az irodalom többféle műfaját, belülről ismerte az irodalom különféle korszakait. A rokon lélek együttérzésével fordított különféle nyelvekről és különféle korszakokból, s hozta közel esszéiben is e műveket és korokat a magyar olvasóhoz.

A műveket nemcsak kívülről szemlélte, kritikus ítélettel, hanem belülről is, az író sorstárs együttérzésével, akár Kemény Zsigmondról írt vagy Ady Endréről akár saját kortársairól. A megtiprott és megcsonkított magyar irodalomnak éveken át Rónay György volt a kritikusa; hitét és benső függetlenségét nem adta fel abban a korban sem, amikor egyesek elfogadták a rájuk kényszerített megalkuvást, mások pedig higgadt ítélőképességüket vagy életkedvüket veszítették el, vagy éppen a keresztény (elenség)szerepet parancsát felejtették el a megpróbáltatások idején.

A „teljes létezés” vallotta magáénak — olyan korban, amelyben mintha mindent elborítottak volna az emberi gonoszság végeláthatatlan, viharos hullámai. E Teljes Lét azonban a Názáreti alakjában öltött testet számára. S ahogy evangéliumbeli Zakeus egész vagyonáról boldogan lemondott, hogy teljessé tehesse találkozását Jézussal, úgy ő is szinte gyermeki bizalommal bízott a Gondviselésben. Így vallott róla: „Az én hitem tapasztaláson alapuló, nyílt ésszel való személyes döntés, személyiségem teljessége érdekében.”

Hitét az egyházban élte. Abban a korban, amelyben Rónay György élt, az egyházat is megtiporta a diktatúra, s ő, aki belülről látta az egyházat, bizony gyakran megszenvedte tagjainak emberi gyöngeségeit. Mégsem ingott meg hite az egyházban, mégsem szűnt meg hűséges fiaként annak javán munkálkodni. Mindenekfölött álló kötelességének érezte „minden adott történelmi helyzetben az egyház — olykor láthatatlan — növekedése mellett állni, lenni és dolgozni. Azaz: renoválni, megújítani”.

Életműve ránk maradt, s hiányos lenne nélküle a magyar irodalom, de töredéke-sebb a magyar egyház elmúlt fél évszázados története is. Élete azonban beteljesedett, Krisztus mértéke szerint, hiszen annak során Zakeus-Rónay végképp befogadta Jézust, magává tette a Fiú lelkiületét: nem maradt más kívánsága, csak az Atya akarata. Hisszük, hogy születése után nyolcvan évvel már az örökkévalóság időtlen, feltámadott ragyogásában él.

Lukács László

„Regnum Dei intra vos est”

A „kereszténység és liberalizmus” témaköréhez

Odo Casel mondja egy cikkében, hogy az őskereszténység az egyház örökérvényű isteni modellje. Bármily sok érték halmozódott fel az egyházban a későbbi századok folyamán, ha a lényegét tisztán akarjuk látni, vissza kell néznünk az őskereszténységre.

A közélet és kereszténység viszonyának kérdése — legalábbis mai értelemben — fel sem vetődött az ősegyház számára. Kissé túlzón úgy fogalmazhatnánk, hogy a közélet kérdéseit szent közömbösséggel szemlélte. Nemcsak azért, mert pogány társadalomban élt, amelynek megváltoztatására közvetlenül nem is törekedett, nem is törekedhetett. Annak keretein belül élve csak azt a békességet kívánta önmagának, amely békességet tiszta szívvel kívánt a pogány társadalomnak is. De főként azért nem programozta be magát „közéleti” tevékenységre, mert mindent átható, egész működését ihlető élménye egészen másfelé irányította érdeklődését. Az ősegyház napról napra boldogan tudatosította magában, hogy Isten végtelen irgalmával a kereszténységben új emberré teremtett minket, a hitben és a szentségekben elnyert életet a hitben és a szent misztériumok gyakorlásában napról napra növelhetjük magunkban, s hogy a felebaráti szeretetben ennek gyümölcseit kell megteremnünk. Az „elmenvén tanítsatok minden népet” parancsa erre a jó hírre vonatkozott, s célját a keresztiség kultuszában való újjánemzéssel érte el. Nem ide tartozik, hogy most kifejtsük ennek a tudásnak, ennek az alapélménynek végtelen gazdagságát. De végső soron ennyi volt az ősegyház jóhíre, evangéliuma — egyben életprogramja.

Romana securitas — Christiana pietas

A pogány államra az üldözések ellenére sem úgy tekintett az egyház, mint ellenségére. Az ókori ember szemében a rend, a közbiztonság, a béke olyan értékek, melyeket az egyház megbecsül, akkor is, ha a pogány állam biztosítja azokat. Pilátusnak akkor is van hatalma, sőt felülről adott hatalma, amikor Jézust elítéli. Ugyanaz a hatalom gonosz, amikor Jézust elítéli, és jó, amikor a gonoszt megbünteti. Tegyük hozzá: a politikai közélet e kor számára nemcsak a birodalmat jelentette, hanem a poliszt, mai szóval az önkormányzati szintet is. „Közösségünkért, városunkért” imádkozik az ősegyház, és kettőt kér: hogy „mundi cursus pacifice dirigatur”, vagyis Isten rendelkezésből a világ folyása békességben irányozódjék, és hogy „ecclesia tua tranquilla devotione² laetetur”, tehát Isten egyháza vigadozhassék azon, hogy kellő nyugalomban magát teljesen Istennek szenteli. A társadalom megszentelése csupán közvetve történhet: azzal, hogy az egyház szent, és hogy testébe építi az újjászületteket. Amit el-

mondunk, azt egy fogalompár szemlélteti a legjobban: Romana securitas³ — Christiana pietas⁴, vagyis: római biztonság — keresztény „kegyesség”. Az egyház a római államélettől („Romana”) annyit vár, hogy biztonságos életkereteket („securitas”) teremtsen. Ugyanakkor a maga lelke mélyén felépít egy szentélyt, melyben gyermeki odaadással („pietas, devotio”) őrzi a Krisztushoz való tartozást („Christiana”).

Az ősegyház gondolkodásának igazi kincsestára és tükröje a római misekönyv sacramentariuma, vagyis oratio-gyűjteménye. Sajnálatos, hogy ezek a nagyszerű kulcsszövegek — melyeket valaha memorizáltak és a hittan törzsanyagává tettek — ma nincsenek jelen a hívők tudatában, még a hívő értelmiség tudatában sem, sőt: tisztességesen le sincsenek fordítva. E szövegekből mindenesetre nagyon pontosan és nagyon árnyaltan megtanulhatnánk, mi is a Romana securitas és Christiana pietas tartalma.

Azt hiszem, az eddigiekből világos, hogy a „szent közömbösség” sem szünteti meg a többi polgárral való szolidaritást. A közbékesség közös érdeke összeköti a keresztényt a pogánnyal is, őt viszont elkülöníti a pogánytól az a tény, hogy ő — mint az *Exsultet* kimondja — ott áll a húsvéti gyertya titokzatos fényében, vagyis a kultusz által és a teljes értelemben vett kultusz számára őt Istent kiválasztotta. Ezt a kincset szívében őrizve a keresztény ember nyugodtan részt vehet minden közügyben is. A Szent Pál-i maxima értelmében („aki nem dolgozik, ne is egyék”) a keresztény ember társává lesz minden dolgozó embernek. Munkájának végső motívuma ugyan több, mint pogány kollégájáé, hiszen őbenne megfogant a „Spiritus fervor” (a Lélek forrósága), és ezért kell neki nemcsak „in fide stabilis” (a hitben állhatatosnak), hanem egyúttal „in opere efficax” (a működésben hatékonynak) lennie. Ez a „fervor” tehát hajtóenergia, de az „opus”-nak, a működésnek tartalma már összeköti őt a nagyobb közösséggel is.

Mint az egyháztörténetből és a vértanú-aktákból tudjuk, a keresztények, ha hivatásuk erre szólt, közösségi, tehát községi vagy állami funkciókat vállaltak, sőt magas állásokat töltöttek be a császári udvarban, sokszor úgy, hogy környezetük nem is tudta keresztény voltukat. Nem okvetlenül azért maradt ez rejtve, mert félelemből eltitkolták. Hanem azért, mert ott, azon a helyen ők a „securitas Romana” szolgálói voltak, közösségben mindenki más-sal. Természetesen bármikor megtörténhetett, hogy szolgálatuk összeegyeztethetlenné vált hitükkel és kultikus elkötelezettségükkel. Akkor ugyanilyen nyugodt szívvel elhagyták az állami szolgálatot, ugyanilyen nyugodt szívvel álltak a bíró elé, ugyanilyen vidám lélekkel vállalták a vértanúhalált. Honnan ez a feltűnően szabad lelkület, mellyel „flent tamquam non flentes, gaudent tamquam non gaudentes, emunt tamquam non possidentes, utuntur hoc mundo tamquam non utantur...” (sírnak, mint akik nem sírnak, örülnek, mint akik nem örülnek, vásárolnak, mintegy nem birtokolva, élnek e világgal, mintha nem élnének vele; 1Kor 7,30–31)? Honnan van a termékenység, mely nem ragaszkodik a terméshez? Honnan van ez a „közömbösség”, indifferencia, mely ugyanakkor „efficax in opere” (termékeny a működésben)? Úgy gondolom, ennek titka és záloga ontológiailag is, lélektanilag is: a lélek szentélyének érintethetlensége.

Ne gondoljuk, hogy a „konstantini” korszak beköszöntése azonnal megváltoztatta az emberi élet két területének e viszonyát. Még az Ágoston féle Civitas Dei sem a politikailag megvalósított kereszténység. Hiszen Ágoston

is olvasta napról napra az evangéliumban, miként válaszolt Krisztus a farizeusok kérdésére, hogy tudniillik „quando venit regnum Dei” (mikor jön el az Isten országa)? Így szól: „Non venit regnum Dei cum observatione, neque dicent: Ecce hic, aut ecce illic. Ecce enim regnum Dei intra vos est.” (Nem jön el az Isten országa úgy, hogy észre lehetne venni, és azt mondanánk: nézd csak, itt van, vagy: nézd csak, ott van. Mert íme, az Isten országa bennetek van.) Az ágostoni teológia egyik alapeszméje éppen a jónak és rossznak állandó összekevertsége, szétválaszthatatlansága, illetve a szétválasztásnak az ítélet napjára való fenntartása. A határ az Isten országa és a Sátán országa között nem külső csoportok között húzódik, hanem a lélek bensejében, mind-egyikünk lelkének bensejében. Ezt az összekevertséget kétségtelenül meg-szenvedti az egyház és megszenvedik az igazak. De az a dolguk, hogy béke-tűrőssel, szelídséggel megszenvedjék, nem pedig az, hogy megszüntessék. Ragaszkodniuk kell az igazsághoz, de nem képzelhetik magukat az igazság-tevő Isten helyébe. Ez a gondolat igen sokféle megvilágításban tér vissza, főként Ágoston felsőges zsoltármagyarázataiban.

A kereszténység és az európai ember

A „keresztény állam”, „keresztény társadalom” gyakorlata valójában nem Nagy Konstantin, hanem sokkal inkább Nagy Károly nevéhez kapcsolható, s bár félve, ki merem mondani, providenciális volt. Ha tudjuk is, hogy e korszak a múlté, és számos árnyoldalát fölelmegetjük is, nem kell fölényeskedve kritizálnunk, vagy szégyenkezve kiiktatnunk történelmünkéből. Valószínű, hogy a szellemi és vallási értékek soha nem hatották volna át a társadalmat, ha nincs egy olyan periódusa történelmünknek, amelyben mintegy a közmegegyezés erejével a mindennapi élet princípiumává vált (nem mondom, hogy mindig megvalósított, de egyetemesen vallott és részlegesen megvalósított princípiumává) a műveltség, a tisztaság, a kuralitás, az önfeláldozás, a kegyesség értékrendje.

Kétségkívül megvolt a kard szerepe az oltár védelmében, mondhatni: vég-ső garanciaként többnyire a háttérben. Mégsem a kard hozta létre a keresztény Európát, hanem egy kivételes gondviselés-szerű történelmi szituáció. Az emberiség a népvándorlás tűzvészei közben és után felégetve gazdátlanul maradt magára. Hol volt itt már akármilyen „securitas”? Az egyház lett minden áldásnak, a földi áldásoknak is jóformán egyetlen osztogatója. A gyermeknépek nemcsak hitet, hanem enivalót, betűt, jogrendet, politikai kultúrát, az erőszak ellen többé-kevésbé hatásos normákat kaptak édesanyjuktól. Kivételes volt ez a történelmi korszak, de meghatározó, ahogy a gyermekkor is kivételes, de meghatározó. Ezért kísérhette morális közmegegyezés e be- rendezkedést, és erre a közmegegyezésre támaszkodhatott bármely hatalmi fellépés a rendszert bomlasztó erők ellen. Mivel az egyház nemcsak hitet, hanem kultúrát is hozott, jelentős szekuláris elemek (technikák, autonóm el-járások, intézmények) épülhettek be harmonikusan a középkori társadalmi rendszerbe. A társadalmi kultúrának ezen autonóm technikai megakadályoz-ták azt, hogy mereven teoretikus elrendezésűvé váljék a világ.

A keresztény ember ennek a keresztény Európának dolgos polgára. Akit pedig származása, tehetsége, tanultsága és az uralkodó akarata oda emelt, annak — legalábbis elvileg — Isten előtti felelősséggel megterhelt kötelessége

a közélet szolgálata, a keresztény állam és keresztény társadalom fenntartása — mindenki javára és üdvére. Nincsenek persze illúzióink affelől, hogy működött valóságban ez a tiszta eszme. Hogyan? Jól-rosszul, mint minden emberi dolog. Feszültségekkel telve, gonoszságokkal fertőzve, csodálatos gyümölcsöket teremve; gondoskodva és erőszakoskodva, szűzien és szemérmetlenül, kizsákmányolva és adakozva. Nem apológiáját akartam itt adni a középkori keresztény államnak, hanem szép és igazságos szavakkal búcsúzni tőle.

Mert nem véletlen, hogy éppen ez a keresztény Európa, csakis ennek a keresztény Európának szerzetesrendjei és egyetemei, filozófiai traktátusai és prédikációi, művészete és tanrendszere nevelte ki azt az új társadalmi közeget, mely (most mindegy, hogy jogosan-e vagy nem) kérdőjeleket írt a világi hatalom és az egyház, a társadalmi törekvések és vallási eszmények ilyesfajta viszonyára, tehát egyfajta holisztikus⁵ társadalomfelfogásra. Ismétlem, most nem a kritika, nem a különvélemény igaz vagy téves voltáról beszélek, hanem e vélemények kimondásának tényéről.

Az ókeresztény ember nem csodálkozott volna ezen, legföljebb heves vitába szállt volna az olyasféle dolgokkal, amelyek a reneszánszban vagy a 17–18. században felmerültek. A középkori berendezkedésben felnőtt ember viszont megdöbrent, értetlenül és felháborodva állt előtte, s legszívesebben a kard után nyúlt volna. Másrészt: bármennyire tudomásul is vette volna az ókeresztény ember ezeknek a különvéleményeknek a létezését, fel sem merül volna benne, hogy azok megingathatják az ő hitét, érinthetnék a megváltott ember belső szentélyét. Hiszen ő eleve arra rendezkedett be, hogy a pietas christina elzárt kert, lepecsételt forrás, mely csak a beavatottaknak tárul fel. Szépségéről persze lehet beszélni a kívülállóknak, ahogy Pál mondja: reménységünkről tanúságot tehetünk. De a keresztény nevelés mégis misztagogikus nevelés, vagyis a misztériumokba bevezető, illetve az elnyert misztériumokat tudatosító beszéd, s az, aki nem akar részese lenni e misztériumnak, az természetesen más nyelvet beszél. Attól elválaszt minket a „devotio Christiana”, noha összeköthet vele a „securitas Romana”.

A középkori egyház a holisztikus társadalom oly csodálatos élményét hagyta reánk, hogy alig lehet beletörödni elvesztésébe. Sőt — és ez korunk újabb fejleménye — a holisztikus igény visszaüt egy nagy kísértés alakjában: ha a világot nem lehet az egyházhoz hajlítani, az egyház hajoljon a világ felé. Ha nem tudjuk elfogadni a szentély és agora dualizmusát, változtassuk a szentélyt agorává. A dogmáiban fellazuló kereszténység voltaképpen a holisztikus szemlélet fonákja: nem bírja elviselni, hogy a társadalommal szelíd békében éljünk, s ugyanakkor sok kedves polgártársunktól elválasszon bennünket a „devotio christiana”. Talán kimondhatatlanul, ösztönösen, de a társadalom és hit elveszett egységét akarja visszaállítani akár „engedelmények” árán is. A „fundamentalista düh” a társadalom elfogadására és saját szentélyünk lerombolása önmagunk elfogadtatása érdekében: lélektanilag egy töről fakad.

Az egyház az újkorban

Emberileg teljesen érthető, de történelmileg katasztrofális, ami ezek után — a 18–19. században — történt. Az egyház a gyakorlatban — éppen a holisztikus berendezkedés ígézetében — azonosította magát a feudalizmus intézményrend-

szerével, s így célpontjává lett mindazoknak, akik a feudalizmus intézményrendszere ellen törtek. Másrészt a feudalizmus intézményrendszere ellen törő erők azonosították az egyház lényegét e magatartásával, s az egyház mint egész ellen, vagy legalábbis az egyház lényegét alkotó természetfeletti hit és szentségi rend ellen törtek. Kialakult az egyház antiliberalizmusa és a liberalizmus⁶ egyházellenessége⁷, hasonlóképpen az egyház antiszocializmusa és a szocializmus⁸ ateizmusa. Mindkét oldal a másikat gerjesztette és igazolta is:

A feudális előjogokat védő egyház a liberalizmus gondolatvilágával a sötétség központjává, a fejlődés akadályává válik: a társadalmi felvilágosodást és szabadságot csak az egyház lerombolása árán lehet megvalósítani. Az egyház viszont a liberális antiklerikalizmusban igazolva látja azt a félelmét, hogy annak törekvései Isten országának lerombolásához vezetnek. A liberalizmus az egyház eszmerendszeréhez nyúl: ha külsőleg nem tudja megroppantani az egyház hatalmát, akkor a dogmák, az egyházi intézmények „liberalizálásával”, a szabadgondolkodásnak az egyház belső életébe való bevezetésével akarja azt aláásni — vagy legalábbis szimpatizál az egyházon belüli „lazításokkal”, ereje szerint védelmet nyújt neki a szabadság nevében. Az egyháziak viszont az egyház dogmatikai védekezését („antimodernizmus”) extrapolálják, s a liberalizmus jogfelfogásában keresik az erkölcsi szabadosság okát.

Hasonló kölcsönös gerjesztéssel váltak a 19. században ellenségek a szocializmus és a kereszténység, holott a szocializmus eszmeileg harmonizál a kereszténységgel, sőt úgy indult, mint a kereszténységből kisarjadó praktikus emberszeretet mozgalma. Még a kommunizmus is az apostoli egyháznak a történelemben időről-időre felújított modelljét idézte, csak éppen azt az egyháztörténelmi leckét nem tanulta meg, hogy a vagyonközösséget az egyházban is csak az önként vállalt szerzetesek tudták megvalósítani, ők is elfajzások és reformok állandó hullámozása során. A kommunizmus céljának irrealitása vezetett azután a cél megvalósítását segítő kényszer igénybevételéhez, majd a kényszer öncéllá válásához, a „proletárdiktatúrához”.

Korunk alig különbözik az őskeresztények idejétől. Miért, miért nem, ezen tanakodhatunk, de tény, hogy nem keresztény Európában élünk, hanem pogány környezetben. Ezt úgy értem, hogy a társadalom mint egész nem tekinthető kereszténynek. A kereszténységet egészében nem vállaló emberek aránya oly nagy, hogy őket világi hatalom még akkor sem kötelezhetné a kereszténység következményeinek megtartására, ha a kisebbség jogaira nem is gondolnánk.

A társadalom a középkori iskolából megtanulta azokat a keresztény értékeket, amelyeket a kereszténységtől függetlenül is — habár sok bizonytalankodással, ellentmondásossággal, veszélyeztetettséggel és vitathatósággal keverve — elismer. Az emberiség tartós alapértékeihez, melyek közül legnagyobb és legvitathatatlanabb a békeség, odacsatlakoztak ezek a keresztény alapértékek, most már úgy, mint az emberiség közjvai, melyeket már nem a kereszténység részeként, hanem az emberiség részeként kezel korunk. Ezek az értékek együttvéve teszik ki azt, ami a „*securitas Romana*” mai értelmének tartható. Ezek az értékek azok, amiért mint embernek lehet és kell dolgoznunk, válllvetve, a kollegialitás szellemében minden más embertársunkkal. És ezek azok, amiért mint kereszténynek imádkoznunk kell, a legünnepélyesebben minden nagypénteken. Ezek azok az értékek, melyeket már állapotbeli kötelességeink egyszerű teljesítésével is szolgálunk. Akinek pedig megadatik

a közéleti szerepvállalás bármely fajanak tehetsége, az őskeresztényektől megtanulható „szent közömbösséggel” ugyanezekért közszereplést is vállalhat. Ahogy keresztény őseink, úgy mi is a christiana pietasban találhatjuk meg a legmélyebb indítékokat és a lelkiismereti mércét. Ennyiben — legalábbis elvileg — megbízhatóbb, kiválóbb az energiaforrás, mint a pogányoknál. De ez tartalmi tekintetben már nem jelent éles elválasztást. A legtöbb dolgot a maga okaira visszavezetve (ahogy Bibó mondta), a maga racionalitásával kell megvizsgálnunk és megítélnünk. A kétszer kettő mindenki számára négy.

A kereszténység értelme ma

A „keresztény Európa” (keresztény társadalom, keresztény közélet, stb.) kifejezést háromféleképpen érthetjük:

Érthetjük úgy, mint a kereszténység történelmi iskoláján átment Európa életrendjét, mely magába szívta és éppen ezzel szekularizálta a kereszténység bizonyos értékeit. Ezeket az értékeket ma már csak szélsőséges erők vonják kétségbe. Paradoxonba fogalmazva: éppen e szekularizációs folyamat miatt a keresztény Európa a nem keresztény Európát jelenti.

A kifejezés másik értelme a középkori holisztikus berendezkedést szeretné (legalábbis részben) visszaidézni, vagyis a korona és az oltár szövetségét. Ha ezt a jó viszonyra értjük, akkor a teljes értelemben vett társadalmi békesség nélkülözhetetlen alkotórésze. De ha úgy értjük, hogy az egyház (vagy különösen: egy adott egyház) jogos vagy nem jogos törekvéseit a világi hatalom segítségén megvalósítani, akkor ez ma lehetetlen, jogtalan és káros igény. Lehetetlen, mert a társadalom el fogja vetni az ilyen kényszerítést. Jogtalan, mert ha a hit elfogadására nem lehet valakit rendőrileg kényszeríteni, akkor a hit következményeinek elfogadására sem lehet. És káros, mert ha a vallás a politikát eszközül használja céljai elérésére, akkor a politika is eszközül használja a vallást a maga céljai érdekében. Ez a minimum, amit a történelemből meg kell tanulni.

Csak a kifejezés harmadik értelmezése a járható út: annál keresztényibb egy társadalom, minél több tagja fogadja be magába az Isten országát. Mert „regnum Dei intra vos est”. Hogy ismét egy — szinte lefordíthatatlan — oratóióból idézzünk: „Fiat, Domine, quaesumus, per gratiam tuam fructuosus nostrae devotionis affectus...” Ami működik bennünk, az a „devotionis affectus”, tehát az a belső odamozdulás, mellyel az ember kultikus módon, de egyben egész életre hatóan átadja magát Istennek. Ez az alapfeltétele a mi részünkről annak, hogy a kegyelem (teológiai persze ez esetben a „gratia secunda”) kifejtse alakító erejét, s az ember önmaga, felebarátai és a nagyobb közösség számára „fructuosus”-szá, minél gyümölcsstermőbbé tegye. „A te kegyelmed által, kérünk, Urunk váljék (kifelé) minél gyümölcsözőbbé a (belsőleg) minket mozgó szentségi önátadás...” A „devotionis affectus”-t felkelteni és táplálni: ezt tehetjük a „keresztény” társadaloméért.

Hogy képletesen szóljunk: mindnyájunk szívében ott él az országot Máriának felajánló István alakja. Sok jót hozott az ennek nyomában kisarjadt barokk Regnum Marianum kultusz is. Ha él az egyházban ez a máriás lelkület, ha Mária oltalmát kérjük hazánkra, akkor ez az ország Mária oltalmára bízott

ország, ennyiben Regnum Marianum. De azt nem várhatjuk el, hogy a parlament a Boldogasszony Anyánkat énekelve nyissa meg ülészsakát.

Ezzel elérkeztünk utolsó mondanivalónkhoz. Az igazi liberalitas (most a latin szó mindkét értelmére gondolunk: szabadság iránti érzék és nagylelkűség) akkor élhet igazán a keresztény emberben, ha annak feltétele is és ellensúlya is: a teljes értelemben vett devotio. Miért ellensúly? Az emberi libertas, szabadság (most nem arról a szabadságról beszélek, melyről Krisztus szólt) végső soron abban áll, hogy az ember a másik ember lelkiismeretét a jog és a politika eszközeivel nem ellenőrizheti. Az embert autonóm lénynek kell tekintenünk. A devotio viszont azt jelenti, hogy az ember szent elhatározással lemond erről az autonómiáról. Helyesebben: nem is lemond, hanem felismeri a tényt, hogy ez az autonómia csak viszonylagos. Ezzel elismeri Isten abszolút fenségét, elismeri azt az üdvösségrendet, melyet nem az ember talál ki magának, hanem hite szerint Isten jelölt ki végtelen bölcsességgel és szeretettel. Nincs olyan emberi tapasztalás, amelyből a vallási igazságot levezethetnénk. Itt egyedül Isten kinyilatkoztatására támaszkodhatunk. Tudjuk, hogy ennek az igazságnak őrzőjévé a Szentlélek által vezetett egyházat tette az Isten. Az emberi tévedésekkel és hibákkal teli egyház az isteni dolgokban egyetlen hiteles „tanú”. Csak annyiban vagyunk keresztények, amennyiben a hit és a kultusz megpecsételte ezt a devotiót, s amennyiben életünkkel ragaszkodunk ahhoz a szentségi misztériumhoz, amelyben hittel részesülünk. Hogy ismét egy oratiót idézzünk: „Deus, qui Ecclesiam tuam novo semper foetu multiplicas, concede famulis tuis, ut sacramentum vivendo teneant, quod fide perceperunt”. Isten, ki Egyházadat szüntelenül új magzatokkal sokasítod, engeddd meg családtagjaidnak, hogy a szentségi misztériumot, amelyet (egyszer) hittel elnyertek, életükkel (mindvégig) magukban megtartsák. Így épül fel az emberben belül (és a társadalmon belül) az az érinthetetlen szentély, amelyről cikkünk kezdetén beszéltünk.

Istennel szemben önként elvesztettük szabadságunkat, s éppen ezáltal teljes szabadságot nyertünk az emberrel szemben. Emiatt nemcsak ellensúlya, hanem előfeltétele is teljes szabadságunknak ez a szabadságvesztés. Felszabadít ugyanis arra, hogy az emberek közt teljes szabadsággal járjunk, működjunk, véleményt formáljunk. Amíg a kereszténység számunkra társadalmi program, ideológia, addig kénytelenek vagyunk ezt a keresztény nevet emberi, társadalmi, politikai eszmékkal és törekvésekkel kitölteni. Így züllik le a kereszténység mozgalmivá, politikaivá, így azonosul társadalmi mozgalmakkal, politikai törekvésekkel.

Az utóbbi időben unásig hallhattuk azt az ostoba frázist, hogy akik az egyházat ki akarják zárni a politikából, azok visszaszorítják a sekrestyébe. Nem tudom, miért a sekrestyét emlegetik, az egyházi pletyka és gyűlölködés színhelyét. A kereszténység „szent királyi papság”, és kereszténység csak ott van, ahol oltár van. Ha a szentély kikezdehetetlenül áll, akkor vallásilag nem vagyunk elkötelezve egyetlen társadalmi vélekedés mellett sem. Szabad szívvel tehetünk mérlegre érveket és ellenérveket. Ha a keresztény közösség a misztériumba való beavatottság egysége, nem pedig elvtársi alapszerv, akkor nyitottak lehetünk minden ésszerű együttműködésre másokkal. Sőt akkor ez nem is úgy merül fel, hogy én, a keresztény, hajlandó vagyok veled együttműködni — hanem: én, a kolléga természetesen együttműködöm veled minden jóban, keresztény lelkiismerettől is hajtva és ellenőrizve. Ha a kereszt-

ténység számunkra nem párt, hanem vallás, akkor nincsenek eleve adott, kötelező pártszimpátiáink. Akkor a felnőtt keresztény ember lelkiismerete irányít abban, ami az emberek közösségére tartozik.

De ez a szabadság nem érinti az Istentől kapott gyermeki függést, a christiana pietast, ezt az „édes igát”. Ez a kapcsolat körül van sándolva, a vélekedéseknél sokkal szilárdabb talajra van építve. Ha nem így lenne, akkor kettős kísértés fenyegetne: a világ felé való nyitottság kereszténységünk elvesztéséhez vezet — vagy kereszténységünk védelme az emberi közösségtől való elzárkózást eredményezi.

A társadalomban tehát igazán liberálisan mozogni csak akkor tudunk, ha az egyházon belül antiliberalisak vagyunk.

Jegyzetek:

1. Cikkünkben egyes idézetek és terminusok használatakor szeretnénk a latin mellett maradni, hogy a manapság folyó ideológiai viták zavaros szóhasználatát lehetőség szerint elkerüljük. Az idézeteket lefordítjuk, a terminus-szerűen használt szavakhoz első megjelenésükkor bővebb magyarázatot fűzünk. 2. A „devotio” az őskeresztény gondolkodás és liturgia kulcsszava. Nem buzgóságot jelent (mint manapság fordítják), hanem az embernek azt a belső, ugyanakkor a kultuszban és az életmódban külsőleg is megjelenő elszánását, hogy magát egy vallásos aktussal teljesen, fenntartás nélkül Istennek szenteli, Istennek rendelkezésére bocsátja. 3. A „securitas” a közélet által nyújtott biztonságot jelenti: a jobbiztonságot, az igazságosságot, a békét. A „Romana” itt azt jelenti, hogy e biztonságot a római birodalom működése nyújtja (vagy kell nyújtania) az egyes polgároknak és a polgárok közösségeinek. 4. A „pietas” itt azt a kölcsönös viszonyt jelenti, mely a teremtő és gondviselő Isten és a magát reá bízó, iránta gyermeki odaadást tanúsító krisztusi ember között van. E „pietas” az Isten oldaláról nézve: atyai szeretet. Az ember oldaláról nézve feltétlen bizalom. Így tartalmilag közel áll a „devotio”-hoz. Valóban, szokták az említett fogalompárt így is formulázni: Securitas Romana — devotio Christiana. 5. Holisztikus (a holosz = egész szóból) azért, mert az emberi élet különféle területeit egyetlen egészbe akarja foglalni. Egy meghatározott vallási felfogáshoz hozzákapcsol egy meghatározott filozófiát, társadalmi berendezkedést, műveltségi eszmét, stb., és gyakorlatilag azt kívánja, hogy aki az egyeket elfogadja, az fogadja el a másikat is, vagyis az egészet egyetlen elválaszthatatlan rendszerként kezeli. Természetesen ez a gyakorlatban nem működik ily szigorúan, s ismét nem elsődlegesen „kényszer” eredménye, hanem egy egységesen berendezkedett társadalomba való beleszületéssel tudomásul vett természetes állapot. 6. Minthogy a mai egyházi publicisztikában a „liberalizmus” szót meglehetősen szabadosan (kevésbé szabatosan) használják, magunk a „következő jelentés mellett kötjük le magunkat: A liberalizmus történelmileg a születési előjogok és hátrányok megszüntetéséért, az egyenlő emberi szabadságjogok biztosításáért született mozgalom. A politikai filozófia szempontjából a liberalizmus három alapmotívuma: a demokrácia elve (vagyis az, hogy a társadalom életét népképviselői úton megalkotott törvényeknek kell szabályozniuk), a tolerancia elve (vagyis a kisebbség lelkiismeretét és lelkiismeretéből fakadó tetteit is el kell fogadni addig a pontig, amíg az nem sérti mások jogait), végül a civilitas elve (vagyis az, hogy az állami hatalom csak a szükséges legkisebb mértékig avatkozzon be a civil társadalom önszervező életébe). 7. Nem használjuk az „antiklerikalizmus” szót, mert az túl sok értelmű, s jól tudjuk, hogy antiklerikalizmus nem jelent minden esetben egyház- vagy vallásellenességet. 8. A „szocializmus” történelmileg: a vagyoni helyzet okozta előnyökből és hátrányokból adódó kirívó különbségek mérséklésére indult mozgalom. A politikai filozófia szempontjából lényeges elemei: a tulajdon és a tulajdonból fakadó jogok korlátozása az egyenlőbb elosztás érdekében; a dolgozó ember érdekeinek védelme és a kisemmizettekről való gondoskodás; a szociális különbségeknek nem adakozás-szerű, alkalmi mérséklése, hanem ezt szolgáló társadalmi berendezkedés, jogi (törvényi, állami) eszközökkel garantálva.

„Mire való” az egyház? (Az egyház küldetése a mai világban)

Nyegleségnek tűnik megkérdezni, „mire való az egyház”? Talán még a szent dolgokkal való játéknak is érthető. Meghökkenítő kérdés. Sértő? De biztosan nem jogtalan! Háromszor-négyszer annyian gondolják, hogy vallásosságukhoz nincs szükségük közösségre és intézményre, mint ahány hívő ragaszkodik az egyházhoz. Elterjedt a „Jézus igen, az egyház nem!” jelszava. Sokan hirdetik, hogy az egyház csak hatalmi eszköz, ami a személyes hitet megnyomorítja. Jelentős csoportok szeretnék az egyházat kiszorítani a közéletből — s ily módon tulajdonképpen megbénítani. Bizonyos, hogy az egyház lényege és értéke nem egyszerűen világi hasznosságának függvénye. Joggal tesszük azonban fel a kérdést, hogy mi az egyház feladata ebben a világban? Érdemes tehát számba venni, miképpen teszi fel ezt a kérdést egyrészt az egyház, másrészt a társadalom, és miképpen válaszolnak rá.

A II. Vatikáni zsinat ebben a vonatkozásban is újat hozott. Továbbra is tanította, hogy az egyház Krisztus misztikus teste. Mégis, ezt a meghatározást némileg háttérbe állította. — Mert az csak az egyház időtlen és társadalom feletti természetét hangsúlyozza. A zsinat központi tanítása szerint „az egyház már a földön jelen van, emberekből, az világi társadalom tagjaiból áll, akiknek az a hivatásuk, hogy már az emberiség története folyamán Isten gyermekeinek családját alkossák, és azt az Úr eljöveteleig folytonosan növeljék.” (GS 40). A záró félmondat döntő jelentőségű. A zsinat többször megismétli. (És érdemes itt és az alábbiakban — noha a zsinat ezt nem teszi! — a kulcsszavakat kiemelni.) Az a félmondat másutt úgy szól, hogy „a földön zarándokló egyház természeténél fogva *missziós* beállítottságú” (AG 2).

Az egyház küldetése *minden* emberhez (AA 2, AG 10, GEM 3, GS 1–2, SC 9), az *egész* emberiséghez (UR 2), az *egész* emberi nemhez (GS 45), *minden* teremtményhez (AG 1), az *egész* világhoz (GS 40, LG 9) szól. Két feladat különösen fontos. „Az egyház az üdvösség örömhírét elviszi azokhoz, akik még *nem hisznek*” (SC 9). És az egyház „folytatja Krisztus küldetését, akit azért küldött az Atya, hogy örömhírt vigyen a *szegényeknek*” (AG 5) és az *elnyomottaknak* (AG 12).

Egy bizonyos: *az egyház nem önmagáért van!* Feladata, hogy Isten országáért dolgozzon, szóban és tettben az Örömhírt hirdesse és az egység jele legyen — a társadalomban, mindenki javára. Az egyház, amely egyszerre „látható társaság és lelki közösség” (LG 8), „az egész emberiséggel együtt járja útját és osztozik a világgal a földi sorsban” (GS 40). Tehát az egyház nem önmagától és nem önmagából van. Jézus hírnöke, Krisztus ügyének folytatója, Isten népe, akit a Lélek éltet. Ez a nép ugyanakkor a társadalom tagjaiból és struktúráiból, a kultúra „anyagából”, *belőlünk* építkező valóság. Alkotóeleme és társa az a *világ*, amelynek istenadta szabadságát az egyház nyomatékosan elismeri és tiszteli.

Az egyház része a világnak és jel a világ számára. Kettejük kapcsolatát a zsinat visszatérően mint *párbeszédet* jellemzi. A párbeszéd sajátossága a kölcsönös megbecsülés és tisztelet (GS 23, 92), a másik fél meghallgatásának

képessége (OT 19), az előítéletek félretétele (GS 85), a belső megértésre törekvés (GS 28). Mind a világgal való egységnek, mind az őszinte párbeszéd lehetőségének ugyanaz a feltétele: a világ autonómiájának elfogadása. Ez pedig azt jelenti, hogy az egyház nem egyoldalúan, a társadalmon „kívülről” állapítja meg, hogy mire van szüksége a társadalomnak. Mind a társadalom szükségleteinek feltárása, mind az egyház szerepének kiszabása az egyház és a társadalom, papok és világiak, hívők és nem hívők, tisztviselők és szakemberek párbeszédét követeli. Ennek egyik kiindulópontja a közvélemény megismerése.

A pártállam idején a társadalom elvesztette a saját ügyei feletti áttekintést. A kiskorúként kezelt állampolgár visszaszorult (visszahúzódott) a magánéletbe. Csak mintegy madártávlatból maradtak elképzelései a társadalomról, mint emberek, közösségek és intézmények bonyolult hálózatáról. Az egyházzal kapcsolatos fogalmak is bizonytalanok. Csak töredékesen „hívhatóak elő” a hiányos ismeretek, régmúlt idők emlékei és a nosztalgia rétegei alól. Mégis, az egyház az elmúlt évtizedekben is látható valóság volt. Elmosódottan, de megfogalmazódtak a vele kapcsolatos *elvárások*. Az elmúlt másfél évtized adatai ezt jól dokumentálják. Az emberek négy területen számítanak az egyház segítségére: a szilárd értékek újrafelfedezésében, az ifjúság nevelésében, az egymással való megbékélésben és a szociális problémák enyhítésében.

A hetvenes években az *értékválság* főleg az értelmiséget foglalkoztatta. Azóta mindenki érzi, hogy ő is a krízis részese. A bűnözés húsz év alatt meg-négyszereződött. A magzatelhajtások, a válások, a tömegkommunikációban mutogatott szex és erőszak mindennapi környezetünk részei. Sokan szenvednek amiatt, hogy az erkölcs és a rend erejét veszítette. És sokan nem tudnak saját életükben egyensúlyt teremteni. A válság részben a kommunista állam embertelenségének, részben a jelenlegi politikai és gazdasági átalakulásnak a terméke. A társadalom orvoslása hosszú távú vállalkozás. Önmagunk keresésének azonban ezzel sincs vége. A problémák gyökere mélyebbre nyúlik.

A társadalom egy része felismeri, hogy nem elég az evilági struktúrákat megváltoztatni. Az élet értelme, az ember végső hivatása az igazi kérdés, és persze az, hogy mi a boldogság? Az értékválság tény, de nem kevésbé az a transzcendentális nyitottság is. A társadalom kínzó kielégületlensége vallási válaszra vár. Sokan — és nem csak az idős nemzedék, vagy a templomba járók — az egyháztól várnak hiteles értékeket, követhető *példákat*, megvalósítható modelleket. Olyanokat, amelyek konkrétak és közeliak. A keresztény tanúságnak jelenkorinak, hazainak és ellenőrizhetőnek kell lennie, ha azt akarja, hogy hitetlen korunk hitelesként fogadja!

Az elmúlt fél évszázad meggyengítette a családi *nevelést*. Az okok ismeretek. Az eredmény a generációk egymástól való eltávolodása. A szülők többsége tehetetlenül figyel, hogy gyermeke mássá nevelődik, mint ő szeretné. Gyakran halljuk: veszélyben az ifjúság. Aki pedig az egyházat biztos értékek hordozójának tartja, magától értetődőnek tekinti: az ifjúság nevelését és jó útra térítését az egyháztól várja.

A II. Vatikáni zsinat tételbe foglalta: az egyház az egység szentsége (LG 1). A magyar társadalomban is él az az elvárás, hogy az egyház segítsen a *megbékélésben*! Közvetítsen az ellenfelek között! Építsen közösséget az elmagányosodott emberekből! Teremtse meg a befogadó szeretet kultúráját! Ezeket az elvárásokat azonban bizalmatlanságok terhelik. Valóban mindenki előtt

nyitott az egyház ajtaja? Valóban úgy törekszik békéltetésre, hogy eközben tiszteli az egyes ember szabadságát? Megosztottságunkat éppen az jellemzi, hogy egységre vágyunk, de félünk, hogy az „egységteremtők” kihasználnak. Félünk, hogy mások érzéketlenek a mi tapasztalatainkkal, céljainkkal, törekvéseinkkel szemben. Félünk az uniformizálástól. Félünk mindennemű térítéstől. Félünk, hogy nem fogadnak el olyanok, amilyenek vagyunk. Mégis vágyunk a közösségre. Szinte kilátástalan reménykedés! Nem csoda, ha az egyházba vetett bizalom is halk, vonakodó.

Élete utolsó évtizedeiben a halódó szocialista-kommunista rendszer egyre határozottabban törekedett arra, hogy az egyházakat a *szociális problémák* kezelésére felhasználja. Ma már nem érdekes, hogy ebben mennyi önző számítás volt. Fontos azonban az, amit az akkori megnyilatkozások tanúsítottak. Azt, hogy a marxizmus „földi paradicsoma” csődbe ment. S a köztudottat titkolni sem volt érdemes. Még fontosabb, hogy az akkori hatalom milyenek látta az egyházat. Nyilvánvalónak tekintette az egyház szociális elkötelezettségét. Alkalmasnak tartotta intézmények működtetésére. Képesnek ítélte a társadalmi problémák és devianciák megelőzésére, gyógyítására és utókezelésére. Az egyház szeretetet és szolidaritást hirdet. A társadalom ebből indul ki. Elvárja, hogy a kitaszítottaknak, a betegeknek, az öregeknek, az anyagi nehézségekkel küszködőknek, a sötétebb bőrű hátrányos helyzetűeknek a segítségére legyen. Sokak számára ez a keresztény tanítás és az egyház *hitelességének* a próbája.

A társadalom hetven-nyolcvan, vagy több százaléka számít az egyház szolgálatára. Többen, mint ahányan magukat vallásosnak mondják (arányuk hetven-hetvenegy százalék) és ötször annyian, mint ahányan „vallásosak az egyház tanítása szerint” (az ő arányuk körülbelül tizennégy százalék)! A nem vallásosak, különösképpen pedig a nem egyházasak is azt tartják, hogy közös gondjainkban az egyház segíteni tud és segítenie is kell. Az ország lakosságának ugyancsak legalább háromnegyede kívánatosnak tartja az egyház nyilvános szerepvállalását. És szükségesnek ítéli, hogy az állam teremtsen meg az ehhez szükséges anyagi, intézményi stb. feltételeket. A társadalom nemcsak igényeket támaszt, hanem a teljesítésükhöz szükséges eszközöket is biztosítani (biztosíttatni) akarja.

A bizalmat és az elvárásokat azonban néhány tényező meglehetősen viszonylagossá teszi. Az első az egyháztól való eltávolodottság. Emiatt a bizalom megfoghatatlanná, ködössé válik, az elvárások konkrétumokat nélkülöző *általánosságokká* hígulnak. A rokonszenv vitathatatlan, de csak kevésbé fordítható le pontosan meghatározott dolgokra.

A második tényező, hogy elvárások léteznek ugyan, de a legtöbben visszautasítják, hogy maguk is részt vegyenek és felelősséget vállaljanak a társadalom javára cselekvő egyházban. Mintha azt mondanák, hogy „oldja meg a problémákat az egyház — helyettem!”. Az egyháznak megszavazott bizalom, vagy támogatás azonnal hirtelen csökken, ha személyes áldozatot követel.

A harmadik tényező, hogy az átlagos magyar állampolgár számára az egyház *személytelen intézmény*. A magyaroknak — a szomszéd népekkel ellentétben — alig jut eszébe, hogy személyes (családi, emberi, anyagi, társadalmi) problémáik megoldásához a papjuktól vagy más egyházi személytől kérjenek tanácsot. Az egyháztól inkább intézményi, semmint személyes támogatást várnak.

A negyedik tényező az általános *intézményellenesség*. Ez összhangban van mind az egyháztól való egyéni távolságtartással, mind a tömegkommuniká-

ciós egyházkritikával (vagy akár a politikai katolicizmus falra festett mumusával). Az intézményekkel szembeni kritika és gyanakvás ismeretében zavarba jön az ember. Szinte lehetetlen eldönteni, hogy mi a súlya az intézményként értelmezett egyház iránti elvárásoknak.

Az ötödik tényezőt a „csendes többség dilemmájaként” szokás emlegetni. Ahol a többség hallgat, egy kicsi kisebbség is azt a benyomást tudja kelteni, mintha az egész társadalom nevében szólna. Vagy másképpen: egy ingadozó, a szóban forgó ügyektől távolságot tartó többség véleményét alkalomadtán egy kicsiny, de magabiztos és erőszakos kisebbség is az ellenkezőjére fordíthatja. Nálunk mindkettő adott, a távolságtartás is, egy kis csoport harcos vallásellenessége is.

A közvélemény ingatag. Befolyásolható. Manipulálható. Csak hiányosan tükrözi, hogy az embereknek mire van szüksége. Bizonyos, hogy nem ez az egyedüli mércéje annak, hogy mi az egyház feladata a társadalomban. A feladatok kijelöléséhez elkerülhetetlen magának a társadalomnak a vizsgálata. Társadalmunk sérült, szétesett. Tagjai bizalmatlanok, visszahúzódóak. Az emberek is, a közélet is gyógyításra, támogatásra szorulnak. A *megváltás* ezt ígéri mind az egyéneknek, mind közös világunknak. Az egyház ennek a Jó hírnek a szóban és gyakorlatban történő közvetítésére is hivatott.

Különböző adatok szerint nemzetünk fele, kétharmada neurotikus. Megbomlott az igényeink és lehetőségeink közötti egyensúly. Túl sokáig tartott a kommunista „zárt osztály” reménytelensége. Legalább két nemzedék vallja, hogy elraborták fiatalságát, lehetőségeit. Behozhatatlan veszteség. Maradandó sebek. A belőlük eredő érzékenység, a személyiségstruktúrába beépült sértettség beteges — betegség! Kezelést igényel! Politikai, anyagi jóvátétel keveset ér. A „mivé lehettem volna...?” panaszát nem lehet kárpótlási jegyekkel orvosolni. Annál fontosabb lehet az a tanítás, hogy „nem csak kenyérral (karrierrel, sikerrel, hatalommal) él az ember” és „az én országom nem e világból való”.

Az évtizedes üldözöttségnek egyenes következménye a *magánéletbe* való visszahúzódás. Az a rendszer marxizmussal vörösrre festett, elbürokratizált klikkuralom volt. Eszébe sem jutott az egyes polgár szabadságát, kicserélhetetlen egyedi értékét figyelembe venni. A mai magyar nép kétharmada olyan világba született és olyanban nőtt fel, amely a személyt nem fogadta el, nem méltányolta (s persze nem ápolta, nem fejlesztette). Megfordítva: az önmagát megvalósítani akaró ember szükségszerűen minél távolabb akarta tartani magát a rendszertől. Magának élővé vált. Azóta is arra vár, hogy valaki olyanak fogadja el, amilyen. Azóta is fél mindenkitől, aki meg akarja neki mondani, hogy milyen legyen. Azóta is reklamálja szabadságát. Kérdés, hogyan lehet kitörni ebből az ördögi körből? A közösségi életbe, a társadalom erőfeszítéseibe való bekapcsolódást akadályozza, hogy a sérült és bizalmatlanná tett emberek nem találják azokat a struktúrákat, amelyekben önnön sajátosságait őrizzve tevékenykedhetnek. Ilyen közösségek és struktúrák azonban nem épülnek, amíg nincs, aki építse őket. Hiányzik a megelölegezett bizalom. Hiánycikkek a társadalmi élet olyan sejtjei, amelyekben nem a funkciók, a teljesítmény és az ideológiák, hanem a részt vevő szabad személyek a legfontosabbak. A hiány pótlására kinek lehetnek jobb kilátásai, mint annak a közösségnek, amelyet arról ismernek meg, hogy tagjai szeretik egymást? „Csupán” ezt a szeretetet nem szabad csak „befelé”, csak a magunkhoz hasonlóak, vagy a velünk azonos hullámhosszon gondolkodók irányába gya-

korolni. „Csupán” meg kell adni mindenkinek — nemtől, kortól, pártállástól, világnézettől függetlenül — azt a jogot, hogy maga keresse meg és maga döntse el, hogy mit tart jónak önmaga és mások számára.

A magánéletbe való visszahúzódással automatikusan együtt jár az *egymástól való eltávolodás*. Társasági élettel, emberi kapcsolatokkal mi magyarok felannyi időt sem töltünk, mint nyugati szomszédaink (— állítják a statisztikusok). Tragédia, hogy a klubokat, mozgalmakat, az ezerféle szövetséget és társaságot a kommunizmus széttiporta. Ma keveset tudunk egymásról. Keveset beszélünk meg egymással. Keveset tervezünk közösen. Keveset teszünk közösen. A letűnt kor gondolkodásmódját továbbörökítő tömegkommunikáció létezik. A társadalmi kommunikáció intézményei hiányoznak. Talán nem is teremthetők meg hatalmi szóval. Alulról kell növekedniük. De szükség van rájuk, ha kezet akarunk nyújtani egymásnak, ha úrrá akarunk lenni megosztottságainkon. A zsinat óta a keresztények első kötelességei közé soroljuk a *párbeszédet*, a párbeszéd lehetőségeinek megteremtését, a párbeszédre ösztönzést. Ezzel az egyház ma Magyarországon a társadalomnak is létfontosságú szolgálatot tehet.

Végül, a magyar társadalom nem csak atomizálódott és szétesett, hanem egyben sokszínű is. Magában hordozza a holnapi pluralizmus csírait. Még időbe telik, amíg az álláspontok kikristályosodnak, amíg kialakulnak a csoportok, akik egyik vagy másik pozíciót képviselik. De bizonyos, hogy ez a jövő. Még jó ideig csak „vad” pluralizmussal számolhatunk. Amelyben a „szabadságot” nem korlátozza mások érdeke és szabadsága. Ez az ökológus pluralizmusa, a tőke és a politikai összeköttetések versenye. Ebben jelen van a nyugatról jövő tévéműsor, a sajtó ellenőrizhetetlen szabadsága, a nyugati pénzen nyomott és terjesztett szektairodalom és sok egyéb. Idegen érdekek és idegen kulturális minták közegében kell helytállni.

Talán a pluralizmus idővel szelidíthető. Talán a társadalom egy idő után védekezni tud a különösen mérgező gondolatokkal szemben. Megmarad azonban a vélemények és törekvések sokfélesége. Más oldalról nézve ez konkurenciát és versenyt jelent. Aki jelen akar lenni a társadalomban, annak be kell mutatkoznia. Meg kell fogalmaznia programját. Meg kell találnia azt a formát és hangot, amelyet az emberek elfogadnak és megértene. S bizonyítania kell jó szándékát, szavahihetőségét, megbízhatóságát, társadalmi hasznosságát. Sőt, mivel versenyről van szó, azt is bizonyítania kell, hogy feladatát másnál jobban el tudja látni. Nem az igazát kell bizonyítania, hanem azt, hogy mások, a *társadalom számára* nélkülözhetetlenek. A tanok és elméletek ügye ebben a mérkőzésben eleve vesztesre áll. Az emberi szótértés képessége, a hitelesség, a *szolgálatra való hajlandóság* a döntő tényezők.

A pluralizmus adottság. A modern kor jellemzője, amit nem lehet büntetlenül korlátozni, vagy figyelmen kívül hagyni. Aki felrúgja a játékszabályokat, maga fizet rá. Röviden szólva: egyre inkább maga a társadalom garantálja, hogy különböző tagjai saját egyéniségüket képviselhessék. Akármennyire is paradoxnak hangzik, a társadalom kikényszeríti a toleranciát. Ez nem megy konfliktusok nélkül. Ám aki nem fogadja el mások jogát másáukra, az emiatt a társadalommal kerül szembe. Dogmatizmusnak, másokat kioktató paternalizmusnak ebben a világban nincs helye. Emlékezetes Máté evangéliumában az utolsó ítélet leírása. „Gyertek, Atyám áldottai, vegyétek birtokba a világ kezdetétől nektek készített országot! Éhes voltam és adatok

ennem. Szomjas voltam és adtak innom. Idegen voltam és befogadtatok. Nem volt ruhám és felruháztatok. Beteg voltam és meglátogattatok. Börtönben voltam és fölkerestetek.” Az egyedüli kritérium a gyakorolt szeretet. Ezek az egyes ember megítélésének normái. S nagyjából ugyanezt várja a társadalom az egyháztól.

Talán még érdekesebb, hogyan utasítja el az Úr az átkozottakat. Bűnük nem csak az, hogy az előbbieket nem tették. Vádjuk lényege, hogy válogató-sak voltak, nem mindenkivel szemben gyakorolták szeretetüket, akár csak „a legkisebbek valamelyikével nem tették”, ami feladatuk lett volna (Mt 25, 31–46). Ezzel összhangban a társadalmi elvárás az, hogy az egyház ne saját erejét ápolgassa, hanem keresse meg, hogy ki „éhes”, „szomjas”, „idegen” vagy másként rászoruló.

A rendszerváltás régi intézmények és régi uralmak összeomlása, és új rend, új hatalmak kialakulása. Minden átalakulásnak vannak vesztesei. Mi ráadásul most törlesztjük azt az adósságot, amelynek hasznát a kommunizmus élte fel. A váltást nálunk elégedetlenkedés, önzés és irigység kíséri. Mindenki gyanús, aki él, de a leggyanúsabb, akinek ma több jut, mint tegnap. Az egyház „tegnap” azzal nyert tekintélyt és bizalmat, hogy a legüldözöttebbek közé tartozott. És azzal, hogy hatalom és intézmények nélkül is vigasztalni tudott, közösséget tudott teremteni, hű tudott maradni önmagához. Lehet, hogy a mai feladataihoz ez nem elég. Lehet, hogy a tőle várt társadalmi szerepet csak intézményei talpraállítása után tudja ellátni. Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy jogos gyarapodása is félreértéseket, visszatetszést kelthet. Vigyáznia kell, nehogy az oktatás és a tömegkommunikációban vagy bárhol visszaszerzett lehetőségei hitelessége és párbeszédképessége rovására menjenek. Nem könnyű választás! De végigkíséri az egyház történelmét. S végül is, az egyház „reményét nem a világi hatalom által felajánlott kiváltságokba veti.” Sőt, még törvényesen szerzett bizonyos jogai gyakorlásáról is le fog mondani, biztosít a zsinat, „ha kiderül, hogy ezeknek a jogoknak a gyakorlása miatt kétségbe vonható: őszinte-e tanúságtétele” (GS 76).

A végkövetkeztetés azonban a legkevésbé sem az, hogy az egyház ne törekedjék intézményekre. Szó sincs róla! A zsinat tanítása és a társadalom egységesen másra ösztönöz. Három dolog egységére. Arra, hogy az egyház egyfelől a társadalommal folyó *párbeszédben* alakítsa ki feladatait! Arra, hogy az egyház szolgálata a társadalom tényleges *igényeit* kövesse. És arra, hogy az egyház új intézményei ne csupán a feladatokhoz igazodjanak, de ez — a már emlegetett párbeszéd során — a társadalom számára is *váljék nyilvánvalóvá*. Úgy tűnik, az egyház jövője Magyarországon mindennek előtt nem szervezeti újjáéledésének ütemén múlik. Összemérhetetlenül fontosabb, hogy sikerül-e a dialógust megvalósítania — hívőkkel és nem hívőkkel, a kormánypártokkal és az ellenzékkel, az idősebb nemzedékkel és az ifjúsággal, és így tovább.

Az idézett dokumentumok:

AA = *Apostolicam actuositatem* (Határozat a világi hívek apostolkodásáról), AG = *Ad gentes* (Határozat az egyház missziós tevékenységéről), GEM = *Gravissimum educationis momentum* (Nyilatkozat a keresztény nevelésről), GS = *Gaudium et spes* (Az egyház a mai világban), LG = *Lumen gentium* (Dogmatikai konstitúció az egyházzal), OT = *Optatum totius* (Határozat a papnevelésről), SC = *Sacrosanctum concilium* (Konstitúció a szent liturgiáról), UR = *Unitatis redintegratio* (Határozat az ökumenizmusról).

Rónay György születésének 80. évfordulójára

RÁBA GYÖRGY

A költészet agorája

Rónay György emlékének

*Élethossziglan ügyesen ügyetlen
épületeket emeltem
vagy szemtanúim legalább
így hitték sereg fészek-telepet
bennük a didergő lélek család
otthonra lelhetett
s az építő képzeletét dicsérve
a homlokzati meg oromfali
díszeknek örvendtek motívumoknak
pedig a teremtett hegyekkel
a semmiből nem idomokat
tereket hasítottam
hová csavarozott padhoz nagy útnak
tiport földnek csavargásai futnak
ott forró fény fér hűvös árnyal össze
két messziről jött érzés egybecsenghet
és eszméből szikrát csíholhat eszme
formát szabtam egy ürre
ahol az önmagába néző
szabadsága pályát kapott*

KALÁSZ MÁRTON

Saru

Rónay György emlékének

*hajnalodik, nem másra ébredünk
mint a világ — régen őrcsizma, ma a Tárzusi
Megrögzött saruja, ezt kopogta mindvégig álma
sivatag-kövein fekiüdve, akár nem hiszem
hogy igazán most kiabálná valaki
arról a csizmáról tudúnk, persze, azt viselték
a tárzusit szentegyháza sem nagyon kedveli
mégis, a Szeretet himnusza, Luther „akár a kolomp”
úgy fordította azt a vitatott részt, nos, hogyan
válík a fül a később fal-menti sarokvasalásos
szégyellt lopódzásokból egyszerre e finom
derűs „pengő cimbalom”-hallássá, itt még neki csoda
Tárzusi, tudod-e, vesző sarud hányfélék szája közt
nyáladzódik el, szagot csak fogunk, minek feszülj*

NAGY GÁSPÁR

Ahogy érti

Rónay György emlékének

*Bizodalmam a KERT tapasztalatában
ahogy érti a múltó nyári délutánban
első búcsúzó leveleit —
s nem is az az óriás fa
de ösvénybe vésett zöldes árnya
vele rezdülve csodálja
mi minden megtörténhet itt
hol már lélek lengése
és testnek borzongása
valami csillagközi szélfuóással
hírnököl —
Bizodalmam a KERT tapasztalatában*

MÁNDY IVÁN

Valamit egy nagybácsiról

Rónay György emlékére

Kövérkés, szürkekabátos férfi kanyarodik be a gangon. Vidáman füttyörészik. Hirtelen megáll egy pillanatra. Összevonja a szemöldökét.

Hohó, de hiszen ez!

Az ajtó előtt alacsony, vézna fiú, elnyűtt kabátban.

— Jó estét Béla bácsi!

A férfi kulcsot húz elő a zsebéből. Nézi a gyereket. A kulcsosomó úgy fekszik a tenyerében, mint egy halott madár.

— No, te itt vagy?

— Apa küldött — hallatszik a háta mögül igen halkán.

Az előszoba szép, világos. A piros futószőnyeg, mint hosszú, kiöltött nyelv.

A bácsi leveti a kabátját, a szekrény fogására akasztja.

— Mi van apáddal?

— Semmi. Még mindig semmi.

— Már majdnem ötven éves. És csak úgy lóg bele a világba. A tisztelt bátyám. A kedves... Persze, mikor még volt pénze, adta a bankot. Lóverseny, kártya, mifene...

A gyerek fölneéz rá.

— Béla bácsi...

— Na, mi kell?

— Apának is volt rendes lakása?

— Apádnak háza volt. — Legyint. — Eh, hagyjuk. Apád semmit se tudott megbecsülni. Engem lenézett. Mélységesen lenézett.

Béla bácsi már szürke pizsamában. A gyerekre bámul. Úgy ül itt, mint egy rakás szerencsétlenség. Nagyon fáradt.

Bemegy a konyhába. Körülnéz. Mi is van itt? Ő kávéházban, vendéglőben étkezik, — úgyhogy... Na, majd azért csak találunk valamit.

Az asztalon cipó. Az rendkívül tápláló.

Kést húz elő az asztalfiókból. Melléhez szoritja. Nyeszetel. Végre leszel egy karéjt. Vajat ken rá nagy darabokban.

— Na, ez is megvan.

A gyerek fölkapja a fejét, ahogy Béla bácsi megáll előtte. Először csak a tányér alját látja. A tányér egyre közeledik. Végül már a kezében van. Valahogy, mintha légi úton érkezett volna.

— Megéheztem?

— Hát persze. Vagy mégis mit akarsz vele csinálni? Egyébként a sapkádat is leveheted.

A gyerek egy sunyi mozdulattal lekapja a sapkáját. Nagy falatokban nyeli a kenyeret.

Béla bácsi mindenféle mozdulatokat végez a szoba közepén. Lassan leguggol, fölegyenesedik, mellét kifeszíti, karját széttárja.

A fiú letörli a szája szélét. Valamivel éhesebb, mint azelőtt.

A bácsi csuklózás közben.
 — Mi van otthon?
 — Apának leesett a cipőtalpa. Nem tud kimenni.
 — Otthon marad. — Majd valamivel enyhébben. — Na, majd meglátjuk.
 Ezen a héten már voltál nálam.
 — Voltam.
 — Mindig csak engem pumpoltok. Nem tudsz, nem tudsz néha mástól is kunyerálni? Már csak úgy véletlenül.
 A gyerek széttárja a karját.
 — Na jó. Majd meglátjuk. Apád... hogy csúszhat le egy ember idáig...
 Kinyitja a szekrényt.
 A hosszú akasztórúdon ruhák lógnak, mint egy ruhakereskedésben. Fekete öltöny, szolidbarna, világos sportruha. Azért akad egy-két ócskább is. A szekrény alján néhány cipős doboz.
 Kiakaszt egy kopottas ruhát.
 — Fogd.
 A fiú lecsúszik a székről.
 Béla bácsi most egy pár cipőt vesz elő. Hatalmas, csónak cipőt.
 — Most már csak be kell csomagolni.
 Eltűnik a konyha felé.
 — Tudod, hogy állítasz be apádhoz? — Hallatszik a konyhából. — Jó estét, apa. Erre az apád dühösen. Hol csavarogtál? — Ne tessék haragudni. A bácsi jól van, üdvözli apát és ezt küldi... Tessék megnézni... Azzal szép nyugodtan leteszed az asztalra.
 A gyerek nevet.
 Béla bácsi megjelenik egy óriási csomagolópapírt zörgetve. Gyakorlott mozdulattal kétrét hajtja a ruhát. Összecsomagolja. Átköti spárgával.
 — Na, ez is megvan. És mit szólsz ehhez a cipőhöz?
 — Apának nincs ekkora lába.
 — Egy kis papírt kell beledugni és minden rendben.
 — Aha, papírt...
 — Na jó, majd becsomagolom. Mondhatom, nagyon ügyetlen vagy. De legalább figyeld, hogy csinálom.
 — Figyelek.
 A bácsi csomagol. A fiú figyel.
 És akkor egy váratlan ordítás.
 — Elegem van Gréta Garbóból!
 — Béla bácsi nem szereti Garbót?
 — Te biztosan rajongsz érte.
 — Hát ha nem is éppen...
 — Jó! Nyugodtan bevallhatod. Mindenki rajong érte. — Hát én nem rajongok. — Elhallgat. De mondok egy nevet. — Közben kifelé tolja a fiút. Crawford. Ő az igazi. Semmi póz, semmi szenvelgés. Ne hagyd ki Crawfordot!
 A fiú már odakint az ajtó előtt.
 — Nem hagyom ki.
 — Hidd el, hogy lemossa Garbót.
 — Lemossa, Béla bácsi.
 — És ha még egyszer idetolod a képedet, hát én úgy kiváglak...!

Rónay Györgyről

Egy alkalommal azt tanácsolta: sohase nagy, általános dolgokról írjon — mindig a részletekről, egy sorról, rímről, egy-egy szünetről. Ebből, ha igazán érti, kibonthatja az egészet.

Most ebből az egyetlen mondatból kibontva szeretném elmondani azt, amit számomra Rónay jelentett.

Valakit, aki tudta és aki meg tudta tanítani, mit jelent: az egészet látni. Igazából nagy muzikusoknál halljuk ezt; egyszer, még nagyon fiatalon, Kocsis mondta Glenn Gouldról: oly mértékben hallja egységben a mű egészét, hogy ha az elején szokatlan tempót vesz, azt a mű végéig, az egyensúly jegyében, tempóváltások kombinációin át feltétlenül kompenzálja. A tudásnak (nem csak az irodalminak) legmagasabb foka ez; mert nem csak azt jelenti, hogy a műről mint egységről van fogalmunk, hanem hogy azt — és ezen túl: a világ jelenségeit is — egyszerre látjuk teljességében és részleteiben. A teljességről mindenkinek vannak benyomásai: élők, érvényesek, de mindig szubjektívek, elvileg kontrollálhatatlanok. Az egész a részek összességét és azt is jelenti, ami e részeknél mérhetetlenül több. A részekben s a részek egymás közötti viszonyában bennfoglaltatik a kontroll lehetősége: a szövegben belüli értelmezések és megfelelések rendje. Aki az egészet látja, elkerülhetetlenül ismeri a fonál minőségét és a szövedék mintáit — de ezek alapján azt a megnevezhetetlen felszárnyalást is, amivel mindabból, ami anyagként vizsgálható, egyszerre, készen, kiemelkedik az anyagtalan.

Egyetlen műalkotást sem láthatunk egésznek akkor, ha a világról, mint egészből, nincsen fogalmunk. A rész és az egész expanziója, egymásból épülése éppen olyan végtelen, tehát a transzcendenshez kapcsolódó érzés, mint amilyen a dolgok meglátásának fordított irányú redukciója. Ilymódon minden műalkotás — létrejöttének organikus folyamata által — a természet kiváltotta áhítat egy nemét is létrehozza. Hiszen lényege éppen az, hogy amellet, hogy belőle alkotójának s az őt létrehozó kornak személyes és kultúr-történeti indítékai is kiolvashatóak, önmagában mindig úgy hat, mintha csak is önnön törvényei hozták volna létre. Vizsgálatához ezért szükségeltetik mindenképpen a kor, a stílus, a művészettudomány s nem utolsósorban az alkotó lélektani ismerete mellett a számunkra felfoghatatlannak kijáró áhítat.

A fraktálok felismerése, az, hogy a kicsiben tökéletesen felismerhető a mind nagyobbaknak, az egésznek szerkezete — ez nem pusztán az értelem és a tudás effektusa. Más, magasabb rendű látást is feltételez: olyan törvények felismerését, melyekről, megismerésünk lépcsőfokain előrehaladva mindig az a benyomásunk, hogy minél jobban ismerjük őket, annál titokzatosabbak.

Ebben az aprócska megjegyzésben, amit oly ritka találkozásaink során szinte elejtett, s amit akkor egyszerű technikai tanácsnak szánt, számomra egy máig is érvényes és máig is gyakorolt esztétikai alapelvet és esztétikai módszert nyilvánított ki. Életem egyik legfontosabb tanulságává lett — s ennek alapján megtanított valami másra, valami fontosabbra is: az esztétikai világnézet és az emberek iránti figyelem elszakíthatatlan kapcsolatára. Mert a műalkotást, mint egészet, csak akkor vagyunk képesek befogadni, ha részleteiben az emberire, az esztétikumnak emberi arculatára: gesztusokra,

mindennapi szavakra, a vágy, a késztetések és a fájdalom mozaiklapocskáira bontjuk le őket. S ha ezeket helyes osztás szerint választjuk külön, olyan határvonalak mentén, melyek felismeréséhez az Ő egyszerre elmélyedő és felülemelkedő, egyszerre résztvevő és áttekintő pillantása vezethet el bennünket — ahogyan azon a régi téli délutánon engem is elvezetett — ebben a pusztán technikai tanácsban felismerjük annak a hívőnek világnézetét, aki az emberek kicsinyke fény-árny világában éppen olyan otthonos, mint a mindenséget beragyogó világosságban.

Nagyon sokat, ennél az egy megjegyzésnél jóval többet köszönhetek Rónaynak. Lehet azonban, hogy ez volt a legnagyobb ajándéka — ennek az emléknek kavicsát teszem most a sírjára nyolcvanadik születésnapján.

LENGYEL BALÁZS

Olvasás közben

Néhány évvel ezelőtt Ottlik Gézával, Nemes Nagy Ágnessel, Vargha Kálmánal, Mátyás Ivánnal a Kossuth Klubban Rónay-estet rendeztünk. Nellynek, eltávozott barátunk özvegyének még a jelenlétében. Mit akartunk az esten költészetén túl legfőképpen elmondani? Azt, hogy Rónay Györgynek, az írónak, a kritikusnak, a Vigília szerkesztőjének mit köszönhetünk mi, olyan írók, akik sok-sok éven át, főleg az ötvenes és a hatvanas években nem publikálhattunk másutt, csak a Vigiliában, vagy, ha később publikáltunk is, Rónay kritikai szemléje volt az, amely írásainkat igazából méltatta. A hála némileg téves eszméje vezetett bennünket, amelyet Ottlik, Nemes Nagy, Vargha Kálmán és Nelly halála után most megtagadni kénytelen vagyok (az úgynevezett Rónay-asztalból Mátyással már csak ketten vagyunk életben). Nem jól mondom: nem megtagadni, hanem a hála mellett egy sokkal magasabb szinten szeretném folytatni tovább.

Elmúlt több mint húsz esztendő, és abból az egyetlen szempontból, a kritika szempontjából, másról van szó, mint csupán haláról. A magyar kritika történetének egy fejezetéről van szó, melyet ellenséges körülmények között, Rónay akkor egyes-egyedül hozott létre.

Nézzük, valóban mi történt. Az ötvenes évek végén, a hatvanasok idején Rónay György összegyűjtött egy kritikai kötetet *Olvasás közben* címmel (1971-ben jelent meg). A kötet egyes darabjai persze előzőleg megjelentek a Vigiliában, hónapról-hónapra, évről-évre ívelő sorozatként. E szemlének Csorba Győző kritikája így kezdődött: „Csorba Győzőt mai líránk legjobbjai közé tartják számon, akik ismerik; aligha kevesebben ismerik, mint érdemelne”... „az irodalom tőzsdéin nemigen jegyzik...” Ez így igaz. Csakhogy az *Olvasás közben* íróiról, nemcsak Csorbáról, hanem személy szerint csaknem minden íróról-költőről elmondhatta volna Rónay ugyanazt. Elmondhatta volna ebben a kötetben Szabó Lőrincről, Szerb Antalról, Sinka Istvánról, Berda Józsefről, Keresztury Dezsőről, Kardos G.Györgyről, Ottlik Gézaról, Jékely Zoltánról, Birkás Endréről, Végh Györgyről, Pilinszkyről, Szabó Magdáról, Mátyás Ivánról, Nemes Nagy Ágnesről, Mészöly Miklósról, és az akkori fiatalokról, Tóth Juditról, Székely Magdáról. Elmondhatta volna Kassák Lajosról is, aki-ről Rónay egész könyvet írt.

Ugye ez képtelenség? Ugye most csúsztatok? Dehogyan is. Csupán közben eltelt jó huszonöt-harminc év, amely a múltat megváltoztatta, amely apránként megszüntette a hivatalos mellőzést, elítélést. Az, amit Rónay egykor róluk mondott, lassan-lassan érvényes lett. Evidens. Nem mindig persze. Nézzük meg például a Weöresről szóló kritikákat. Hogy beszéltek Weöresről nemcsak akkoriban, hanem olykor még utána is. További példát mondok, bár csaknem egyetlen dolgot művelek, személyeset: 1958-ban az Irodalomtörténeti Intézet szokatlan lojalitásból megvitatta Kassákról írt hosszabb tanulmányomat, a Kassák-parabolát. Szabolcsi Miklós elnöklete mellett ott volt a jelenlegi tudomány x-től y-ig. Véleményük: Kassák maga, és persze a róla készült tanulmány kétséges értékű. Majd az egyik folyóirat, tőlem függetlenül, cikksorozatban folyamatosan közölte, hogy Kassák Lajos, mint irodalmi érték szocialista volt-e, és ha igen, mettől meddig volt szocialista. Másfelől az irodalmi közeg akkoriban elmondta, kinyilvánította, hogy az *Olvadás közben* című kötetben elemzett írók, Jékelytől Ottlikig, Pilinszkytól Nemes Nagy Ágnesig, Mészölytől Mándyig csupán „pályaszéli írók”. Simon, Váci, Garai — az igen, ők szocializmust építő kvalitások.

Mondom, huszonöt-harminc évvel az értékelés után persze más lett a helyzet. Addigra már elmúlt a negatív vélekedés. Sőt! Kassák Lajos halála után már maga Szabolcsi Miklós írt bevezetőt egy Kassák-életrajzhoz. Ahogy a latin mondja: Változnak az idők és magunk is változunk.

Itt álljunk meg azonban egy pillanatra! Nem a ferde hivatalos értékelés bolygatásáról, s főleg nem személyes kipellengérezésről van itt szó. Arról van szó csupán, hogy általában mit jelent tíz-husz-harminc éven át egy magas szintű író mellőzése, netán elhallgattatása (például Hamvas Bélaé)? Mit jelent az, hogy Rónay György állandó szemléje kivételével (ha voltak is egyedi kivételek, olykor bátor kezdemények is) hogyan söpörte le az ötvenes-hatvanas évek legjava íróit az úgynevezett hivatalosság.

Jól tudom, hogy az örökkévalóság szempontjából a késői vagy halál utáni beérkezésnek nincs se jó, se rossz jelentősége. Hiszen, sebj, évek múltán a dolgok a helyükre kerülnek. Mit számít, hogy a legjava írók kínlódtak, művük megcsökkent, fordításból, dramatizálásból éltek, kis példányszámban jelentek meg, vagy éppen sehogy. Súly alatt nő ugye a pálma? Mit számít, hogy a kritika fulmináns cikkek sorában pellengérezte ki őket? Hogy magának Rónay Györgynek például az *Élet és Irodalom* annak idején egy kolumnán keresztül akarta értékteleníteni *Petőfi és Ady között* című irodalomtörténetét (1958). Istenem, ugye már ilyen az élet?

Egyet azonban ne feledjünk: az egyes kivételektől, bátor fellebbanásoktól eltekintve, Rónay György volt az egyetlen, aki a magyar irodalom hatvanas éveiben rendszeres értékrendet teremtett. Méghozzá olyan magas szintű, elemző okossággal, amely páratlan volt. Ha lesz majd egyszer olyan használható, tanítható magyar irodalomtörténet, olyasféle, amilyen Szerb Antalé volt, Rónay *Olvadás közben* című könyvének lesz annak majd alapforrása. Jobb híján már maga a forrás. Szépprózája és költészete mellett, annyi esszékötettel, annyi tudományos tanulmánnyal (*A francia reneszánsz költészete, A nagy nemzedék, Fordítás közben, Kutatás közben, Fordítók és fordítások, Balassitól Adyig*, stb. Végül az *Arcok és Vallomások* sorozatban Kassák Lajos könyvvel.) Igen, annyi mű után tisztelegjünk most levett kalappal volt barátunk előtt, úgy, mint ahogy tette valamikor maga is Kassák előtt. Kassák karakteres, széles kalapja persze más volt. De Rónay makacs erkölcsse, egyenes gerince egyazon szintű az övével — s ugyanakkor a kritikai ízlés teljes szinképével gazdag.

A Mesterdalnok — és a költő

Rónay György költői életművét két gondosan összeállított kötet őrzi: a *Mérleg* (Válogatott versek 1931—1972) s a már posztumusz *Szérű* (Összegyűjtött versek). Mind a kettőnek a közepe táján található *A Mesterdalnok lázadása* című költemény. 1962 májusából való, kötetbe először *A város és a délibáb* megjelenésekor került, az *Ars poetica* című ciklus záródarabjaként. A *Szérű*ben maga lett címadója egy — öt költeményből álló — ciklusnak. A köteteket lapozva újra meg újra ráakadunk, s amikor a többi vers ízlelgetése közben ismételten elolvassuk, mind fontosabbnak találjuk. Rövid vers, hadd idézzem:

*Tudok minden szabályt. Tudok minden kivételt.
Megrágtam minden ízt. Elég volt. Kiköpöm az ételt.*

*Zabáltam a szépet, s rángott a gyomrom undorában.
Habzsoltam rá a rútat, s azt is kiokádtam.*

*Hajlékony hangon énekeltem, és öklendeztem utána.
Nem akadt jótét lélek, hogy egy marék trágyát vágjon a pofámba.*

*Földhöz csapnám a lantomat, beletaposnám a sárba.
Hiába. Vállamra nőtt. Mint madárnak a szárnya.*

Felületes olvasó azt hihetné, hogy ez a vers a költő önbizalmának pillanatnyi megingásáról tanúskodik. *Önéletrajzi töredékében* s a *Júdás könyvéhez* írott *Utószavában* egyaránt idézi Rónay György azt a gyermekkori emlékét, hogy a kakucsi kastély gyerekszobájából, amelyben nevelkedett, szeretett kiszökni „a park mohos / léckerítésén át, valamely mozgó lécet félretolva / a majorba, szutykos kis suhancokkal dinnyést játszani”. Nem ez a gyerekkori vágy éled-e újjá a *Mesterdalnokban*?

Ha ezen a nyomon igyekszünk értelmezni az idézett költeményt, eszünkbe juthat Rába György emlékezetes megállapítása, amellyel Rónay költészetének fontos jellegzetességére mutat rá: „Ha lírájának mai költészetünk legfelső szintjét képviselő művészetét jámbor olvasó és gyanakvó kritikus eddig nem méltányolta valódi értéke szerint, ezért elsősorban az a közönség és irodalomtudomány felelős, mely manapság épp legfőbb erényeire kevésbé fogékony” (*A modernség klasszicizálása: a Csönd-herceg és a nikkei szamovár* című kötetben). Vajon nem arról szól-e a vers, hogy maga a költő megundorodik — s ha erény is, szeretne szabadulni — attól, ami miatt ez a „közönség” és ez az „irodalomtudomány” egy csöppet idegenkedik tőle, amit az átlagos ízlés nem méltányol eléggé, vagy épp gyanakodva néz?

A költői életmű egészének ismeretében ezt az értelmezési lehetőséget — bármily kínálkozó is — el kell utasítani. Sokkal többről van itt szó, mint a

költői öntudat pillanatnyi, múló megrendüléséről! Evangéliumi eszmélés ez, amikor a „gazdag” félni kezd a gazdagságától, s egészen mélyen, egészen őszintén, nem kalandvágyból és nem az emberek kedvét keresve vágyakozni kezd arra, hogy szegény legyen. Pontosabban nem is *kezd*, hiszen ez a vallomás egy olyan alapérzésről ad számot, amely nem a vers megírásakor „tör rá” a költőre, hanem állandóan jelen van benne, nyugtalanítja, keserűséggel tölti el.

A vers igazi nagysága és érdekessége azonban nem ez a vallomás, hanem a befejező sor, a maga három mondatával és hátravetett záróképével. Az előbb leírtam az *evangéliumi* szót. Itt most megint a kereszténység ősi — és sokakban bizalmatlanságot keltő — szókincséhez kell fordulnom. Ez a gyönyörű csattanó a költő *alázatosságának* kifejezője. Milyen gorombán tagadta meg, próbálta kiöklendezni magából a „mesterség” kincseit, amelyek vele születtek! S a vers végén nemcsak azt mondja el, hogy minden haszontalan, hogy képtelen más lenni, mint ami; hanem egy gyönyörű képpel végül is elfogadja, amit odáig elutasított.

A gazdagság (tehetség, mesterségbeli tudás) lehet csapás, teher, de akit „megvert vele az Isten”, annak nem az a dolga, hogy berzenkedjék ellene. El kell fogadnia, akkor szárnyá válhat — legalább egy-egy ünnepi pillanatban.

Ha így értelmezzük ezt a szokatlan erejű és személyességű vallomást, lámpásként megvilágítja Rónay György egész életművét, nemcsak költői, lírai hagyatékát, hanem az esszéit is. Anélkül, hogy magát a szót sokat emlegette volna, nem ez az alázatosság vezette-e kritikusi és irodalomtörténetírói munkában? Nem valami ilyesmit kért-e számon elsősorban azokon, akiknek művét vizsgálhatta?

Nyolcvan éve született. Élhetne még, s bizony nem egyszer nagyon hiányzik. Mit szólna mai vitáinkhoz? Hogyan írna kritikát azokról a versekről, regényekről, amelyek most kerülnek olvasó asztalunkra? Beállna a közéletbe, a politikai vitákba, vagy visszahúzódna tőlük? Ezek a kérdések nemcsak üresek, de félrevezetők is. Elő kell vennünk az írásait; ha valóban kíváncsiak vagyunk rá, azokból megtudhatjuk, miről mit mondana. Távolodik tőlünk, de nem veszít elevenségéből. Naplója mellett jó volna kötetbe gyűjtve olvasni politikai cikkeit is. Befejezett, véglegesre csiszolt esszéi mellett az olvasónaplókat, amelyeket épp a Vigiliában közölt. Versei közt bolyonghatunk: ami tíz éve tetszett, ma megriaszthat, s amire azelőtt nem figyeltünk, azt idő múltán talán meg is szeretjük.

Vas István írta róla: „Amikor úgy hallottam emlegetni: katolikus költő — kissé megütődtem. Nem szerettem a „költő” szó előtt az ilyen, irányra utaló, világnézeti, hogy mai szót használjak, elkötelezettségi jelzőket: lefokozásnak éreztem őket.” Megemlékező írása végén — amellyel húsz évvel ezelőtt a hatvanéves Rónay Györgyöt köszöntötte — visszatér ehhez az őt sokáig nyugtalanító kérdéshez. „Évekbe telt, amíg rájöttem, hogy katolicizmusa mégis jelen van minden műfajában — csak éppen észrevétlenül, mint a póruslélegzés... Művészetét, a kritikáit... nem ez a szó legszorosabb értelmében vett katolikus, azaz egyetemes szeretet és megértés hatja át? De hiszen azért volt már a dolgok kezdetén is éppen ő az, akiben a mi furcsa nemzedékünk meg tudott — meg tudott volna — egyezni.”

Lám: egy másik evangéliumi vonás Rónay portréjához, talán nem is idegen attól, amelyet mi próbáltunk felfedezni.

BALASSA PÉTER

Rövid mutató Rónay György meg nem hallott ajánlásaihoz

(Ki-másolás a Naplóból)

In omnibus caritas

Rónay György több ezer oldalas, válogatott naplója, mely két kötetben jelent meg 1989-ben, alig váltott ki méltó érdeklődést és visszhangot, mind a katolikus közvéleményből, mind a szélesebb irodalmi közönségből. Sok oka lehet ennek, legkevésbé a Napló, a maga monstruózus egyenletességével és számos más erényével, melyekről magam is csak igen röviden szoltam a Vigilia hasábjain (1991. január). A meghökkentő visszhangtalanság nem menthető, de magyarázható: 1989 az az év volt, amikor a rendszerváltás előtti rövid időben, de az utolsó *kegyelmi* pillanatban, az értelmiség legnagyobb része nem efféle könyvek olvasásával törődött; s ezért nem járhat szemrehányás, hiszen egy-egy pillanatilag joggal hihette, hogy viszonylag hamar lehet itt élhető, kevésbé gyűlölködő, *konstruktív*, munkálkodó teret és helyet teremteni, csakugyan (legalábbis Mohács óta) páratlan szerencsével, ahogyan mindez az ölünkbe hullott. *Nem mi küzdöttük ki, hanem adatott.* A rendszerváltás folyamatában, amelyben — ne feledjük ezt se (túl sokat felejtünk a közelműltből) — nem 90, hanem 88–89 pezsgése, öröme és bánata volt a csúcspont, nem jutott idő Rónay naplójára, mert az ő irányja kitartó, makacs, szelíden kérlelhetetlen naplóvezetésével éppen az idő lassúsága, bizonyos értelemben örökkévalósága, az idő isteni dimenziója, határ-természete mellett tanúskodott. Így sokan, akik kézbe vették, *akkor* úgy hihették, hogy ez egy *régi ember régi* könyve. Az időmúlás aritmiás rejtélyére vall, hogy ha *most*, két-két és fél év múlva kézbe vesszük, ellenkező érzésünk támad: hiszen itt is, meg ott is, ezen a lapon is, amazon is *nostra res agitur!* Méghozzá ijesztő pontossággal, tiszteletre méltó szinkronitással, különösen az 1945–51 közötti években, 1956-ban és utána két-három évvel. A változások forgószelében mutatkozott meg Rónay higgadtságának, klasszikus hajlamának, nem csillogó, hanem a mélyben átmelegítő belső beszélgetésének, epikai lassúságának hallatlan intő, figyelmeztető és a meghallgatással eleve nemigen számoló, időszerű ereje. Ez a szkeptikus és mély tűzű vallomássorozat és elemzés-széria száz oldalakon át látszólag csak munkanapló: Maritainról és Claudelről, Gide-ről és Kafkáról, saját művekről, a XVII. századi gall szellemiségről, a katolikus filozófiáról vagy éppen Móricz Zsigmondról (remek miniatűrök találhatók benne a nagy íróról), vagy éppen a kritikusan szemlélt Márairól és a *már akkor*, 1955 körül féltve, de megvesztegethetetlenül okosan, hűvösen szemlélt Juhász Ferencről. De mindez nem az lenne, ami, ha nem teljesedne ki e csaknem kétezer oldal egy mély, belső egyház-önkritikával, a polgári kereszténység és a magyar politikai-történelmi-szociológiai változások, folyamatok példásan pontos rajzával. Rónay György

naplójának viszonylagos visszhangtalansága, különösen méltatlanul a katolikus értelmiség részéről, e mai időkben ezen a ponton nagyon is érthető: ez a kivételes irodalmi ember, ez a szellemi-irodalmi *munkás és alkotó*, páratlan arányérzékkel, rendületlen mértéktartással rendelkezett, épp ezért rendkívül kényelmetlen és időszzerűen kényelmetlen manapság. Szerény vezéralak volt, tehát egyenesen kihívó az időszűrése mindannak fényében, ami 1989 után történt a magunk háza táján. Mert ő aztán a saját portája-portánk előtt söpört mindvégig, meghozza úgy, hogy a hűségéről sem feledkezett meg; tisztította folyton a Házat, de nem hagyta el. Ez észrevétlenül is *rendkívüli teljesítmény*, szabadság és szent kötelek különös dialektíája, munkálkodás és ima egyszerre. Nagyon nem kell ma Rónay György, és meghallásától óvatosan elhúzódik az a közvélemény, amely a legtöbbet tőle, Belon Gellértől, Síktól, Pilinszkytól, Jelenitstől, Nyíritől, Mihelics Vidtől stb., a szélesebb értelemben vett akkori magyar katolikus és ökumenikus szellemiség magaslataitól megtanulhatott volna. Mert az a legmegdöbbentőbb ebben a történetben, hogy a hol totális, hol csak manipuláló diktatúra négy évtizedében — néhány kivételes ember és holdudvaruk révén — a katolikus-keresztény szellemi megújulás, nevezhetjük zsinatinak is (mely jóval előtte kibontakozni, kicsírázni látszott már, ennyiben magyar eszmetörténeti dokumentum is ez a napló!), *már készen állt*, már csaknem minden megvolt az igazi, mély átformáláshoz, beteljesedéshez — nagy teljesítményekkel, kötés és szabadság dialektikájának átlátásával, megvesztegethetetlenségével és szelíd radikalizmusával. Szűk hatósugarú, de intenzív, sajátos magyar aggiornamento volt. És *akkor* volt meg, akkor valóban történt valami, cáfolhatatlanul. Lejátszódott, nehéz körülmények között, az *igazi* megújulás és újra kiteljesedés. Most meg éppen *ezt* veszítjük el, ahelyett, hogy a kegyelmi pillanat hangjaira hallgattunk volna, és nem valami egészen másra. Relatív, hogy mindaz, ami a kereszténységgel a rendszerváltás folyamatában és utána történt, Rónay naplójának fényében szinte jobban érthető, mint saját tapasztalataink alapján, mert éppen azt revelálja, hogy ami jóval a halála után itt történik, már az ő életében többször, reménytelen ismétlődéssel lejátszódott nálunk. Amit az előbb katolikus, szellemi megújulásnak neveztem, voltaképpen az üldözés vagy manipuláció („kis lépések” stb.) korában, az volt a kivétel és a kivételes, és ami a politikai szabadság és a gyöngye, de meglévő demokrácia körülményei között történik, az a törvényszerű, az az ismerős, az a szabályszerű. És ez igen keserű, fájdalmas felismerés. Tehát legjobb eltagadni... Ezért nem aktuális ma Rónay és még néhányan, ezért nem olvassuk ezt a naplót: kényelmetlen, felkavaró, szembesítő és gondolkodásra szorító, amire most „nincs idő”. *Habent sua fata libelli*, ezt mindennél jobban példázza Rónay naplójának sorsa megjelenése óta, s nemcsak az irodalmi, hanem a szélesebb keresztény értelmiségre nézve is. Az pedig, hogy a régebben érdeklődő nem-hívők száma csökkent, szintén a feledést erősíti. Mert ez az író *megszégyenítően tisztánlátó*. Alapos oka van körülötte a hallgatásnak. Ezért most nem takarítva meg sem olvasónak, sem magamnak a „kötelezően” rótt tiszteletkört, ki-mások ebből a két vastag kötetből néhány idézetet — égő parazsakat egy szelíden, egyenletesen melegítő kemencéből —, hogy igenis megégesse mindazokat, akik még képesek fájdalmas önbírálatra, a fájdalom megújító erejére. (Külön figyelmükbe ajánlom az olvasóknak az évszámokat.)

✱

Az. I. kötetből:

1946. március 6. Elhiszem, hogy V. P.-ben sok jogos ellenszenv és indulat dolgozik; és igazi államférfi s méltó a pozícióra, ahol áll, csak akkor lenne, ha uralkodnék indulatain s ellenszenvein. Így sok benne a demagógia. Nem tudom elhinni, hogy amögött, amit mond, elejétől végig világosan és felelősséggel átgondolt reálpolitika állna. Vajon amikor „megtorolja a nép százados sérelmeit”, s ilyen szellemenben torolja meg, nemcsak balekja-e egy egészen másféle szándéknak...?

1946. április 8. Hibáink mechanizmusa ijesztő. Pontról pontra ugyanúgy folyik le az „eset”, s közben vajon nem játszik-e közre e magát gerjesztő dühben az is, hogy aki velünk szemben áll, egyben „hatalmunk” alatt is áll? Egy diktátor, egy szadista lappang bennünk még azokkal szemben is, akik a legközelebb vannak hozzánk... az ember ebben a káoszban mind hajlamosabb lesz rá, hogy valaki másnak a fejével gondolkodjék; irányító szölamokra, tömör jelmondatokra van szüksége.. stb. Az embernek maholnap eszébe se jut, hogy saját maga, saját szellemi munkájával dolgozza fel azt, amit elébe adnak... a modern politikai propaganda egész módszertana: az emberi ítélőképesség és önálló gondolkodás elsatnyulását célozza.

1948. május 2. H. R. fő ellenvetése a hercegprímás politikája ellen: nincs — mondja — szeretet a magatartásában; s az a passzív rezisztencia, amire ösztökél, káros... A jelen esetben például nemcsak egy adott rendszerrel szemben való elutasításról van szó..., hanem arról is, hogy e passzív szellem meggátolja azt is, hogy kellően érvényesülhessen e falakon belül egy haladóbb, radikálisabb, modernebb gondolkodásmód... sokan ringatóznak abban a téves illúzióban, hogy a társadalmi fejlődést egy — s mily naivan elképzelt! — politikai fordulattal vissza lehet csinálni. Általában mindig veszélyes úgy politizálni, hogy egy politikában bármi szerepet engedjünk meg a ressentiment-érzelmeknek; ezek ugyanis csak a saját sérelmeiket s érdekeiket nézik s rövidesen még az esetleges jószándékon is úgy fölülkerekednek, hogy valóságos rémuralmat teremtenek... (vesd össze 1956. december 25.: Semmiféle úgynevezett egyházpolitikai dologba nem akarok belekeveredni, pláne ebben az áldatlan helyzetben, mikor a de jure feje de facto elhagyta az országot, tetézve ezzel népszerűségének azt a szétdőlését, nimbuszának azt a szétpukkadását, amit már a forradalom végén mondott, amit kiábrándító, öntelt, politikailag ostoba, emberileg ellenszenves, egyházi szempontból kiábrándító beszédével megtett...)

1948. július 11. ...ha lelkiileg-szellemileg-erkölcsileg ilyen készületlenül találná a várakozókat a változás, ugyan hogyan tudnák megfékezni az indulatokat, hogy tudnák elkerülni az új kurzust, hogyan tudnák megakadályozni a kereszténység újabb politikai-közéleti kompromittálódását s ennek beláthatatlan következményeit?

1949. március 20. Az alapvető kérdés: hogyan vált lehetségessé, hogy Magyarországán kereszténység, katolicizmus és szabályszerű „jobboldali” ideológia oly végzetesen összekeveredett, hogy végül is a fasizmus a kereszténység trójai falovában lopózott hatalomra? (Ajánlom figyelmébe az olvasónak az ezt követő oldalakat: 216–221.— a szerző megjegyzése.)

1949. március 10. De azok a katolikusok, akik az egyház zászlaja alatt inkvizíciót és pogromot szeretnének, akik a reváns gondolatával titkon a késüket köszörülik és akasztófákat ácsolnak, szintén szögesen szemben állnak az evangéliummal... az evangélium-ellenes bosszúvágy, „mindent vissza”, meg-

torlás-szomj, amikor az ellenségek iránt is kötelező szeretetről beszélni egyenlő az áruházzal. S mindehhez... mennyi nyakasság, csökönység, korlátolt jószándék és korlátlan cinizmus... Nincs más támasztékunk, mint a bizalom a gondviselésben; *de ennél erősebb nem is lehet*. Isten tenyerében vagyunk; Istenem, adj nagyon mély bizalmat tebenned... Irtsd ki belőlünk a gőgöt... Taníts meg igazán tudnunk és vállalnunk azt, hogy bármi történjék, legyen meg mindenben a Te akaratod.

1950. január 6. Papok, akik a revánsra spekulálnak... Mint annyiszor, félő, hogy ismét szolgálai buktatnák meg a valóság próbáján az evangéliumot. Mert sokan készülnek rá, elszántan, odaadással, majd hógynem lelkiismeretesen. Nagy körültekintéssel igyekeznek dogmatikai alapot vetni a bosszúvágyuknak... Nem ismerik, vagy nem akarják ismerni a vallás és politika viszonyára vonatkozó számos, világos és félreérthetetlen útmutatást, kezdve az evangéliumtól a modern idők enciklikáiig... Néha fölmerül bennem a kérdés: vajon hogyan tudnak valóban hinni, katolikus módon hinni az ilyenek. Hinni egy gyermekben, aki Isten, hinni ebben a proligyereken, ebben a Megváltóban.

1950. január 19. Hogy a kereszténységnek védekeznie kellett a fölvilágosultnak nevezett tudomány elvi és propagandisztikus ateizmusa ellenében, az nyilvánvaló. Az a gyanúm azonban, hogy nem mindig egészen úgy, olyan szellemben, olyan haladásra készen és addig a határig védekezett, ahogyan és ameddig okos és hasznos lett volna. A dolog egyébként nem elszigetelt. Része egy nagy dekadenciának... ez az egyház elpolgárosodásának a kora, amiről nálunk még csak beszélni se lehet, holott a mi megújulásunk szempontjából nem ártana tiszta vizet önteni a pohárba. (Lásd még a következő oldalakat: 364–365, ill. 377–379. — a szerző megjegyzése.)

1950. május 20. Természetes, hogy egy katolikus, akinek... el kell fogadni a szépség bizonyos önértékűségét, némileg zavarba jön, ha olyan idegen s ráadásul bizonytalan kategóriákat akarnak ráhúzni az irodalomra, mint „egészség” és „betegség”. Nem kell utóbb majd betegség címen a fél világirodalmat megtagadni, olyasféleképp, ahogy a marxisták teszik Proustól Mauriacig? Nem lehet-e betegnek bélyegezni Mauriacot, Greent, sőt Szent Ágostont? — (A keresztény nagykorúságról, a kisközösségekről lásd: I. Kötet 427–428, ill. 437–439. — a szerző megjegyzése.)

1952. január 21. Az asszony..., ahogyan össze tudta egyeztetni a szinte stupid dzsentrí és „úri” osztálygőgöt, ennek már-már sebzően agresszív válfaját a kereszténységgel... az úriasszony kurta kis vállrándítása, „lesajnálása” egyesek felé; a gyűlölködés, ami egészen megrökönyítő nála, a kicsinyesség, hogy például Y. csak négy polgárit végzett, a nagyapja „csak” kéményseprő volt.

1950. január 22. Változatlanul tovább tart a gőg lázadása: az emberfölötti, az isteni kiiktatása az emberi életből, morálból, mindenből... Mit ér az a „keresztény világnézet”, amely nem a Krisztus istenségében való hit a forrása, amely nem az Inkarnáció humanizmusa?... A „világnézeti kereszténységnek” nagy veszélyei vannak. Az egyik; hogy kurzussá fajul; erre remek példa a mi világháború utáni kurzusunk. A másik: a teljes kereszténység rovására a helyzet, alkalom vagy szükség kívánta megalkuvás; példa rá egyes katolikus mozgalmaink belesiklása bizonyos gyanús jobboldaliságba a második világháború idején. Világosan, szenvedélyes, elfogultságok nélkül kellene szembenézni... (vesd össze: 518, ill. 529. — a szerző megjegyzése.)

A II. kötetből

1953. május 30. Schütz — sajnos, pályája tanúsítja — ennél többet ért azon, hogy „vér”, s ennél többet tulajdonít neki. A mondatra túlságosan ráveti árnyékát — és nem véletlenül! — a náci-germán vér- és fajmítosz... szemrebbenés nélkül tudja és meri ilyen vonatkozásban Krisztus vérére emlegetni! A Krisztus zsidó vérére gondol talán? Alig hiszem; bizonyára nem jut eszébe ezúttal, hogy Krisztus is zsidó volt... s ha van valami, ami mereven szemben áll a Vér mindenféle pogány mítoszával, hát Krisztus vérének megváltó misztériuma az; Krisztus vére, mely evangéliumának pecsétjeként egyformán omlik zsidóért, görögért, pogányért. (lásd tovább: 164–165. — a szerző megjegyzése.)

1966. március 29. Cocteau írja: „Szép kis farce: az Egyház, mely magához csalja a világot. Szeretem azt a villefranche-i sekrestyést, aki hatkor kizavar a templomból, mert zárnak. Zörgeti a kulcsát, a hajó túlsó végéből szólongat, és szid, mert nem távozom elég gyorsan. Ne feledjük, Max Jacob hat évig keresett egy papot, aki meghallgassa.”

1966. március 30. Maritain Cocteau-nak: „Sokan, akik ellenségeinknek hiszik magukat, valójában közelebb vannak hozzánk, mint gondolják és gondoljuk. Csodálatos erővel kívánják azt az Istent, akit mi szeretünk s nem eléggé szeretünk. Ha jobban szeretjük volna, ki tudja, nem ismernék-e?”

1953. augusztus 12. [A papokból] örömmel kellene áradnia. De miért nem árad belőlük; miért oly kevésből árad? Sokszor mintha... egyenesen kellemetlenül éreznék magukat benne.

1965. április 7. [De a papok] meg akarják mutatni többnyire a tudományukat és a művészetüket. Akkor aztán rendszerint kiderül, hogy nem tudósok és nem művészek. Éppen azt nem csinálják, ami a dolguk. Prohászka elmélkedéseinek furcsa, zaklatott, idegesítő üressége...

1965. április 29. Minek van itt olyasminek kilátása, amit én művelek? Néha elfog az émelygés a sok kicsinyességtől, sunyiságtól, saját pecsenye sütögetéstől.

Ua. április 30. Volt egy időszak, amikor mindenki a mellét verte és esküdözött, hogy soha nem hazudik többé. Aztán, a konszolidációval, szép lassan elkezdtek hazudni, jórészt ugyanazok. Van, aki cinikusan, világos tudatában annak, hogy hazudik; van, aki lelkesen, mert olyan buta vagy ocsmány, hogy észre sem veszi, hogy hazudik. A papír nem figyelmezteti: nem pirul el a toll, az írógép, a nyomdafesték alatt. (...) Ezért aztán minden azon múlik, milyen minőségű emberek azok, akiknek a hatalom a kezében van.

1959. május 15. Csodálatos szívós dolog a „jóember” (pontosabban: jámborkodó) katolikusok összeesküvése a színvonal ellen... Egy gondolat, papok használatára, prédikációhoz: „Állandó bennünk Krisztus passiója. Ha nem vagyunk annak az oldalán, akit gyötörnek, azokkal vagyunk, akik gyötrik.” (Jouhandeau)

1957. január 12. Minden időmet elfoglalja a munka, meg a közügyekben való semmittevés; tegnap például az írószövetségi elnökségi ülés tizenegyfől nem is tudom meddig tartó közgyűlése... szétfolyik minden a meddő szónoklásban... adj minél kevesebb ilyen duma-napot, Istenem, mert ebbe bele kell dögni.

1958. április 28. Értekezlet után, mely megint a szellemi tunyaság és kevéssel elégedettség nyomasztó légkörében folyt le. Az embernek néha kedve volna kiírni a kapu fölé: „Ki itt belépsz, hagyj föl minden reménnyel!” Álmoság, valami indokolatlan és bosszantó önelégültség, a katolikus gőg egy

fajtája... egy levegőben úszó szigeten... mely azért eltéphetetlen vasmacskával van behorgonyozva a múltba... abba az életformába, amely menthetlenül elmerült, vagy éppen most van elmerülőben. Tegnapra tapadt szemlélet — ahelyett, hogy az alakuló holnapnak íránk, azt próbálnánk megkeresztelni.

1958. február 24. Egy elnyomott s egy támadó szellemi imperializmus között, melyek mindketten totális igényűek, van, lehet középút? Érdemes ezt keresni? Érdemes ezért akárcsak órákat — jobb célra fordítható órákat feláldozni az életünkből?

1956. szeptember 25. Egy sunyi, alattomos, denunciáló névtelen levél; olyan valaki írta, aki jártas dolgainkban és nagyon jól tudja, hogyan kell „bemőszerolni” — pestiesen szólva — az embert. Sajnos, egy bizonyos értelemben tipikus „katolikus levél”. Ahogy olvastam, csak még jobban megállapodott a véleményem, — mert hiszen ez a levél egy egész katolikus mentalitásnak ad hangot. Megtenni tisztességgel, amit meg kell és lehet tenni a katolikus vallás okos védelmében — de nem várni a katolikusoktól soha semmit, függetlenül maradni szervezetektől, aljasság, rágalom, jellemtelenség, korlátoltság tenyészik dúsan és emberi gonoszság ezekben az Úr Jézus palástjának az árnyékában. Hol voltak ezek akkor, amikor Vid meg én vállaltuk a modern katolicizmus nem éppen kockázatmentes védelmét nyíltan, ország-világ előtt? Most, ha úgy érzi, enyhül a nyomás, nagy elszánással vállalják a névtelen levél megírásának heroizmusát. Mind hősök ők, mind férfiak.

1956 október-novemberének különlegesen tárgyilagos és revelatív leírása a 479. oldaltól az 510. oldalig található. Teljes terjedelmében végig lehetne és kellene elemezni. A mai 56-irodalomban szinte párja nincs, miközben írója nem Pesten, hanem — *szorongva* — egy mátrai üdülőben rekedve kíséri figyelemmel az eseményeket.

Végül álljon itt három záró-idézet, kommentár nélkül, mindazoknak, akiknek van fülük, illetve mindazoknak, akik nem olvasták vagy nem akarták olvasni ezt a *csakugyan* veszélyes naplót. Végül is „csak” egy igaz ember, igaz hívő, igaz író írta, akinek a vállaira nehezedett az egykori katolikus humanizmus szellemi megújulásának java, terhe:

1965. május 1. Arland, a *Je vous écris* (Nektek írom) negyedik levelében... látogatás a Saint Benoît-sur-Loire bencés monostorának templomában. Semmi. „*Attendons. Un Dieu inconnu viendrait peut-être, une autre fois.*” (Várjunk. Egy ismeretlen Isten talán eljön valamikor.) Majd egy másik alkalommal, talán, eljön. Igen: várni. Nem lemondani a várakozásról. Minden percben beléphet az, akit várunk.

Úgyanaznap: Múlt héten beszélgetés Frénaud-val az erdélyi dolgokról. A mi nemzetiségi elnyomásunk dzsentri dilettantizmus volt a lenini együttélési normák némely mai megszégéséhez képest. De nem ez a fontos. Az a fontos, hogy egyszer végre abba kell hagyni. Nem megtorolni örökké a múlt hibáit mai még nagyobbakkal.. Abbahagyni a rosszat, egyszer s mindenkorra. Vég-érvényesen.

1950. március 14. Egy bizonyos: nem szabad föladni magunkat. Nem szabad lemondanunk magunkról, ebben az értelemben. Nem szabad föladnunk a munkát. Kinek dolgozzunk? Magunknak. Miért? Azért, mert van mondanánk s az a föladatunk, hogy dolgozzunk. Teljesítsük a kötelességünket, melylyel Isten azáltal bízott meg, hogy bizonyos képességet, tehetséget adott. A többi talán már nem is a mi dolgunk.

(Rónay György születése 80. évfordulóján)

Befejezetlen megmérétes

— Gondolatok Rónay György *Naplójáról* —

„Rónay György olyan időpontban távozott közülünk, amikor életműve már kikerekedett és mindinkább átkerült az utolsó mérések mérlegeire, melyek majd megmutatják, hogy mit vállal belőlük az utókor...”

Semmiféle jogcímem nincs vitatkozni Sötér István idézett soraival, csupán azt a reményemet szeretném itt kifejezni, hogy bár Rónay György életműve már halálakor „kikerekedett” volt, ennek a kerek életműnek „utolsó mérései” egyre sürgetőbbé lesznek. Mert amit „akkor” a magyar irodalomtörténet nem tehetett meg, „most” már — az igazságtétel elemi erővel felbuzgó áramlatainak idején — megteheti.

S mert Rónay György kétkötetes *Naplója* nemcsak a költő és író Rónayt mutatja be, hanem a magyar katolicizmus próféta-lelkű ébresztőjét is abban a korszakban, amikor a történelmi változások által kikényszerített társadalmi átalakulások és a II. Vatikáni zsinat irányelvei — együttesen — döntő önvizsgálatra, egzisztenciájának megújítására készítették a magyarországi katolikus egyházat: nekünk is részünk van ebben a tartozásban!

Sötér István igen világosan erre is utal abban az írásában, melyet fentebb idéztem, amikor ezt mondja: „A fasizmus idején Rónay György katolikus szemlélete tudatos és programszerű védekezés volt a lélekmérgezés, az embertelenség térhódítása ellen. Később, az új társadalom felépítése során Rónay György és a hozzá hasonló gondolkodók olyasvalamit képviseltek, aminek már az építkezés kezdetén hasznát lehetett és kellett volna venni, hisz azok az embertársaink, akiknek hitét Rónay György költészete fejezte ki, egy emberséges világ felépítésében nélkülözhetetlen munkatársak. És mindaz, amit Rónay György hagyományként és korszerű tájékozódásként nemzeti és emberségi értéknek őrzött és képviselt, nélkülözhetetlen eleme annak a kultúrának, melyet az új társadalomnak ki kell alakítania.”

Igaz, hogy Sötér ezeket a sorokat még a „rendszerváltozás” előtt írta le, de időszerűsége napjainkban nemcsak hogy semmit sem halványodott, hanem inkább hangsúlyosabbá vált!

Valahányszor kezembe veszem Rónay *Naplóját*, mindig mellbevág a borítólap főcíme: „Rónay György művei”. Már e főcím miatt is joggal reméltük akkor, hogy a *Napló* két kötete csak bevezető, alapozó mű az egész „életmű” — legalábbis különböző válogatások keretében történő — újrakiadásához. (A mai könyvpiac roskadozó asztalairól menyire hiányzik — például — a *Keresztút* című regény, de hiányzik „összes” költeményeinek egy válogatás-kötete is. Katolikus könyvkiadóinknak sem jutott még eszébe Rónay vallásos verseinek gyűjteményes kiadása — ebbe a körbe tartozó műfordításaival együtt — holott ezeknek a nagyobb hányada odakívánkozik „a mai ember imádságos könyvébe”!)

Talán azt sem haszontalan itt felvetni, hogy az ifjúsági pasztorációban tevékenykedő papságunk, a különböző lelkeségi mozgalmakban, a hitoktató-képzésben, a most kibontakozó katolikus iskolák és nevelőintézetek oktatói és nevelői karának felkészítésében mennyi gyakorlati hasznát vennénk a katolikus életszemléletet formáló esszéinek és tanulmányainak. (Ezeknek is csak egy válogatása jelent meg az Ecclesia kiadásában *Hit és humanizmus* címmel.) Nem is beszélve a *Napló*ban rejtőző, vallomásértékű jegyzetekről, amelyekből összeállhatna egy „Rónay-breviárium” azok számára, akik úgy szeretnék sínre tenni életüket és munkásságukat, ahogyan *Naplójában* (1952. okt.3.) Rónay imádságos szavakkal a katolikus hívő „alapállásáról” így vall:

„—Istenem, adj erőt a munkához. Pár nap és belépek negyvenedik esztendőmbe. Ezek az ember java évei; add, hogy a kedvezőtlen körülmények között is jól, eredményesen tudjam fölhasználni őket. Add, hogy úgy tudjam végezni munkámat, hogy azzal, hogy dolgozom, tudatosan és tőlem telhetően Téged szolgáljak. Nem vitatkozások és viaskodások, hanem az alkotás által. S add, hogy a munka ne tegyen idegessé s ne fogyatkoztassa meg bennem a szeretetet azok iránt, akiket különösen szeretek, s egyáltalán embertársaim iránt. Add, hogy a munka egyben a türelem, szelidség és önfegyelem iskolája legyen számomra. Add végül, hogy bármekkora tudásra tegyek is szert, s bármilyen jó művet alkossak is, sose essem az elbizakodottság, az önhietség és a kevélység bűnébe; sose feledkezsem meg róla, hogy minden erőmet és képességemet Tőled kaptam s egyedül Neked köszönhetem; s add, hogy Téged mindig bizalommal, őszintén, egyszerű s gyermeki szeretettel szeresselek.”

Merészség volna arra vállalkozni, hogy néhány kéziratlapon valaki bemutassa Rónay György *Naplóját*, mint valami tükörképét egy író életének és tevékenységének, emberi alkatának. Ehhez valamiféle kristálygömb kellene, mely képes lenne egyszerre felragyogtatni költői és írói alkotásainak nemcsak külső öltözetét, hanem ezeknek forrását és a forrás alatti mélyrétegeket is. Ugyanakkor vallásos alkatának, személyiségének, a katolikus költő és publicista prófétai küldetésének építkezését is.

Talán elhamarkodottan mondom „építkezésnek” Rónay prófétikus küldetésének folyamatát, holott inkább ahhoz a nagyon is kemény, fáradságos és belső vívódásokkal járó küzdelemhez mérhető ez, melyet az erdők mélyén, sziklák törmelékei közül feltörő forrásvíz tesz meg, amíg elér a „nagy és szent Óceánig”! Ő nem úgy találkozott a katolikus hittel, vallásossággal, Krisztussal, ahogyan a legtöbbünk: beleszületve egy buzgó katolikus családba, ahol minden Istenről beszélt. Nem örökölte, hanem megszerezte — még hozzá mennyi keserves tapasztalat és eltaszító élmény árán. Mily hosszú út vezetett — nem kis mértékben a francia katolikus irodalom érintésein keresztül is — ahhoz a felismeréshez, hogy a kereszténnyé válás elválaszthatatlan az emberré válástól, s hogy ez korántsem hatalmas hősi tettekben vagy a megvilágosodás és megtérés csodás pillanataiban megy végbe legtöbbünkben, hanem a megváltás mindennapi kis útjain.

„Elképesztő, milyen kevéssé tudunk uralkodni szenvedélyeinken. S még elképesztőbb, milyen gyöngye, milyen könnyen enged az értelem az idegek kívánságainak, a beidegzett mozdulatok gépiességének, a megszokásnak. Bármely pillanatban hajlandó az ember kompromisszumot kötni, vagy egy magával kötött megállapodást fölrugni egy megszokás vagy egy belerögző-

dött szenvedély kedvéért, még akkor is, ha tudja, hogy aminek enged, az egészségét rombolja, az életére megy. Önmagunkkal lépünk cinkosságra a saját javunk, önmagunk ellen. A nagy lemondások, úgy látszik, könnyebbek a kicsinyeknél; s a kis megszokásoknak engedve adjuk fel azt a terepet, ahonét tán sikerrel védekezhethetnénk a nagy kísértések ellen.” (Napló 1949.május 4.)

Reisinger János, a *Napló* sajtó alá rendezője azt írja kitűnő előszavában erről a feljegyzésről: „Megvallom, mélyebb gondolatokat nem találtam ennél Rónay György egész életművében.” Nem vitatkoznék Reisinger Jánossal, inkább azt mondanám: ehhez hasonlóan „mély” — és a keresztény hívő lelki életének formálásában nélkülözhetetlen gondolatok és vallomások lépten-nyomon úgy ragyognak ki a *Napló*ban, mint felhők hasadékan át a napsugár. Érdemes volna ezeket a gondolatokat egy értelmes elrendezésben egybegyűjteni, hogy az emberi lét mélységei másoknak is úgy nyíljanak meg, mint neki: az ember nem a politikának, a társadalomnak, másoknak van kiszolgáltatva, hanem mindenekelőtt önmagának. És erre nincs más orvosság, mint a megváltottság, az istengyermekség állandó tudatában élni. „Ez feltölti árammal a kimerülő telepet!” (Napló 1949. április 14.)

Természetesen egy ilyen válogatásból nem maradhatnának ki azok a — sokszor élesen kritikus megjegyzések sem, melyeket Rónay az egyházzal — az evilági, földi arculattal is rendelkező intézményről — leírt, de mindig azzal a belső indítékkal, hogy „nem Rád, hanem Érted” haragszom. Ezekre is ráillik a mai időszerűség címkéje. Hallgassuk csak: „Ha az Egyház hivatása sikeres teljesítéséhez az állam irányításában is részt vesz vagy hivatalos állami hatalomfélét kívánna magának, politikai hatalmat követelne, s ezt úgy tekintené, mint sikerének nélkülözhetetlen eszközét és föltételét: ez annyi volna, mint nyíltan és félreérthetetlenül bevallania, hogy nem hisz és nem bízik a kegyelemben és a gondviselésben.” (Napló 1950. március 13.)

Nem tudom megállni egy személyes vallomás nélkül. *Naplójában* 1946. június 5-ről ez a feljegyzés áll. (Verse is van róla:) „Eltemettük a kistestvért. Hideg, szeles idő volt...” Ott álltam a Moszkva téren, villamosra várva. Látam, amint felszállt az 59-es villamosra. Kegyetlenül édes terhét vitte a farkasréti temetőbe: halva született gyermekét. Ma is magam előtt látom s ma sem mondhatok mást, mint amit akkor magamban elsuttogtam: Istenem, mikor leszek én ilyen keresztény! És hányszor volt még azután is hasonló élményem a vele való együttlétekben. Baráti kezének szorítását érzem, valahányszor imádkozva mondom el egyik versének sorait:

*Telekre nyár, őszök jöttek nyarakra,
míg vén lettem, s leszek naponta vénebb.
Most küszöbödön fekszem, mint a vén eb,
mely a macskát se jó, hogy megugassa.
Őrizze most már őrizőjét a Gazda.*

POMOGÁTS BÉLA

Fordítás közben

— Rónay György világirodalmi tanulmányairól —

A világirodalommal foglalkozó tanulmányokat többnyire a fordító munka alkalmi hívták elő Rónay György tolla alól. Mégsem műhelytanulmányok, a legkevésbé sem a fordítás „melléktermékei”. Sohasem pusztán az alkalom szülöttei. Rónay György azokról beszél bennük, akiket kora ifjúsága meste-reinek választott: Du Bellay-ról, Racine-ról, Goethéról, Pierre Jean Jouve-ról, Supervielle-ről; illetve azokról, akikre már érett fővel talált rá, mint társaira a hasonló törekvések és ízlés okán: Ungarettiről, Böllről.

E tanulmányok jelentőségét a választott tárgy komplex megközelítésének módszere és a műelemzés biztonsága okozza. Rónay György világirodalmi esszéi általában íróportrék: a kor, a mű és az alkotó közül a harmadikhoz kívánt elvezetni; igaz, közben a két másikat is bemutatta. Ő maga is a művész, az ember megértését és ábrázolását tekintette céljának: „a mű és a valóság közé — írja egy helyen — oda kell iktatnunk azt, aki a valóságban él, és a művet írja.” Az író emberi lényét, személyiségét akarta megismertetni olvasóival. Portréi arra törekedtek, hogy különböző eszközök felhasználásával hatoljanak be egy-egy alkotó személyiség világába, az egyéniség belső övezeteibe. Az eszközök változatossága és komplexitása különösen akkor hozott eredményeket, ha a tanulmányok írója egy évszázadokkal korábban élt emberi lélek titkai után nyomozott. A Retz bíborosról írott szép esszé például módszeres munkával, mint a kor ismert eljárások összetett használatával derítette fel a francia barokk eme különös hősnének karakterét. Rónay a kortársak jellemzéseiből indult ki: Saint-Évremond, La Rochefoucauld, Tallemont des Réaux és Hénault parlamenti elnök Retzről rajzolt arcképeit illesztette egymás mellé, s mintegy a modern kriminalisztika „mozaik eljárásával” kísérelte meg felvázolni a legendás bíboros arcának valóságos vonásait. Ezt követte az életrajz ismertetése és vizsgálata, az író elhelyezése a kor történeti és művelődési képében, összefüggéseiben. Rónay ezt a feladatot is körültekintő módon oldotta meg; egyforma figyelemmel vizsgálta a Fronde és a régenség művelődéstörténeti és szociális viszonyait. Éppúgy használta az orosz Borisz Fedorovics Pozsnyev történeti munkáját a 17. század első felének francia parasztmozgalmairól, mint a kor ismert francia monográfusainak műveit. A kortársak és a történetírók információi után aztán magukat a műveket — jelen esetben Retz memoárjait — tanulmányozta, hogy belőlük értse meg hősnének lelkét, sorsát és drámáját.

Retz egyéniségének elemzéséből a corneille-i barokk ember képe bontakozik ki előttünk. Rónay azokkal a fogalmakkal — a *gloire*, a *devoir*, az *honneur* fogalmaival — magyarázta Retz bíboros jellemének végső igazságát, melyeket a barokk kor világképe és mentalitása hozott létre mint életelveket és erkölcsi eszményeket. Először meg kellett fejtenie, a mai idők fogalmi rendszerének nyelvére kellett lefordítania a kor erkölcsi, művelődési és intellektuális képzetait. Ezeknek a képzeteknek a megvilágítása és magyarázata révén a művelődéstörténeti korszakfogalmak egyféle „antropológiai” tartalmat nyertek; Rónay Retz bíborosa a barokk kor jellegzetes emberét reprezentálja,

aki egyszerre író, államférfi és egyháznagy, egyszersmind önmagával vívódó egyéniség. A barokk jelentésének antropológiai jellegű kitérítése kettős haszonnal jár: egyrészt az antropológiába bevezeti a történetiség elvét; másrészt korszerűbb és súlyosabb értelmet ad a művelődéstörténeti korszakolás műveletének. A történetiség elvének szigorú érvényesítése és a társadalmi, illetve művelődéstörténeti körülmények alakulása iránt tanúsított figyelem ugyanakkor elejét veszi annak, hogy Rónay György elemzései, hasonlóan a szellemtörténeti iskola némely képviselőjének fejtegetéséhez, légvárákká váljanak. Valójában arról van szó, hogy Rónaynál konkrét tartalmat kapnak a szellemtörténet fogalmai, éppen a történetiség elmélyültebb vizsgálata ad valószínűsőbb jelentést ezeknek a fogalmaknak. A barokk fogalmának antropológiai — az emberi személyiség fejlődését érintő — értelmezése például mindig meggyőzőnek tetszik. Ugyanígy meggyőzőek azok az elemzések, melyek Du Bellay alakjában a reneszánsz, Chénier esetében a rokokó vagy Hugónál a romantikus ember fogalmát és természetét írják le.

Az emberi személyiség történeti szempontú vizsgálata azonban nem egyetlen erénye Rónay György tanulmányainak. A művek elemzésében talán még több találatossággal és esszéista ötletességgel találkozunk. Mindig az alkotás belső szervezettségét derítette fel; s noha nem használta a strukturalista módszereket, mégis az irodalmi mű nyelvi anyagának és jelentésének viszonyait világította át, s természetesen felhívta a figyelmet a mű és az alkotó, a mű és a művelődéstörténeti korszak kapcsolatára is. Különösen az írói személyiség és a stílus kölcsönösségét vizsgálta nagy figyelemmel. A Balzac egyéniségének és írásmódjának lényegi kapcsolatáról — Proust nyomán — kifejtett gondolatok például egészen új megvilágításba helyezték a francia író úgynevezett „pongyola” stílusát. Rónay kimutatta, hogy Balzac mellérendelések és alárendelések szövevényeit létrehozó hullámmzó mondatai az író lelkének mozgását, áradó érzéseit és szenvedélyes eszmélkedését követték; stiláris természetükben a modern próza prousti iskoláját készítették elő. Ennél az elemzésnél a fogalomalkotás pontosságára törekvő gondolkodó erő és a nagyfokú kritikus érzékenység segítette Rónayt. Hasonló erényei öltenek alakot a modern francia líra mestereiről — Eluard-ról, Cocteuról, Pierre Jean Jouve-ról és Supervielle-ről — írott esszéiben. Ezek a tanulmányok — a műelemzés és a lélektani elemzés teljesítményein túl — a modern költészet természetének vizsgálatára tesznek kísérletet.

Az eddig elmondottakból az is kiderül, hogy Rónay György imponálóan gazdag ismeretanyag birtokában építkezett. A dokumentumok, a kor, a művek és a kritikai irodalom ismerete valóban hiánytalanak látszik. A világ-irodalmi tanulmányok információs gazdagsága nemegyszer ragadja magával az olvasót, s talán még vonzóbb e tanulmányok írójának franciásan világos stílusa és józan racionalizmusa. Rónay rokonszenves világossággal írt meglehetősen bonyolult fogalmakról, akár Kafka műveiről, akár a szürrealizmus poétikájáról beszélt. Nemcsak fogalmazása világos, gondolkodása is: a Kafka műveiről adott elemzése példája annak, hogy miként lehet a metafizikai spekuláció, a misztifikáció vagy az értetlen mellébeszélés hálójából kiszabadítani egy írói alkotás értelmét, s miként lehet intuíciókban gazdagon, mégis tárgyyszerűen megvilágítani a művészi személyiség és a műalkotás összefüggéseit. Az elemző módszerek komplex gazdagsága és józan racionalizmusa mindig érdekes olvasmánnyá avatja Rónay György esszéit, s a világirodalmi tanulmányok is azt igazolják, hogy írójuk a modern magyar esszéirodalom legjobb mesterei közé tartozott.

Arcképvázlat Fábián Istvánról Egy „tudós tanár” pályája

Fábián István 1903. január 12-én született Szombathelyen. Szülei kisiparosok, a városban házuk van. Amikor 1947 májusában a Sorsunk „szombathelyi számot” jelentet meg, Várkonyi Nándor, a szerkesztő Fábián Istvántól kér bevezető írást. Az értelmet, a rációt mindig az érzelmek fölé helyező szerző rá jellemző módon kezdi esszéjét: „Ne beszéljünk hát érzéseinkről.” Három Szombathelyt idéz meg: a régi és a még régebbi várost, a rómaiak alapította Sabariát, a gyermekkor Szombathelyét, és a Trianon utáni, a nyugati országrésztől, a „hátszágától” elszakított „csendesebb és nyugodtabb” tisztviselő várost. Emlékeit azonban nem tudja elnyomni, utána jönnek. Újra látja a temetőben az öreg sírkövet, amely alatt dédszülei alszanak, látja a gyermekkori város jellegzetes alakjait, az öreg kanonokokat, a vasárnap délelőtti söröző polgárokat, az öreg utcaseprőt, akinek évente egyszer, nagycsütörtök napján, a püspök megmosta a lábát. 1947-ben még él két öreg ember a városban: „anyám és apám”.

Fábián István pályája a kiküzdött eredmények és kudarcok sorozatából, a fölmutatott értékek és a keserű csalódások, az újrakezdések és a letörések hullámhegyéből és hullámvölgyéből épült.

Szülővárosában 1921-ben sikeres érettségi vizsgát tesz, majd beiratkozik a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára, s a párizsi École Normale Supérieure mintájára alapított, híres-neves Eötvös Collegium lakója lesz. Magyar és francia szakos középiskolai tanárnak készül. Kitűnő professzorok, Eckhardt Sándor, Gombocz Zoltán és Horváth János előadásait hallgatja. Több ízben tesz külföldi tanulmányutat: 1925–26-ban a párizsi Sorbonne-on tölt egy tanévet ösztöndíjjal, továbbá Bécsben, Berlinben és Perugiában jár. Egyetemi tanulmányai végén filozófiai doktorátust szerez, disszertációja 1927-ben nyomtatásban megjelenik. 1927-től 1934-ig a premontrei szerzetes rend által vezetett gödöllői francia gimnáziumban tanít. Ezt követően előbb Mátyásföldön, majd egy évig a budapesti X. kerületi állami Széchenyi István Gimnázium tanára. 1941-ben a pécsi Széchenyi István gimnázium igazgatásával bízza meg a minisztérium. A gimnázium az Erzsébet Tudományegyetem gyakorló iskolája. Terve, célja, hogy az egyetemen taníthatson. Tanulmányai, cikkei, kritikái országosan ismert folyóiratokban jelennek meg, irodalomtörténeti tárgyú könyvei látnak napvilágot. Ám hiába szerez 1946-ban egyetemi magántanári képesítést, nem kerül az Erzsébet Tudományegyetemre. Korábban az egyetem nem hívja meg tanárnak, később az egyetem bölcsészeti kara szünetelteti működését. Nem egyetemi előadásokra készül, a gimnázium évkönyveit szerkeszti.

A Széchenyi Gimnáziumot 1948-ig igazgatja. A „fordulat évében” — míg iskolájából több tanártársa a pécsi tanárképző főiskolára illetve az egyetemre kerül — a korábbi rendszer igazgatóját egyszerűen áthelyezik, s az államosított, volt cisztercita gimnáziumba köztanárnak osztják be. Fábián Istvánnak azonban nem lehetett munkakedvét elvenni. Amikor a megszüntetett Janus Pannonius Társaság és a betiltott Sorsunk után újjászerveződik a város iro-

dalmi élete, megalakul a helyi írócsoport, megindul a Dunántúl című folyóirat és a helyi könyvkiadás, Fábíán István munkára jelentkezik. „Öcsi bácsi” — ahogy a baráti kör nevezi — a folyóirat egyik leggyakrabban közölt, megbecsült munkatársa, s a helyi könyvkiadó történelmi tárgyú, a gyulai vár védelméről szóló ifjúsági regényének kiadását tervezi. Rokonszenves, a baráti beugratásokra, tréfákra is fogékony alakját később a szerkesztő, Szántó Tibor idézte föl. „Ismeretlen és nem felejthető látvány: az éjszakai játszótéren egy tanár, nagyra értékelt irodalomtörténész, akadémiai munkatárs, a botját ügyesen alkalmazva, virgoncan hintázik... Új nevét kackiásan vállalta. A mosolya huncut volt. Sokszor jött fel; csak úgy, és üldögélt ott a szerkesztőségben, szinte várva, hogy már történjék valami.” A tervek, remények azonban jön a hidegzuhany: az 1956-os forradalom leverése. A Dunántúlt betiltják, a könyvkiadást felszámolják, a helyi írócsoport több tagja börtönbe kerül. Fábíán Istvánt közvetlen megtorlás nem éri, változatlanul a Nagy Lajos Gimnáziumban tanít. Amikor pár év múlva Jelenkor címmel ismét irodalmi és művészeti folyóirat indul Pécsen, bekapcsolódik a lap körül szerveződő irodalmi életbe, támogatja a fiatalokat, magvas tanulmányokat publikál, irodalomtörténeti munkájához a Magyar Tudományos Akadémia támogatását is megkapja. Ennek eredménye az a terjedelmes tanulmány, amely *Széphistóriáink és a deákok* címmel a Filológiai Közönyben jelenik meg. Délelőtt a gimnáziumban tanít, este diákjaival színházi előadásra ül be, szabad idejét az írói, a tudományos munkának szenteli. 1960-ban már súlyos beteg. Jellemző, hogy utolsó, posztumusz munkája is szolgálat, irodalomtörténeti érték megmentése. Egy derék niklai cipésmester, Hársházi István összegyűjtötte azokat a mondákat, amelyek falujában Berzsényi Dánielről a parasztok körében éltek. Ezt a kéziratot kellett a Jelenkor számára gondozni, közölhetővé tenni. A kérésemre vállalt munkát Fábíán István már betegágyában végezte el. Amikor meglátogattam, láttam, hogy deszkaállványt csináltatott, arra helyezte az írógépet, hogy ágyban ülve is tudjon dolgozni. 1961. augusztus 4-én hunyt el. Mindössze ötvennyolcadik évét töltötte be. A Jelenkorban rövid nekrológban búcsúztam tőle. Csorba Győző *Séta és meditáció* című kötetének (1965) egyik szép versét, a *Felhőt* ajánlotta Fábíán István emlékének:

*Számodra ennyi volt hát. —
(Számomra mennyi lesz?)
Zavartan gondolok rád:
mi ez? mi ez?*

*Békét terít a kertre
a tücsökhangú est. —
Ilyen könnyen vége lenne?
Mi ez? mi ez? mi ez?*

Amikor Rónay György Gödöllőn bentlakó diákként a premontrei gimnáziumba járt, a hetedik és a nyolcadik osztályban Fábíán István tanította a francia irodalomtörténetet. Neki, a nála tíz évvel idősebb tanárnak mutatja meg első verseit, tőle kér és kap írásaira először szakszerű bírálatot, s amikor az érettségi évében, 1931-ben megjelenik Rónay György első verseskötete, A

tulipánok elhervadnak, a könyvről Fábíán István ír elismerő kritikát a Napkeletben. Később Rónay György több alkalommal fölidézi Fábíán István alakját. Amikor a hetven éves Eckhardt Sándort köszönti a Vigiliában (1961. 7.), így emlékezik vissza: „Tanár akartam lenni, a magam emberemlékezete óta. Magyar mellett milyen szakot válasszak? Franciát tanultunk a reál gimnáziumban, német s latin mellett. Fiatal tanár, frissen kikerült tanítványa tanította a franciát; ma már bizony nem fiatal tanár, s amellet neves tanulmányíró, esztétikus, Halász Gábor, Szerb Antal nemzedékébe tartozott: Fábíán István. Attól fogva, hogy a francia irodalomtörténetet kezdte tanítani (az akkori hetedik-nyolcadikban), el sem tudtam képzelni, vérszegény francia tudásom ellenére sem, hogy más szakot vegyek másodiknak. Fábíán István, aki év közben zöldfülű verseimet és botladozó fordítás-próbáimat bírálhatta, könyvekkel látott el s irányítgatott, év végén kioktatott filozopteri teendőim felől. Hogy kit hallgassak, kinél igyekezzem vizsgázni. Magyar irodalom: Horváth János. Magyar nyelvészet: Gombocz Zoltán. Francia: Eckhardt Sándor. Ez utóbbi, mondta, nem lesz könnyű. Kemény ember. De nem fogod megbánni.

Nem bántam meg. S máig friss hálával köszönöm magamban mindig Fábíán Istvánnak, ha rá gondolok, vagy ha egy-egy tanulmányát olvasom a Jelenkorban, hogy ilyen jól igazította el az utamat...” Ezeket a sorokat Fábíán István talán még olvasta, s azért is idéztem ilyen hosszsan, mert az írás tudomásom szerint később nem jelent meg a Rónay cikkeit, jegyzeteit tartalmazó egyetlen kötetben sem. A Fábíán Istvánról szóló másik utalása egy bírálatban, a Sorsunk történetéről szóló kritikában olvasható. Ez is először a Vigiliában látott napvilágot 1967-ben, majd Rónay fölvette *Kutatás közben* című gyűjteményébe. „Fábíán István — ezt Pécssett tudják a legjobban, hiszen élete javát ott töltötte — a Halász Gábor, Szerb Antal nemzedékének volt a tagja, ízlésében, fölfogásában talán éppen Halász Gábor sajátos konzervatívizmusához állt a legközelebb; erősen francia tájékozódású és műveltségű szellem volt, a franciáknál is alighanem a leginkább bizonyos konzervatív színezetű árnyalatok (például Seilliére) iránt érdeklődött; a harmincas évek végének, negyvenesek elejének nemzedéki vitáiban, melyek elsősorban a klasszicizmus kérdése körül folytak, többször is szót emelt, részben a Napkeletben, részben a Magyar Szemlében, talán kicsit akadémiusan ugyan, de alapjában, azt hiszem, mégiscsak fogékonyabban az akkori fiatal irodalom, a harmadik nemzedék irodalma iránt, mint amilyen a maga nemegyszer doktrinér ridegségében Halász Gábor volt.”

Fábíán István neve azokban a levelekben is fölbukkan, amelyeket 1961-ben Rónay Györgytől kaptam. Január 2-án, amikor néhány versét küldte el, a gépelt levélhez az alábbi, kézzel írt sorokat fűzte: „Nem tudom, összejössz-e olykor Fábíán Istvánnal. Ha igen, kérlek, mondd meg neki, hogy sok-sok szeretettel köszöntöm és hálával gondolok rá úgy is, mint hajdani francia tanáromra, aki talán nem is gondolja, milyen sokat köszönhetek neki.” Május 1-jén írt levelét így zárta: „ha olyan pécsiekkal találkozol, akiket ismerek (Csorba, Fábíán Pista bácsi, Székely Júlia, a zenész), kérlek, add át nekik üdvözlömetem.”

Rónay György kétszer is említi: Fábíán István Halász Gábor, Szerb Antal nemzedékébe tartozott. — Mit jelent az, hogy „egy nemzedék egyik irányának érdemes képviselője volt”? A sort más nevekkal is kiegészíthetjük, például Keresztúry Dezső, Cs. Szabó László nevével. Nemcsak arról van szó, hogy

születési dátumuk viszonylag közel esik egymáshoz, s nemcsak arról, hogy rokon műfajt művelnek az ún. esszéíró nemzedék tagjai, hanem arról is, hogy Fábíán István velük összemérhető tehetségű, képességű, fölkészültségű és műveltségű kritikus és irodalomtörténész volt. Indulásakor, pályája kezdetén ez világosan megmutatkozott. Egyrészt kölcsönösen figyelik egymás munkáját. Amikor például 1938-ban megjelenik Halász Gábor *Az értelem keresése* című, irodalmi tanulmányokat tartalmazó kötete, a könyvet a Napkeletben Fábíán István ismerteti. A Fábíán István szerkesztette *Magyar írók leveleiről* (1938) viszont Halász Gábor ír elismeréssel a Nyugatban, a válogatást „úttörő”, „intelligens és sokszempontú” munkának nevezi, mely „egyaránt kielégíti a stílustörténet ínyenceit és a kis érdekességek böngészőjét is”. Fábíán István e munkájáról egyébként Szerb Antal is kritikát közöl. — Másrészt rokon érdeklődéssel fordulnak a fiatalok felé, s bekapcsolódnak abba a vitába, amely az utánuk következő nemzedék pályára lépése körül kialakul. A vitában Szerb Antal és Halász Gábor talán harciasabban, élesebb, szélsősége-sebb hangon szólal meg, Fábíán István megértőbb, kiegyenlítő álláspontot képvisel. Mindkét alkalommal, a Magyar Szemlében is (1939), a Napkeletben is (1940) jobbára csak összefoglalja a vita menetét, s a maga békülékenyebb, a Nyugat harmadik nemzedékével kapcsolatos toleránsabb álláspontját más-sok véleményének ismertetésébe rejtí.

Mi az a sajátos színezet, kritikusi, irodalomtörténeti magatartás, amit Fábíán István az esszéíró nemzedék sorában képvisel? — A huszadik század első évtizedeiben a magyar tudományosságban — így az irodalomtörténetírás és a kritika módszerében — alapvetően két irány uralkodott. Az egyik a konzervatív, túlhaladottnak mondott pozitivizmus volt, a másikat, az újat, az előremutatót szellemtörténetnek szoktuk nevezni. (Az előbbi iskolapéldája Beöthy Zsolt és Pintér Jenő irodalomtörténetei, az utóbbi leg-jellemezőbb, legjelesebb hazai képviselője Thienemann Tivadar.) Fábíán István pályája is e két irányzat vonzásában indul, s már kezdetben mintha valahol a kettő között kívánna elhelyezkedni. Doktori értekezését *A francia konzervatívizmus filozófiai alapvetőiről*, Mauras-ról, Seilliére-ről, Maritain-ről írja, de a tanulmány Thienemann folyóiratában, illetve különnyomatban az általa gondozott Minerva Könyvtárban jelenik meg 1927-ben. Fábíán Istvánra a legnagyobb hatást professzorai közül Horváth János gyakorolta. Horváth János első, alapvető módszertani tanulmánya, a *Magyar irodalomismeret* is a Minervában lát napvilágot 1922-ben, később azonban — főképpen saját irodalomtörténeti gyakorlatában, nagy, összefoglaló műveiben — eltér a szigorú értelemben vett szellemtörténeti módszertől, és sajátos, rá jellemző, iskolateremtő metódust alakít ki és alkalmaz. E módszer két kulcsfogalma a tárgyi hűség (ezt a pozitivizmusból vette át) és az önelvűség (ebben az irodalmat autonóm művészetnek tekintő szellemtörténetet követi). Fábíán István *Az irodalomtörténetírás módszereiről* 1941-ben írt tanulmányában sorra veszi korának jellegzetes irányait, iskoláit, a pozitivizmust, a szellemtörténetit, a szociológiai szempontokat követőt, a törzstörténetet, a Wölfflin-féle ízléstörténeti módszert, a problémátörténetet, az eszmetörténetet, majd ezt írja: „Az irodalomtörténetírás különleges feladatát egyedül Horváth János látta meg, és foglalta rendszerbe.” Egyetértéssel idézi az irodalomról Horváth János „klasszikusan egyszerű” meghatározását: írók és olvasók viszonya írott mű-vek közvetítésével”; majd így zárja dolgozatát: Horváth János „az irodalmi

ízlés fogalmával elméletébe olvasztja az ízléstörténeti módszert, az irodalmi tudat fogalma pedig elősegíti az eszme-, probléma- és szellemtörténeti kutatásokat, de csak a tárgyi hűség határán belül, azaz, ha nem hamisítjuk meg e módszerekkel az egyes korszakok sajátos felfogását.” Nevezhetjük ezt a módszert (rosszalva) eklektikusnak, (helyeselve) szintézisteremtőnek, kiegyenlítőnek. Valóban nem forradalmian újító, de nem is szélsőséges és egyoldalú. Időtálló eredményei, mindenekelőtt Horváth János alapvető művei, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* (1931), *Az irodalmi műveltség megoszlása* (1935) és *A reformáció jegyében* (1953) hasznosságát igazolták. Fábíán Istvánt irodalomtörténeti tárgyú művei Horváth János egyik legértőbb, önálló kutatási eredményeket is elérő tanítványának mutatják.

Abban is Horváth Jánost követi, hogy irodalomtörténetírás és kritika egységét vallja. Egyfelől: „Az irodalomtörténet kritika is kell, hogy legyen. Kritika nemcsak abban az értelemben, hogy a művek halmazából kiválogatja a legértékesebbet, hanem abban az értelemben is, hogy közelebb kell hoznia a régiség nagy alkotásait a mindenkori olvasóközönséghez.” Ezt a célt kívánta szolgálni úttörő munkájával, a magyar írók levelezésgyűjteményével. Ennek előszavában írja: „Az igazi cél az volt, hogy az olvasó — diák és felnőtt — jobban ismerje meg irodalmunk nagyjait. Íróink szoborszerűvé merevedtek a köztudatban: méltóságos pózokkal ruháztuk fel őket, túlságosan hangsúlyoztuk jó tulajdonságaikat, annyira idealizáltuk őket, hogy már kényelmetlenek. Emberi mivoltukban talán nem bámuljuk őket annyira, de közelebb kerülnek szívünkhöz, s néha — talán jobban meg is becsüljük őket.” Másfelől: a kritika irodalomtörténet is kell, hogy legyen: alkalmazzon időtálló mércét, válogassa ki, szelektálja az élő irodalom maradandó értékeit. Vagyis nemcsak minden letűnt, klasszikus kor irodalma volt egyszer élő, eleven irodalom, hanem minden élő, eleven kor kritikája is szolgálja a maga eszközeivel az irodalomtörténetírást, rostálja meg a műveket, karózza, támogatassa az újat, segítse érvényesülni az alkotásokat, mert minden kor élő irodalma egyszer — legjobb, maradandó műveiben — klasszikus irodalom lesz.

Fábíán István kritikusi tevékenysége a folyóiratokban bontakozott ki. Az is jellemző, hogy hol publikált, az is, hogy hol nem. Egy időben általában egyetlen laphoz kapcsolódott. Kezdetben a Napkelet állandó munkatársa volt, azé a folyóiraté, amelyben 1931-ig Németh László írta kritikai naplóját, s ahová Szerb Antal és Halász Gábor is sokat dolgozott. Emellett jó kapcsolat fűzte az 1935-ben indult Vigiliához: a folyóirat következő évi második számában jelent meg nagy tanulmánya, a *Kódexirodalmunk és a misztika*, majd több kritikai írása. Ide 1939-ig dolgozik. Továbbá ír a Korunk Szavába, a Magyar Kultúrába, nem találjuk viszont nevét olyan fontos, meghatározó jelentőségű lapban, mint a Nyugat, s hiányzik a korszak jellegzetesen irányzatos fórumairól is, mint a Válasz vagy a Szép Szó. Jelen van viszont a mérsékelt konzervatívnek számító, ugyanakkor jelentős tudományos erőket mozgósító Magyar Szemle hasábjain, s ide, a Magyar Szemle Társaság Kincsestár nevű sorozatába írja 1941-ben — a sorozat 31. számú köteteként — *A magyar irodalom kis tükre* című munkáját. Amikor Fábíán István Pécsre költözik, elszakad a fővárosi irodalmi élettől, a nagy folyóiratoktól. Egy-egy publikációja még megjelenik Pesten (például Németh László több művéről szóló írása a Fialat Magyarországban, könyvkritikák a Diáriumban), ettől kezdve azonban következetesen vállalja a vidéken élő kritikus és irodalomtörténész

szerepét, s jobbra csak a Pécsen szerkesztett irodalmi folyóiratokba, a Sor-sunkba, a Dunántúlba és a Jelenkorba dolgozik.

Fábián István szívvel-lélekkel tanár volt: ismeretek átadója, közvetítője, tolmácsolója. Amikor a pécsi Széchenyi István gyakorló gimnázium tanára lett, hivatásszerűen is foglalkoznia kellett az irodalomtanítás módszertaná-val. Ebből a munkából nőtt ki az az antológia, amely *Magyar diák verseskönyve* címmel jelent meg 1943-ban. A gimnázium nyolc osztálya számára kitűnő, ma is példamutató, érvényes segédkönyvet szerkesztett. A kötet első része — osztályokra bontva — a törzsanyagot tartalmazza, negyvenöt verset, a kötet második felében a szerzők nevének ábécé rendjében száznyolcvanöt „ajánlott” költeményt találunk. A művekhez esztétikai magyarázatot és szabatos, pontos, tartalmas, fellengzősség nélküli szó- és szövegmagyarázatot fűz: az irodalomtanításban az explication de texte módját követi és ajánlja. Az irodalom értelmezésével, elemzésével, kutatásával kapcsolatos nézeteit jól tükrözi az előszó néhány mondata: „Eredetiségre nem törekedtem... Igyekeztem általánosan elfogadott véleményeket bevált módszerrel előadni.” Legföljebb alkalmanként vil-lant föl „egy-egy eredeti ötletet”; alapvetően „a középutat kerestem” — írja.

Irodalom- és történelemszemléletét a nemes és nyílt, a szabad és hajlékony konzervativizmus jellemzi. Ahogy a hazai és a világirodalmi örökség megítélésében Horváth Jánosra támaszkodott, úgy a történeti és társadalmi jelenségek értékelése tekintetében, a tudományos gondolkodásban Szekfű Gyula volt iránymutató csillaga. Ez leginkább az adomáról írott nagyszabású tanulmányából olvasható ki (*Az adoma irodalmunkban*, 1943). Az adomát, mint irodalmi műfajt s a műfajt hordozó társadalmi osztályt, a közép- és kisnemesség társadalmi és történeti szerepét éles bírálattal illeti. Ez a nemes konzervativizmus védte meg ifjúkorában a szélsőségektől, attól, hogy belekeveredjen a népi-urbánus vitába, s ennek a nemes konzervativizmusnak köszönhető, hogy élete utolsó tizenöt évében, amikor kötelező divattá vált a marxizmus, mentes tudott maradni az irodalompolitika kívánalmaitól és egyoldalúságától. Ezt még akkor is elkerülte, amikor olyan kényes kérdésekről értekezett az ötvenes évek második felében, mint a nyugati kép a mai világirodalomról, vagy a modernség a nyugati irodalomban, vagy az egzisztencializmus kérdése. E tanulmányai azt is igazolják, hogy a magyar irodalom jelenségeit mindig világirodalmi távlatban tudta szemlélni, elsősorban a francia irodalomhoz viszonyította.

Önálló irodalomtörténeti eredményei nem a szintézisteremtésben, a korszakokat átölelő vizsgálódásban vannak, hanem a részletkutatásban. Ha antológiát szerkeszt, ha az irodalomtörténetírás módszereiről elmélkedik, ha kis magyar irodalomtörténetet ír, akkor általában összefoglal, mások eredményeire támaszkodik. De ha a kódexirodalom kérdéseit vizsgálja, ha az adoma szerepét elemzi, ha széphistóriáinkkal foglalkozik, akkor az irodalomtörténetírást gazdagító új eredményekre bukkan. Két nagy szerelme van: a régi magyar irodalom és a modern francia irodalom. Általában az újhoz vonzódik, az új, kipróbált értékekhez, de neofita buzgóság, talmi lelkendezés nélkül. Ha korának íróival foglalkozik, ha a kortárs irodalom jelenségeit vizsgálja, túllép a merev, elutasító konzervativizmuson, s szívesen hívja föl a figyelmet az általa megbecsült új értékekre. Ez az érzékenység jut kifejezésre a korszerű irodalomtanítás számára friss szemmel összeállított „segédkönyveiben”. 1938-as levelezésgyűjteményében tekintélyes helyet foglalnak el a Nyugat írói, Juhász Gyula, Kosztolányi, Babits, Ady, Kaffka Margit levelei.

Versantológiájában pedig 1943-ban nemcsak a Nyugat „nagy öregjeit” szerepelteti, hanem fölveszi az akkor legjobbnak számító költőket, a Nyugat második nemzedékének a tagjait is, Illyést, József Attilát, Dsida Jenőt, Szabó Lőrincet.

Írásait megbízhatóság, tárgyi hűség, az alapszövegek ismerete jellemzi. Szívesen mélyed el részletkérdésekben, olyan mértékben, hogy néha már maga is bakafántoskodásnak mondja. Ezt azonban sosem öncélúan és hivalkodón, a maga dicsőségének a fölmutatása érdekében, hanem a tárgy iránti tiszteletből teszi. A kutatókra, a maguk munkájával eltelt tudósokra nem mindig jellemző erénnyel bír: szerény. A széphistóriákról írt tanulmányának nyolcvan lábjegyzetében egyszer sem hivatkozik saját munkájára, pedig tehetné. Pontossága, precizitása végtelen: a különnyomatban átadott tanulmányának szövegében még a fölösleges zárójelet is korrigálja, s az elmaradt kötőjelet is pótolja kézzel. Írásainak nyelve inkább dísztelen, mint metaforikus. Nem pályázik szépírói babérokra. Pontos, feszesen, dísztelenül fogalmaz. Szívesen és jól, pontosan és találóan idéz. „Ahol csak lehet, idézek, hogy elkerüljem azt a látszatot, mintha erőszakosan elemezném ki az íróból azt, amire a további fejlődés folyamán szükségem van” — írja. Csak néha nyomja meg a tollat, s ha általa elmarasztható jelenségről beszél, nem rejti véka alá ironikus hajlamát sem. Ha kell, egyetlen mondatba bele tudja sűríteni véleményét egy műről. Barabás Ábelnek Vas Gerebenről szóló terjedelmes, de igen gyenge könyvéről mondja: „Barabás Ábel könyvének legfőbb érdeme, hogy alkalmat adott Zsigmond Ferencnek egy kis tanulmány megírására.”

A kritikus, az irodalomtörténész legnagyobb fájdalma az írásain, az ítéletein átlépő idő. Művek helyett új művek és új kritikusok jönnek, irodalomtörténészek hiányzó helyét újabb irodalomtörténészek töltik be. Ritkán adatik meg, hogy egy alkalmi kritikát érdemes újból idézni, egy irodalomtörténeti munkát érdemes újból kiadni. Bár erre is van példa: Gyulai Pál Vörösmarty-életrajza, vagy Horváth János, Szerb Antal irodalomtörténeti munkái alkalmasak és érdemesek az újbóli megjelentetésre. Még nagyobb kísértő a felejtés, a közöny, a nemtörődömség. Fábíán István tanítvány volt és nem iskolateremtő mester. De olyan tanítvány — s ez nem lebecsülhető érdem —, aki másokat is az irodalom ismerőivé, tisztelőivé tett, a művek esztétikai örömeiben részesített, s egy nehéz korban a tudósi helytállásra tiszteletreméltó példát adott. Születésének kilencvenedik évfordulója mulasztásokra figyelmeztet. Mindenképpen helyénvaló lenne, ha abban a szombathelyi vagy pécsi műhelyben, ahol már megszülettek a Kocsis László, Várkonyi Nándor, Bárdosi Németh János, Szederkényi Ervin, Pákolitz István munkásságát adatszerűen regisztráló munkák, elkészüljön a Fábíán István működését föltáró s a további vizsgálódást megalapozó, forrásként használható bibliográfia is. Emellett kívánatos lenne, ha Fábíán István ma is időszzerű könyvei — legfőképpen az irodalomismeretet kitűnően szolgáló levelezésgyűjtemény — újból megjelenének, valamint legjelentősebb irodalomtörténeti tanulmányait és kritikáit kötetbe gyűjtenék és kiadnák. Talán kéziratban maradt ifjúsági regénye is — ha valahol van belőle példány — érdemes az elolvasásra és a kiadásra.

Fábíán István halála óta több, mint harminc év telt el. Emberi példája, tisztessége és helytállása, a „tudós tanár” modellje ma is érvényes és követhető. Pályáját nem belső gyöngesége, fogyatékosai, hanem a külső körülmények tették tragikusan torzóvá. Életművét a csalódások legyőzése árán, a kudarcok ellenében alkotta meg.

SZEGHALMI ELEMÉR

Rónay György

A katolikus irodalom és sajtó második világháború utáni korszakának meghatározó tehetségű, sokoldalú képviselője volt Rónay György. A harmincas évektől kezdve folyamatosan jelentek meg verseskötetei és regényei; az irodalomtörténeti besorolás a Nyugat úgynevezett harmadik nemzedékében tartja számon. Személyében a keresztény szellemiség egyik legmarkánsabb alakját tisztelhetjük, szellemi jelenléte az újraéledő ország első pillanatától fogva a hetvenes évek végéig töretlenül sugárzott olvasói és íróársai felé.

Rónay az irodalomnak minden ágát magas fokon, színvonalasan művelte több évtizedes pályafutása során. Változatos anyagú, színes verseskötetek, átfogó műfordításkötetek, mély emberábrázolással és társadalomkritikával jelentkező regények, árnyalt novellák, magvas esszék és tanulmányok egész sora jelzi értékes munkásságát. Még a halála után napvilágot látott, posztumusz kötetei is nagy hatással voltak és vannak az irodalom művelőire. Mint literátor olyan proteuszi alkattal rendelkezett, amelyet nem lehetett az egyszerű jellemzés kalodájába zárni; versei és prózai művei egyaránt a minden irányba utat nyitó, dinamikus élet mozgását követték. Gondolkodása, szellemi világa egy sereg fiatal tollforgató számára példaértékű volt; szerkesztőként számos olyan vitathatatlan értékű író, publicistát is foglalkoztatott, akik a kommunista rendszer elnyomó világában egy rövid cikk erejéig sem jelenthettek meg. Bátorsága, elvi szilárdsága még életében legendássá vált; ugyanakkor baráti szívvel és segítőkészséggel fordult nemcsak saját kortársai, hanem a fiatalabb generációk felé is.

Kritikusai és az irodalomtörténeti besorolások a széles ívű pályán belül is a költőt és a lírai termést helyezik előtérbe. Lírai alkata és szemlélete kötetei és a személyes találkozás alapján is ezt a véleményt erősítik meg; éppen ezért mindenfajta méltatásban meghatározó érvennyel kell kiemelniünk a poeta életművét, sajátos költői attitűdjét és világát.

Pályakezdő verseiben elégikus hangon vall az eltűnt tavaszról, a múltó ifjúságról; később nyugtalan képzelete egzotikus tájakra repíti, hogy aztán rádöbbenjen: a költő az adott környezetből is a legmerészebb ívű szárnyalásra indulhat, ha kellő tehetséggel, önkontrollal méri föl a lélek és a szellem végtelenbe nyíló pályáját. „Lelke huzalaival” már ekkor minden olyan jelzést fölfog a világból, mely „hasznosítható” örök nyugtalanságot jelentő hivatásában.

A fölszított tüzü lírai pályakezdést — melyben egy keresztény apologéta meggyőződése és hite izzik — koncentráltabb mondanivalójú és összefogottabb alkotói korszakok követik. A fiatal költő saját tapasztalatai során döbben rá az élet sűrű, nehezen kibogozható vonatkozásaira, észreveszi a lét göröngyös útszakaszait, az írói pálya számos gyötrelmét.

Rónay György életében és költői fejlődésében egybeesnek a döntő jelentőségű dátumok: a második világháború befejezése és a romokból való fölocsúdás. A költő a nemzet talpra állását minden erővel támogatja, ám a hamarosan uralomra jutó, népet és hitet elnyomó bolsevista rendszert alapvetően elutasítja magától. Nem véletlen, hogy 1957-ig nem jelenhet meg önálló kö-

tete az elkötelezetlen magyar és keresztény írónak; — a személyi kultusz beszűkült világában nem is tehet mást, mint hogy ki nem adott írásaiban egyfajta passzív rezisztenciát képvisel és fejez ki: egyrészt az elégikus hangvételű, múltba forduló lírával, másrészt a természetben való menedékkeresés spontán igényével.

A természet komoly, zárt egységet jelent Rónay költészetében; több, mint érdekes színfolt az ember életében — kiteljesedett világ a maga légkörével, szépségeivel és törvényeivel együtt.

A hatvanas évek közepétől bizonyos felpuhulás észlelhető a diktatúrában. Ez korántsem jelenti azt, hogy a katolikus szellemű író-szerkesztő ekkor bármit leírhat vagy közölhet a keresztény lapok (Vigilia; Új Ember) hasábjain, hiszen hogyha Prohászka Ottokár, Klebelsberg Kúnó, Teleki Pál, Mindszenty József vagy Mécs László neve fölbukkant volna valamely írásában, az Állami Egyházügyi Hivatal azonnal letiltotta volna működését. Az engedelmények nem jelentettek mást, mint hogy az „apolitikus anyag” könnyebben juthatott át a kommunista kultúrőrök szűrőberendezésein, mint Rákosiék idejében.

Így Rónay gyakrabban jelentkezhett önálló kötetekkel, s ez végre meghozta a hírnevet, az ismertséget is számára az olvasóközönség előtt. Ebből a korszakból valók azok a férfias tónusú komoly versei, melyekben az emberközelség, az igazi humánus és szolidaritás gondolata fogalmazódik meg (*Levél a Candide írójához; Szabó Lőrinc sírjára és Babits a betegágyon*).

Ötvenedik életévén túljutva már többször földreng benne az öregség, az elmúlás réme; szorongással figyel önnön teherbírásának határait is, de mindig sikerül valamit ellene szegeznie az embert leküzdeni próbáló erőknél, az időnek. Ilyen nagy emberi élmény az utazás is, amely az érett költő kötetében és belső világában egyaránt meghatározóvá válik. Párizs vagy a tenger magával ragadó varázsa nem csupán hangulati színfoltokkal, hanem sokkal inkább erős gondolati töltéssel elevenedik meg költészetében. És egyre több helyet kap a hazai oázis: a szárszói kert, mely több szintézist adó verset kever ki az időskori líra színes palettáján. Ezek a beérett, filozofikus éreztű költemények a lélek belső érzéseinek geneziséét írják meg, s az impressziókon túlmutató emberi világról vallanak meggyőzően.

Az időskori líra egyre több szállal kötődik a keresztény hithez és világnézethez; középpontban „a világra sugárzó szeretet” áll. Rónay, aki a gödöllői premontrai gimnáziumban kapta meg a keresztény eszmék és kultúra első jelentős impulzusát, utolsó kötetében maga is „nevelőjévé” válik a fiatal, keresztény szellemű írónak, költőnek. Nem didaktikusan hat ezekkel a versekkel, s nem is az istenhit sima, zökkenőmentes útjait járhatja be tanítványaival, követőivel, hanem azt a rögös és gyakran botlásokkal, megtorpanásokkal is járó, nehéz ösvényeket, melyeken az apostolok is jártak.

Ez az ízig-vérig kiművelt és keresztény szellemiségű költő utolsó soraival is szíven ütő testamentumot hagy ránk. „Minden a kertből indul...” — szól hozzánk posztumusz üzenetével a fájdalomkon is túljutott költő. A kertet — amely nem más, mint emberi létünk és munkálkodásunk fontos színtere — szervesen bele kell kapcsolnunk emberi és alkotói körünk világába. Az utolsó versekből az ősz életre tanító, kiérlelt korszaka integet felénk; mélyebbé és gazdagabbá válik az egész világ, ha merítünk belőle.

Rónay Györgyöt nem véletlenül sorolják előkelő helyre a század nagy hazai műfordítói gárdájában: műfordításai francia, német és olasz nyelvből a

legmagasabb szintet jelentik ebben a műfajban. Katolikus szellemiségünk jelentős gazdagodását segítette elő azáltal, hogy rendszeres és színvonalas tolmácsolója volt a világhírű francia költőnek, Paul Claudelnek. A reneszánsz kort felőlelő kötete pedig széles körben bizonyítja azt, hogy a hajdani korszak lírikusai mennyi művészi és emberi értéket hagyományoztak az utókorra.

A prózai életmű nem kevésbé színes és összetett, mint a versek világa. Amíg a korai, 1945 előtti prózai írások a művészi önkifejezés nehéz csatáját vívják, érett korszakában merész ívű családregegyek születnek meg tollából: *A nábob halála* és a *Képek és képzelgések*. A mauriaci világot megcsillantó regényekben az író családi múltjának, összefüggéseinek kritikus tablóját alkotja meg, ugyanakkor komoly (s nem szocialista irányú) társadalomkritikai élel mutatja be a két világháború közötti magyar életet. Az *Esti gyors* című regényében a bűn és bűnhődés jelenkori problematikája villan föl egy háborús esemény nyomon kísérésével és utóéletével. A posztumusz kötetként megjelent *A párdúc és a gödölye* már a rendszerváltás csíráit hordozza magában; kényes politikai és világnézeti kérdések fogalmazódnak meg finom elmeélel, morális érzékenységgel. Valójában a törvénysértések kora, az ötvenes évek lebéklyózó világa elevenedik meg itt a szépíró változatos eszközeivel.

Novelláinak legfőbb mozgatóereje a gyakran megcsalt és kijátszott, ám olykor sok-sok nehézséggel s akadállyal megbirkózó *humánium*. Az *ember boldogsága* című kötetben föllelhető egyik elbeszélés (*Harmat utca 8*) — műfajilag kisregénynek is nevezhető — a régi város, a hajdani Pest összeomlását, pusztulását, majd újraéledését villantja föl lapidáris sorokban, formai téren a szimultán ábrázolás ritka bravúrával. A későbbi novellákra fanyarabb és meditatívabb hangvétel jellemző.

Rónay György életművének a lírával egyenértékű, helyenként még magasabb lobogással égő műfaja: az esszé, a tanulmány és a kritika. Közvetlenül a második világháború után lát napvilágot kritikai-irodalomtörténeti remeklése, *A regény és az élet*, mely számos fiatal pályatársra komoly hatást gyakorolt. Sajnos, a kommunista térnyerés kulturális életünkben hamar kiiktatja a forgalomból ezt a művet; egy időben a közkönyvtárakban is tiltották a kölcsönzését. A következő, rendkívül jelentős irodalomtörténeti munka, a *Petőffi és Ady között* több, mint tíz évvel később, 1958-ban jelent meg. Rónay a saját bevallása szerint nem is irodalomtörténetet ír, hanem az „irodalom életrajzát” próbálja megteremteni kivételes anyagismerettel és koncepcionális erővel. Ez a kötet a kor magyar valóságát fejezi ki, s abban az ihletett pillanatban fordul az írókhoz és műveikhez, amikor azok „nekiülnek alkotásaiknak”, és minden rezdülésük, megnyilvánulásuk észlelhető az irodalomkritikus számára. Tárgyi szempontból Rónay ebben a kötetben a 19. század második felének magyar literatúráját térképezi föl személyes ihletettséggel, ízlésén és műveltségén szűrve át az irodalom különféle szerzőit, művészi iránykeresését és fontosabb műveit.

A könyv kritikai visszhangja a kommunista ideológia „bűvöletében” eleve nem lehet kedvező: bizonyos rész-értékek elismerésén túl kifejezetten elmarasztaló. A hivatalos ítések erősen hiányolják a „szocialista szemlélet” jelenlétét, s a művet az „átkos” szellemtörténeti irányzathoz kapcsolódónak minősítik.

A soron következő esszék és tanulmányok már viszonylag zökkenőmentesen jutnak át az ellenőrző szűrőn, és Rónay ezekben az írásaiban

rendkívül sokat tehet a keresztény világnézet és felfogás elmélyítéséért, gazdagabbá tételéért.

A közéleti szereplés és a szerkesztő kiemelkedő munkássága méltán teljesíti ki a már felvázolt portrét. Rónay György emberi életútja mindenben méltó és összhangban lévő a literátor széles körű, értékes pályájával. Az emberi jellem nemes példája az, ami a hívő keresztény író 1945 utáni életéből felénk sugárzik. A nehézségek, a kor súlyos ballasztjai sohasem süllyeszthették le ezt a bátor, intranzingens embert, legföljebb a személyes érvényesülés és karrier — amelyre különben sem törekszik — lehetőségét hiúsították meg.

Rónay korábban a Révai Testvérek Irodalmi Intézetének lektoraként működött — ez az állása az államosítás következtében megszűnt. Tüskés Tibor utal rá, hogy a megalakuló írószövetségbe nem veszik föl, cikkeit számos helyen nem közlik, s így voltaképpen 1947 után kiszorul az irodalom áramköréből. Hogy ez teljesen mégsem érvényesül, azt a katolikus sajtóban folytatott tevékenysége és helytalálása akadályozta meg. Az 1945 augusztusában meginduló katolikus hetilap, az Új Ember kezdettől főmunkatársként alkalmazza a már jónevű, fiatal író. Az 1946 decemberében újrainduló Vigilia folyóirat pedig, amelyet Sík Sándor neve fémjelez, ugyancsak igényt tart hasznos munkájára: szerzőként és szerkesztőként működik, ha neve nincs is feltüntetve a lap impresszumán. Mindkét orgánumban hasábjain széles körű irodalmi és publicisztikai munkásságot folytat; a magyar és a világirodalom köréből, a közélet számos kérdését felölelő témakörből igényes és figyelmet keltő tanulmányokat, cikkeket ad közre.

Keresztény szellemiségét, műveltségét nem tudja nélkülözni a Barankovics-féle Demokrata Néppárt sem. A háború utáni második hazai választásokon indul a párt színeiben, és annak sikeres szereplése során Eckhardt Sándor, Bálint Sándor és Mihelics Vid társaságában parlamenti képviselője lesz 1949-ig, a Demokrata Néppárt megszüntetéséig. A kommunista elnyomás 1949 utáni fokozódása következtében kénytelen fölhasználni tanári diplomáját (bölcsezdoktorátust 1949-ben tesz a szegedi egyetemen) — a piaristák pesti gimnáziumában lesz óraadó tanár. Mivel az egyházi iskolák redukciója után is megmarad nyolc iskola, köztük a pesti piarista gimnázium, Rónay itt vészelheti át a személyi kultusz legsötétebb éveit.

Ezalatt a mindenes szerkesztő fontos szerepét tölti be a Vigiliánál, ahonnan politikai okok miatt részben vissza kell vonulnia még Sík Sándor életében, csak *Az olvasó naplója* című irodalmi rovatát tarthatja meg.

1969-től 1978-ban bekövetkező haláláig a Vigilia főszerkesztői posztját tölti be, sokat publikál a testvérlapban, az Új Emberben, és az úgynevezett állami lapok, folyóiratok is örömmel közlik írásait. Magánemberi és irodalmi tekintélyével ezekben az években érkezik a csúcsra.

Tehetségének, írói, szerkesztői és keresztény közéleti rangjának igazi elismerése azonban csak egy jó évtizeddel később, a bolsevista rendszer összeomlása után válhat nyilvánvalóvá s minden részletében föltárhatóvá. Személye kohéziós erőt jelent a katolikus szellemi életben. Itthon és az ország határain túl aratott sikerei: francia, német és lengyel méltatások, kitüntetések valós dekórumai gazdag szellemi életének. 1989 után Balatonszárszón és gyermekkorának színhelyén, Kakucson utcát neveztek el róla. A tárgyilagos értékelés minden tekintetben a hazai szellemi élet kivételes képviselői között tarthatja számon.

RÓNAY GYÖRGY

Isten Társasága

A városka állomásának peronján rögtön fölfedeztem X-t; jó fél fejjel kimagaslott a várakozók közül. „Halló!” — kiáltottam és integettem felé. Tenyeréből ernyőt formált a szeme fölé, úgy kereste az ismerős hang forrását; a könyörtelen fény őt is kápráztatta. A nap alig látszott, egyetlen ezüstfehér izzás volt az égbolt tikkadt páráival s osztozott ebben a füledt, szuggesztív ragyogásban a föld is; ameddig a szem ellátott, mindenütt nyúlós, folyamszerű hőség hullámozott. Távol a hegyek halvány kékje is vibrált és olvadozott, mintegy készen arra, hogy föloldódjék a reménytelen kánikulában.

— Ah, kedves barátom, Isten hozta. Nem is gondolja, milyen örömet szerzett nekem ezzel a látogatással. Határozottan meglepett. Persze, Párizsban ígérte, de az ilyen ígéretek sem mondani, sem fogadni nem szokás túlságos komolyan. Ön nem sajnálja az időt és fáradságot, ebben a trópusi hőségben eljön meglátogatni beteg barátját, akiről talán már azt sem tudják, él-e még. Igazán kedves.

Belém karolt, mint annak idején Párizsban, és nekiindultunk a domboldalnak. A vonat kipöfögött az állomásról s a kőszénfüst szaga betöltötte a levegőt. A város jutott erről eszembe, Párizsnak az a környéke, ahol annak idején X lakott, egy idéetlen ház legfelső emeletén, honnét csak tetőkre és kéményekre nyílt kilátás. Ott volt mindig ilyen fanyar illat. Esztétikai vitáink után, ha kinyitottuk az ablakot — mint X idealisztikus lelkesedésében mondta: friss levegőt szívni —, kesernyésen csapta meg orrunkat, kaparta torkunkat, átjárta tüdőnket. Erre gondolhatott X is.

— Ó, párizsi szép napok — mondta melankolikus sóhajjal —, milyen messze is vagytok már tőlem! Azon az estén, hogy Brendot doktor rendelőjéből kiléptem, épp alkonyodott, a nap a felhők mögül lőtte ki sárga sugarait s a háztengerből úgy szűrődött magasba a füst és por keveréke, mint áldozati tömjén. Volt ebben valami nagyszerű. Zola regényére gondoltam, az *Une page d'amourra*, és nagyon szomorú lettem. Ó, a Rougon-Macquartok végnapjai! Nekem is utolsó napom volt az, utolsó este Párizsban és még csak vidám se tudtam lenni búcsúzóul, hisz mindig a rettenetes jóslatra kellett gondolnom: „Kedves barátom, még egy év Párizsban s ön örökre itt marad, kissé mélyebben, mint kívánná”. S míg Maurice és az ön magyar barátja egy pohár abszint fölött majd hajba kapnak Valéryn, én szorongva figyeltem a lélekzetemet és minden pillanatban vártam, hogy megindul a vérzés a tüdőmben. Másnap reggel esett az eső; Párizs nem tartott méltónak rá, hogy — utoljára — kissé kicsinosítsa számomra magát. De nem tesz semmit. Amint látja, meghíztam, maholnap kész atléta leszek. Hogy is mondta Horace, akit ön annyira ked-

---

Megjelent az Élet 1936. jan. 6-i számában.

velt? *Beatus ille, qui procul negotiis...* Látja, az ember lassan rájön minden igazságra; az ilyesmi, úgy látszik, kor kérdése. Az irodalom? A társaságok? Őszintén szólva hiányzik. De az első mégis csak az életünk. Bizonyára önnek is az a véleménye, hogy jobb itt a nagyapám kis tanyáján, *procul negotiis*, mint Párizsban a föld alatt, ha mindjárt a Pere Lachaise-ben is. Nemde?

— Természetesen — feleltem s igyekeztem udvariasan együtt nevetni vele, bár semmi kedvem nem volt hozzá. Eszembe jutott társaságunk, melynek X is tagja volt, beszélgetéseink művészetekről, irodalomról, filozófiáról, X fölényes tájékozottsága, rokonszenves dilettantizmusa, panteisztikus pátosza, melyért később csak Rousseau-nak neveztük; eszembe jutott a festő, aki egy időben velünk tartott és karikatúrát is készített róla. A kép koporsót ábrázolt, melyből egyik felén, mint Rousseau sírján a Panthéonban, fáklyát tartó kéz nyúlik ki, másik felén meg két vézna lábszárcsont, utalva X szokatlan magasságára. A tréfának nagy sikere volt, hetekig mulattunk rajta. És most már nem is emlegetjük. Mély szomorúság töltött el erre a gondolatra. Hát így kihalunk még életünkben a világból? Valami önző riadalom is ágaskodott bennem: hisz egy halott fúzi karomba a karját! Egy halott! Ez azonban csak az ösztön egy pillanata volt. A következő percben már csak szánalmat éreztem iránta, fájdalmas szánalmat, hogy íme: ennek az embernek nem az a legfőbb gondja, hogy éljen, hanem, hogy meg ne haljon. A kettő majdnem egy s mégis mekkora ellentét, milyen különbség a kifejezésnek ebben a párányi árnyalatában.

— Úgy látom, kifárasztotta kissé az út — fordult hozzám X újra, és én ijedten tiltakoztam: ó, egyáltalán nem, csak a tájat nézem, otthonomra emlékeztet. S igyekeztem minél melázóbban tekintgetni jobbra-balra, belekapaszkodva a honvágy ürügyébe; tudtam ugyanis, hogy az ilyen betegeknek rendkívül finom érzékeik vannak a rájuk vonatkozó érzelmek kitapintására, és számomra kellemetlen lett volna, ha X megsejti vigasztalan gondolataimat. Viselkedése azonban hamarosan megnyugtatót.

— Az ön hazájában bizonyára nincsenek ilyen párás, forró napok — mondta élénken, fajtája rokonszenves idegenvezető szenvedélyével —, ehhez a tenger közelsége kell. A tenger varázsa mérföldeken átér; látni még a legmagasabb dombról sem lehet, de azért mindenütt érezni. Arra van valahol — széles ívben mutatott délkelet felé —, túl azokon az erdőkön, túl a fenyveseken, melyek esténkint betöltik friss illatukkal a levegőt.

Az út kanyarodott s egyszerre föltűnt a lejtőn a városka.

— Látja ott azon a halmon azt a házat? Ott lakom én. Az a mi házunk. Derék, szerény, masszív épület, olyan, mint a francia gazda, szívós, kitartó. Azok a régi emberek tudták, milyen otthon illik az egyéniségükhöz. Ma már mindenütt modern villákat emelnek, de én ezen a vidéken valahogy hazátlanoknak érzem őket.

— S az a másik régi ház?

— Itt mindjárt a város szélén? Mintha testvére volna a miénknek. Egy időben épültek, de ebből kipusztult a család. Egy gazdag bérlő volt legutóbb. Most az Isten Társaságáé.

— Isten Társaságáé?

— Persze, ön még nem hallott erről. Látja, barátom, ezért magáért érdemes volt eljönnie hozzánk. Érdeklí ez a történet?

— Nagyon.

— Nos, hallgassa. A bérlő megunta ezt a tájat, északon akart szerencsét próbálni, kínálni kezdte a házát és a hozzátartozó földeket; nem sok az egész, alig több, mint egy közepes park. Régen valóban angolkert volt, de aztán elhanyagolták, belepte a gaz, fái kidőltek, bokrai sűrű bozóttá burjánzottak. Többen is nézegették a kastélyt, de addig alkudoztak, míg egy szép napon lekerült a kerítésről a tábla: „Ez a ház telkestül eladó”, és beköltözött az új tulajdonos, egy szűkszavú, Krisztus-szakállas festő. Egy héten belül még négyen jöttek utána, egy hegedűművész, egy tudós, egy zeneszerző és egy gazdasági iskolát végzett fiatalember. A kert nagy részét kiadták bérbe környékbeli parasztoknak s rajtuk kívül, akik valósággal csodákat beszélnek róluk, úgyszólván senkivel sem érintkeznek. Nos, ez az Isten Társasága.

— Közelebből nem lehetne megismerkedni vele?

— Ha kívánja. Az idő most volna legalkalmasabb rá, de talán fárasztaná ilyen hosszú és tikkasztó út után.

— Ellenkezőleg, fölfrissítene.

— Ahogy akarja. Rendelkezésre állok.

Közben a ház elé értünk. X becsöngetett. A kapu nemsokára kinyílt; fehér ruhás, derűs arcú férfi fogadott; állát dús Krisztus-szakáll körítette s ebből sejtettem, hogy ő a festő, az alapító.

— Elhoztam az én párizsi barátomat, akiről tegnap beszéltem önnek — mondta X, s míg a festő pár udvarias kérdést intézett hozzám a főváros művészeti újdonságairól, otthonosan vezetett előre a világos folyosón. Az egyik oldalajtón, bizonyára lépteink zajára, kopasz úr lépett ki; rajta is fehér tenisz nadrág és kihajtott fehér ing volt s arcán ugyanolyan derűs béke ömlött el, mint a festőén.

— Ej! — zendült meg mély hangja — vendégeink érkeznek s ön nem is szól nekem, kedves Daniel? Úgy kell kijönnöm, mint medvének barlangjából? No, annyi baj legyen. René Malcourt vagyok — fordult hozzám.

— Malcourt? Ha jól emlékszem, az ön cikkeit olvastam a Revue des Savants-ban?

— Valószínű.

— Némely állítása a dráma kezdetéről egész meglepő volt.

— Nos, önök, amint látom, máris összebarátkoztak — mosolygott a festő.

— Tudósoknál könnyen megy az ilyesmi.

— Az önök irodalmának csak tanulója vagyok — szabadkoztam.

— Mindnyájan tanulók vagyunk egész életünkben — zendült meg Malcourt jóindulatú basszusa. — Látja, valamikor azt hittem, hogy a tudós halála a magány. Hogy állandó mozgásra van szüksége, vitákra szakemberekkel, véleménycserékre, társaságokra. S itt megtanultam, hogy a csönd, az elmélkedés szinte mindent pótol, s hogy az adatnál is sokkal fontosabb a lélek. Kis túlzással azt is mondhatnám: a lényeg az intuíció.

— Szóval itt is dolgozik?

— Természetesen.

— Azt hittem, kizárólag meditatív életet élnek.

— Ejnye — fordult kedves zsörtölődéssel X-hez —, hát ilyen rossz tolmács?

— A mi életünk folytonos munka — szól most a festő, válaszul, s egy ablakmélyedésbe vont, honnét nagyszerű kilátás nyílt a hőségben eltikkadt vidékre. — Folytatjuk, amit odakint csináltunk, csak épp a célunk más. Mind-

nyájan igyekszünk a tőlünk telhető legtökéletesebbet alkotni, de nem magunkért, hanem Isten dicsőségére. Itt, távol a világ kíváncsiságától és a hiúság ösztönzéseitől, sokkal tökéletesebben valósíthatjuk ezt meg, azért élünk itt. Emlékszik még katekizmus-leckéire, hisz a katekizmus lényegében azonos a világ minden táján és minden nemzeténél. Azt tanulta annak idején, hogy a föld, a lét egyetlen értelme Isten dicsősége. Folyékonyan fújtuk ezt a mondatot, csak hogy ki jut el a megvalósításig? Isten tehetséget adott nekünk, de vajon azért adott, hogy a magunk hasznát és dicsőségét keressük vele? Bizonyára nem. A mi szövetségünk egyedül Istennek áldozza, amit tőle kapott. Illő, hogy a virág illatát a nap felé küldje, mely bimbóját kipattantotta. Nos, ez az Isten Társasága.

Malcourt gyermeki mosollyal helyeselt. Én alig találtam szavakat ámulatom kifejezésére.

— Hisz önök valóságos hősök!

— Távolról sem. Csak logikusabban gondolkozunk, mint általában szokás.

Lent a falu harangja megkondult a déli angyali üdvözletre. Hangja finom remegéssé szűrődve átlengett a kolostor hús ívei alatt. Ebben a pillanatban valami csodálatosan szép zene hangja hallatszott. Valaki zongorakísérettel hegedült. Angyalian tiszta muzsika volt ez, program nélküli, édes, anyagtan fohász, tele földöntúli sóvárgással.

— Ah, Antoine és Jules — súgta Malcourt, — az Angelust mondják.

Lábujjhegyen haladtunk a terem felé, honnét a zene hangzott. A festő lassan lenyomta a kilincset. A tágas helyiség falait képek borították, jelenetek a bibliából, Madonnák és egy bűnbánó Magdolna, olyan csodálatos teljességben, hogy az ember szinte hallotta a zokogását. A sarokban zongora állt. A hegedűművész nekitámaszkodva játszott, a zeneszerző kísérte. Az ajtó megcsikordult. Abba hagyták a játékot.

— Elragadó! — kiáltottam. — S önök ezt a ritka művészetet itt pazarolják, süket falaknak, ahelyett, hogy ezeket és ezeket lelkesítenének? S ön is, nem sajnálja a képeit, hogy így fognak tönkremenni, ismeretlenül? Hát nem vétek ez?

— Miért? — kérdezte a művész, letéve hegedűjét. — Akinek játszom, az hallja.

— A művészet célja nem a siker, hanem Isten dicsőségének hirdetése. Ön más nyelvet beszél, nem akar megérteni minket. Pedig ha gondolkodnék, belátná, hogy igazunk van.

— Lehet, hogy igazuk van — válaszoltam tűnődve.

Tovább haladtunk a folyosón, s egy nyitott verandára léptünk. Valósággal elbódultam attól a nehéz illattól, amely itt fogadott.

— Nézzen csak le! — biztatott X, és a korláthoz vezetett. Dús kertre láttam, a virágoknak úgyszólván erdejére; a színek kápráztatták szememet. Mintha a természet minden gyönyörűségét ebbe az udvarrészletbe halmozta volna. Rózsák, tulipánok, liliomok nyíltak trópusi bujasággal. Köztük, fehér ruhában, szőke fiatalember állt, a virágok valósággal átölelték.

— Jean barátom műve — mondta Malcourt, s láthatólag örült elragadtatásomnak. — Látja, mintha a virágok is tudnák, hogy itt egyedül Istennek nyílnak. Most már elhiszi, hogy itt jobban lehet dolgozni?

— Elhiszem.

A kertet szegélyező fák közül galambok röppentek föl, egy ideig a ház fölött keringtek, aztán beleszóródtak a sziporkázó magasba. Szótlanul néztünk utánuk. Arra riadtam föl, hogy X megérint.

— Mindjárt itt az ebédidő. Búcsúzzunk. — Pár perc múlva bezárult mögöttünk a művészek kolostora. Káprázva álltunk a napfényben.

— Ön az első idegen, aki itt járt — mondta X —, remélem, nem bánta meg, és számítunk tapintatára. Tudja, fölösleges, hogy újságszenzáció legyen a dologból.

— És ön?

— Én már nem számítok idegennek.

Némán haladtunk a kihaltnak látszó házak közt. Aztán X hirtelen felém fordult.

— Egy vallomással tartozom önnek — mondta, lesütve a szemét. — A jövő héttől fogva én is az Isten Társaságának tagja vagyok. Csak az ön kedves látogatása tartott vissza.

— Hogyan? Lemond egész karrierjéről?

— Kedvesem, én nem áltatom magam. Tudom, hogy nincs sok időm. Aki Párizsban nem ért volna meg egy évet, arra másutt se várnak évtizedek. Szóval lefelé megyek. Aki pedig más hazába indul, jól teszi, ha minél jobban fölkészül az útra. Hisz tulajdonképpen az egész élet csak készület.

Mosolygott, az Isten Társasága tiszta, békés mosolyával. A rendház galambjai suhogva szálltak el a fejünk fölött. Követte őket tekintetével. Ránéztem, és ebben a pillanatban szívesen cseréltem volna vele.

Mindig kizöldül (*Emblemes ou devises chretiennes Lyon, 1701*)

RÓNAY LÁSZLÓ

A szeretet primása: Csernoch János

Elődje, a tudós Vaszary Kolos, valósággal belerokkant azokban a terhekbe, amelyek a hazai egyház kormányzásával hárultak rá. Nem volt vezetésre termett alkat, hiányoztak belőle azok a képességek és készségek, amelyek igazi irányítóvá és útmutatóvá tehetnék volna. Habozott, késlekedett, egyes megnyilatkozásait és az egyházpolitikai harcokban tanúsított óvatosságát a Vatikán sem nézte jó szemmel. Zavart keltett lelki egyensúlyában az a merénylet is, melyet egyik elbocsájtott munkatársa kísérelt meg ellene a 90-es évek elején, s amely csak azért nem járt végzetes következményekkel, mert Kohl Medárd élete kockáztatásával vetette közbe magát. Vaszary inkább a teljes visszavonulást választotta. Távol tartotta magát a közélet eseményeitől, betegségére hivatkozott olyankor is, amikor országos események történtek, s egyházunkat mindenképpen első emberének kellett volna képviselnie. Egyházmegyéjében is egyre ritkábban fordult meg, segédpüspöke bérált, szentelt helyette. Ő inkább Balatonfüreden tartózkodott, s egyre eltökéltebben szeretett volna megszabadulni címétől, rangjától, s erről az elhatározásáról mind kevesebben igyekeztek lebeszélni.

Hogy a Lélek kegyelme szorongattatásaiban soha nem hagyja el az egyházat, mi sem bizonyítja inkább, mint hogy ebben a felhőtlennek, egyszerűnek aligha nevezhető helyzetben olyan személyiség kezébe került a magyar katolikus egyház kormányrúdjá, amilyen Csernoch János volt. Olyan korban állt az egyház élére, amely mind fenyegetőbbben mutatta a romlás jeleit. A hagyományos európai kultúra látszólag végnapjait élte, hanyatlása nyilvánvaló volt, a sokáig szilárdnak hitt kormányzó életértékek hitele kétségessé vált. Az első világháború és Trianon akkora megrázkódtatást okozott egyházunk életében, amilyenre története során kevés példa akad. Csernoch Jánosnak elszegényedett, javainak, intézményeinek tekintélyes részétől megfosztott egyház kormányzása és újjáépítése jutott osztályrészül, s ő, aki oly könnyen foglalhatta el Vaszary megüresedett primási székét 1913-ban, egyházkormányzásának utolsó nyolc évében emberfeletti nehézségekkel küszködött.

1852-ben született. Ötödikes gimnazista korától az esztergomi bencések irányították fejlődését, 1868-ban pedig seminarista lett. Simon hercegprimás Bécsbe küldte teológiát hallgatni, s 1874-ben két szigorlat letétele után érkezett haza. 1874-ben szentelték pappá, s bár professzorai azt javasolták a primásnak, hogy Rómában képeztesse tovább, ő Felsőradosra küldte káplánnak, majd a fővárosba helyezte. Itt bontakozott ki írói tehetsége. Kivált Hornig Károllyal, a *Religio* szerkesztőjével, utóbb esztergomi primási irodaigazgató-

val alakított ki bensőséges baráti kapcsolatot, de tanulmánnyal jelentkezett az *Új Magyar Sionban* is. A primás állandóan figyelemmel kísérte fejlődését, s amikor elérkezettnek látta, levéltárossá és szertartóvá tette. Amikor Hornig veszprémi püspök lett (1888), ő vette át az irodaigazgatói tisztet mint Simon belső embere. Vaszary Kolos kinevezése után Csernoch János átvette a főszékesegyházi plébániát.

Az egyházpolitikai harcokból tevékenyen vette ki részét mint az *Esztergom* cikkírója. Bár az 1896-os képviselőválasztáson Prohászka-hoz hasonlóan megbukott, 1901-től bejutott a parlamentbe. Fontos beszédeket mondott el, de a közszereplésért ő sem lelkesedett, s a tisztségeket is elhárította magától, jóllehet Majláth Gusztáv Károly többször is nógatta, hogy vállalja el a szatmári egyházmegye kormányzását. 1908-ban mégis csanádi püspökké szentelték, és ettől kezdve példaadó lelkiatyja lett egyházmegyéjének. Innen került 1911-ben Kalocsa érseki székébe, s hamarosan nyilvánvaló lett, hogy a legkényesebb kérdésekben is okos, nyugodt tárgyalópartner, mindenképp méltó helyettese Vaszarynak. 1913. február 1-jén aztán beköltözött az esztergomi érseki palotába, immár mint a hazai egyház első embere.

Trianon után egyházmegyéje birtokainak háromnegyed részét elveszítette, plébániáinak négyötöde került idegen fennhatóság alá. A Vatikán támogatásában reménykedett, de Gasparri bíboros lehűtötte reményeit. Nem szűnt meg külföldi egyházi tisztségeket viselő barátait ostromolni, hogy tekintélyüket és befolyásukat latba vetve segítsék a magyarságot, mely Trianon miatt szinte jövátelhetetlen veszteségeket szenvedett.

1924-ben ünnepelte pappá szentelésének félévszázados jubileumát. Ez alkalommal XI. Piusz pápa is köszöntötte, a kormányzó pedig a magyar érdemrend nagykeresztjét adományozta neki. 1926-ban, már betegeskedve indult a chicagói Eucharisztikus Világkongresszusra. Amerikában is igyekezett barátokat, jóakarókat szerezni a magyarság ügyének. (Hajóútjáról igen érdekes beszámolót jelentetett meg titkára a *Magyar Katolikus Almanach* 1927. évi I. kötetében.)

1927 januárjában jelent meg utoljára a nyilvánosság előtt. Betegsége viharos gyorsasággal tört rá, kedélyállapotát nagyon megviselte Prohászka váratlan halála. San Remóban keresett gyógyulást, de állapota rohamosan romlott. Május 10-én visszaindult Magyarországra, s ide egy megtört, a halállal eljegyzett ember érkezett meg. 1927. július 25-én hunyt el.

A *keresztény politikáról* 1920. március 18-án beszélt a Szent István Társulat közgyűlésén. Amit itt elmondott, ma sem időszerűtlen. A szöveget a Nemzeti Újság 1920. március 19-i közlése nyomán idézzük.

A keresztény politikáról

Szent Remig püspök a megkeresztelt Klodvig fejedelmet figyelmeztette: „Imádd, amit eddig fölégettél; égesd meg, amit eddig imádtál.” Ez a püspöki szó kifejezi a nagy változást, amely tisztítótűzként elhamvasztotta a pogány ideológiát és bevezetett a keresztény eszmevilágba. Valami hasonló változást éreztünk, mikor a világháború folyamán Amerikából új programot hallottunk. Erőszak helyett jog, a gyöngék védelme, a külpolitikába az örök erkölcsnek beleállítása, fegyveres elintézés helyett igazságosító törvénykezés, bosszúállás helyett engesztelődés, igazságosság és örök béke; a nemzetek önrendelkező joga, az egyes államok részéről magasabb ideálok elismerése és világszövetség — így hangzott a sok fülbe újnak hangzó evangélium. Pedig nem volt új. Ismétlése annak a jó hírnek, amelyet a Megváltó prédikált kétezer évvel azelőtt, testamentumképpen hagyván azt az ő országának a földön. De sokaknak érdekükben állott azt mindenképpen újnak föltüntetni, sőt a kereszténységgel szembe fordítani. *Egyenesen a kereszténység, különösen a katolikus egyház csődjéről beszéltek*, amelyet a világháborúért felelőssé tettek. A kereszténységtől független új erkölcsnek szükségességét hangoztatták, amely megszabadítja az emberiséget a zsarnokságtól, a háborútól, a szociális igazságtalanságtól. Magyarországon különösen nagy erőfeszítést tettek ebben az irányban. Nagyhangú apostolok járták az országot, s hirdették szóban és írásban, hogy világámítás volt az egész múlt, amelynek atavisztikus elfogultsága nyelvi és határkérdések miatt háborút viselt. Ezentúl csak gazdasági és társadalmi harc lesz. Ellenségeink nem ott künn vannak. Itthon kell az ellenséget, a régi világ képviselőit, megtalálni és legyőzni.

Az izgatás meghozta az októberi forradalmat, a *hadsereg összeomlását, a király visszavonulását, a borzasztó fegyverszünetet, a proletárdiktatúrát* belső és külső harcaival, a *román megszállást* és a rettenetes *békefeltételeket*.

Összeszorul a szívünk, mikor a Szent István Társulat mai közgyűlésén hazánk másfél évi múltjára tekintünk vissza. 1919-ben nem is tarthattunk közgyűlést.

Azóta sokat szenvedtünk, veszítettünk, csalódtunk és okultunk. Társulataink minden tisztességes hazai intézményünk szomorú sorsában osztozott. Hálás elismeréssel adózunk mindazoknak a tisztviselőknek és munkásoknak, akik a legiszonyúbb zsarnokság idején is *hűen kitartottak mellettünk és mentették azt, amit lehetett*. De nem titkolhatjuk el azt a *megbotránkozást, amely méltán keserített egyeseknek áruló viselkedése miatt a mi táborunkban*. Olyanok is megtántorodtak, *akik velünk egy tából ettek, velünk egyazon eszméket szolgáltak*. Távol áll tőlünk a bosszúállás, de legegységesebb önvédelmi jogunkkal élni fogunk. Gyöngyeinket nem dobhatjuk oda a sertéseknek. Szellemi arzenáljainkban szigorítani kell a disciplina arcanit, a gondos és körültekintő személyválogatást.

A mai közgyűlésen kedves kötelességet teljesítünk, mikor forró köszönetet mondunk azoknak az elszánt bátor embereknek, akik a zsarnokságot megtörték és az országban *a keresztény nemzeti gondolatnak utat nyitottak*. Nekik köszöni a Társulat is, hogy újra működhetik s hogy *a jövőben eddig soha nem*

látott sikerek csillagai ragyognak. A magyar nemzet visszatért atyjához: a kereszténységhez. Ezt a bűnbánó fiút meg kell vigasztalni és erősíteni. Be kell neki bizonyítani, hogy a keresztény és nemzeti irány, az az egyedül helyes realpolitikai út. Kár volna komolyan venni az okosság és tapasztaltság nevével dicsekvő figyelmeztetéseket, hogy a keresztény és nemzeti föllángolás csak pillanatnyi reakció lehet, idővel ismét vissza kell zökkenni a régi színtelen szellemhez, ha boldogulni akarunk gazdaságilag, bel- és külpolitikailag.

A kereszténység kárhóztatja legjobban azt, hogy a politikát elválasztották a moráltól s az államban tisztán öncélú biológiai szervezetet láttak, amely kizárólag nyers erővel érvényesül más államokkal szemben. Felesleges volna bizonyítani, hogy ez a szörnyű teória a keresztény eszmekörtől független emberi bölcsesség műve, de az is tény, hogy kereszténység nélkül a pusztá emberi elme mindig erre az elméletre fog visszatérni, bármennyire tagadja is azt a külső dekórum kedvéért. Alkalmunk volt ezt tapasztalni a békekonferencia eddigi működéséből. *Bőven megtapasztaltuk a mi álpacifista és kommunista apostolainkon is, akik a kereszténységet állították oda bűnbakul vakmerő gonoszsággal.*

Magyarország ellen a nemzetiségi politikája miatt emeltek a külföld előtt legtöbb panaszt. *Bármennyire is igazságtalanok voltak a vádak, mégis nagy hatást gyakoroltak.* Ha bizalmat akarunk kelteni a külföldben és különösen a Magyarország elszakítandó területein lakó más nyelvű nemzeteknél, nem tehetünk okosabbat, mint *őszinte keresztény politikát folytatni*, amely teljes mértékben garantálja a kisebbségi jogokat és ellenállhatatlan vonzóerőt gyakorol az igazság iránt fogékony lelkekre. Igaz, vannak külföldön pártok és töredékek, amelyek *nálunk a keresztény irányzatot nem szívesen látják.* De ez ne tévesszen meg minket, mert először is *pártokról van szó, nem nemzetekről*, másodsor, mert ezek a pártok nem akarják Magyarországot javát.

Amint a külpolitikában csak hasznunkra lehet a keresztény erkölcs követése: *úgy a belpolitikában is ez a boldogulás legnagyobb biztosítéka.*

Hiábavaló a világháborúban megkínzott nemzetek sóvárgása a demokrácia és a szociális igazság után, ha azokat az állami szervezet *külső formáinak* kicserélésével akarják elérni, mert a forma változása nem változtatja meg a szellemet, amelyre csak a kereszténység tud eredményesen hatni. *A demokrácia az egyéni és tömegszenvédélyek megfélemezése nélkül a legiszonyúbb zsarnokság, korrupció és zűrzavar. A szocializmus keresztény szellem nélkül tőrhetetlenebb osztályuralom, mint a liberális gazdasági rendszer.* Mi láttuk azok demokráciáját és szocializmusát, akik a kereszténység csődjéről beszéltek, s *kínzókamrákkal, akasztófákkal boldogították a keresztény ideológiától felszabadított embereket.* Mi teljesen kigyógyultunk a jelszavakból és beteges teóriákból, amelyek nem ismerik az ember természetét és történetét. Mi tudjuk, hogy nem vagyunk a földből növő és a földre néző állatok, akiknek életét és történetét kizárólag az étel és a gazdasági milió határozza meg, hanem az Istentől halhatatlan lélekkel megáldott, az égbe néző emberek, akiknek életútját örök igazságok és erkölcsi törvények szegélyezik, amelyek ellen nem lehet büntetlenül vétkezni.

Sohasem volt hálásabb a munkatér. *Emeljétek föl fejeteket, katolikus írók, szónokok és művészek, a vetés megérett az aratásra.* Ne legyen kevesebb a munkás, mint amennyi az aratás. Hirdessétek a teljes, a hamisítatlan evangéliumot. Semmit ne alkudjatok.

HORVÁTH ELEMÉR

kórus: a moirák

*a tornyos város égett menthetetlenül
ennyit tudtunk a ciszterna üres
a konkáv grániton tócsában áll a víz*

*a lakosság fele elmenekült
mikor még lehetett mi valószínűleg
itt hagyjuk a fogunk s ha túléljük*

*szolgák a saját házukban
sok hősiesség még több emberi
nyomorúság biztosan lesz majd költője*

*mi vagyunk a történelmi anyag
nem az első és nem az utolsó
de belülről egyetlenegy*

*a pillanatnyi aktualitás
melyben haza értek az istenek
végzet mint immanencia*

*próbáltuk elodázni szabadon
hektor heléna odüsszeusz és a többiek
íme a tűz a tenger és az ég*

*most menj és mondd el a csornaiaknak
ennyiben volt igaz és ennyiben történelem*

komor visszhang

*örökös bemutatkozás
született 1933-ban
meghalt 1956-ban
(amikor is másodszor született)*

*a történelmet leleplezik majd
de az örökkévalóság tart tovább
az odaveszett szerelem
s ember saját anyjának idegen*

*ó bakfis istennő the chattering
befejezed-e valaha ha ha ha...
született meghalt született
ésígytovább*

*élek mint küszöbön
s ki látott engem*

nyár és nyár

*a földieper elvadult gyümölcstelen
a térdig érő fű magvasodik
a rózsának fejébe száll a vér
világoskékszemű a délután*

*innen a város messze van
munkanélküli muzsikus
csellózik két rakéta közt
éhes egy nyugalmazott madarász*

*hideg állóképekben álmodom
aggóva hogy túlélje a szöveg
a nyilvánvaló pusztulást
itt és ott kő kövön nem marad*

POMOGÁTS BÉLA

Orpheus redivivus

— Horváth Elemér verseiről —

Éppen egy esztendeje látogathattam el Horváth Elemér amerikai remetelakába, egy Mahopac nevű kisváros közelébe, New York államban, egy hatalmas fenyőerdőbe, ahol az amerikai hagyományok jegyében épült emeletes faház szinte elvész a magasra nőtt szálfák között. Horváth Elemér láthatólag otthon érzi magát ebben az erdei csendben, jóllehet az amerikai természet, különösen ősszel: az „indián nyár” vörösbe és sárgába öltözött pompájában, más, mint a Dunántúl, ahol ifjúságát töltötte, és más, mint Itália, ahol 1956-os emigrációja után először otthonra talált, s ahová álmaiban, verseiben még most is visszaviszátér.

Igen, az álmok az elhagyott szülőföldet: Csornát és a dunántúli tájat idézik fel, avagy visszavezetnek Firenzébe, Toscana érett nyári színei közé. A költő Amerikában hosszú éveken keresztül idegennek, otthontalannak érezte magát: *Egy fehér néger naplójából* — írta egyik korai verseskötete címlapjára. Aztán, igazából már akkor, midőn nemcsak álmaiban, hanem valóságosan is hazalátogathatott, megbékélt azzal, hogy a sors vagy a történelem rendelése folytán a távoli kontinensen kell élnie. Megszerette Amerika szabadságát, azt a függetlenséget, amelyet csak ott ismerhetett meg igazán. Hozzászokott a világrésznyi ország hatalmas méreteihez, öblös lélegzetvételéhez, ahhoz, hogy Amerikában sem valóságos, sem szellemi határok nem korlátozzák a mozgást, a gondolatot, a képzeletet.

Ahogy barátai, az amerikai földrészen élő magyar költők: Bakucz József, Baránszky László, Vitéz György, ő is „honfoglalásnak” érezte a rákényszerített, majd vállalt életet. Házat épített és otthont talált, nemcsak a köznapi létben, hanem a modern költészetben is. Megőrizte, ha haloványabb ragyogással is, „Csokonai tűzét”, „Berzsenyi ércét”; az örökölt hagyományt mindazonáltal kiegészítette egy új költői világ: az, amit Yeats, Gottfried Benn, Montale modern lírája hozott, vagy éppen a tibeti mantrák és az inka népdalok ősi emlékei. Az otthonépítésnek és hazára találásnak így mindenekelőtt kulturális, költői értelme van. A legtöbb nyugati magyar költőhöz hasonlóan Horváth Elemér is kialakított magának egy imaginárius hazát: a nyelvben, a költészetben, amely ugyanakkor összeköti azzal a valóságos, most már nem csak az emlékekben és álmokban élő hazával, amelyet fiatalon el kellett hagynia.

A magyar kultúra iránt érzett ragaszkodás és az ország sorsának alakulását követő figyelem mindenkor áthatotta Horváth Elemér verseit. Ezekben a versekben mindig ott bujkálnak a csornai gyermekkor tündéri emlékei, megjelenik a fájdalom és a harag az ötvenhatos forradalom elfojtása miatt, s különösen a hazalátogatások élményeiről beszámoló költeményekben ott lüktet a vágy, hogy a szülőhaza végre ismét rátaláljon igazabb önmagára, s elindul-

jon a felemelkedés útján. „... egy boldogabb haza kellene / ahogy mondani szokás jó Buda” — olvasom a *Recept* című versben, mintegy az örök magyar bujdosó vallomásaként, aki otthonra lelt ugyan az idegen földön, mégis mindegyre visszagondol és visszatekint. Máskor Ady „eltévedt lovasát” idézi fel, és Bartókra hivatkozik, mint aki jól tudja, hogy az emigrációt véglegessé tették az elmúlt évtizedek, és visszatérni már csak a költészet szárnyain lehet, hiszen a mahopaci erdőben éppúgy érvényes a magyar vers mint Csornán vagy Budapesten.

Horváth Elemér versvilága igazából kétlaki életet él, és ennek a kétlakiságnak köszönheti azt a sajátos drámai feszültségét, amely minden darabját áthatja, és amely egyetlen versen belül is szinte elektromos kisüléseket okoz a szavak, a szóképek között. Ennek a kétlakiságnak Csorna és Mahopac, az emlék és a valóság, a honvágy és a nosztalgikus érzéseket békévé oldó meditáció a szélső pólusai: a közöttük lévő szellemi és poétikai erőterben születnek meg a versek. Igazából ennek az erőternek nem is két, inkább három pólusa van: a szülőföld és Amerika mellett Európa, az európai kultúra is ilyen feszültségeteremtő erőt jelent. Talán Horváth Elemér a leginkább európai magyar költő Amerikában: verseiben egybemosódik Itália és New England, és az európai emlékeknek, szellemiségnek legalább olyan személyiség- és költészetformáló hatása van, mint a magyarnak.

Ez az Európa szólal meg Horváth Elemér lírájának antik rekvizítumaiban, klasszikus utalásaiban. Mintha Csokonai vagy Berzsenyi antikizáló klasszikája támadt volna új életre, persze más szemlélettel és más tartalommal. A hasonlóság csupán abban lehet, hogy az antikvítás mitológiai és művelődéstörténeti rekvizítumai az amerikai magyar költő világában is egy sajátos „európai” nyelvet hoznak létre, és ezen a nyelven nemcsak a magány, az idegenség, az otthonkeresés élményei fejezhetők is, hanem a tradíció is felidézhető. Horváth Elemér költészetében máskülönben is igen nagy szerepe van a klasszicista vonatkozásoknak: versépítésében, nyelvében, ritmikájában minduntalan feltetszenek egy klasszicista kultúra és verskultúra emlékei, akárha foszlányokban és a szöveg mögött rejtőzködő mintákként.

Ez a klasszicizmus mindig belső feszültségeket és szenvedélyeket, esetenként megrendítő tapasztalatokat és felismeréseket rejt a nyelvi és formai figyelmeztetés tiszta rendje mögé. A klasszicizmus ugyanis, mint erre egy alkalommal már Halász Gábor is figyelmeztetett, mindig kiküzdött biztonság és nyugalom: „szüntelen harc a szörnyetegekkel, keservesen megszerzett győzelem, tiszta lobogás a szennyes káosz felett.” Ennek a küzdelmekben megszerzett békének és méltóságnak a jelképe az antik Orpheus: „Orpheus redivivus”, aki a sötét éjszakában végre meglátja és felismeri a fényt.

Rónay Györggyel*

— Mai beszélgetésünk témája valahol ott indul, ahol Szerb Antal a Pendragon legendát kezdi, hogy „születtem”. Itt tartom a kezemben műveid katalógus-céduláit, mintegy kétszáz darabot. Legszívesebben összekeverném az egészet, mint a kártyát, mert nem létezik külön műfordító, versíró, szerkesztő, prózaíró és kritikus, hanem mindez együtt, Rónay György. Mégis arra kérlek, kezdjük önálló műveiddel a beszélgetést. Az első köteted A tulipánok elhervadtak, amely 1931-ben jelent meg. Azt hiszem, egy írónak mindig az első kötete az íróvá válás kezdete. Beszélj erről a kötetedről.

— Elég korán kezdtem írni, természetesen legkülönbözőbb hatások alatt, még a gödöllői premontriéknél. A középiskola döntő hatást gyakorolt rám, és a középiskolánál magánál is döntőbbnek érzem a középiskolai tanárokat. Nagy tanáregyeniségek tanítottak. Az osztályfőnököm hosszú időn keresztül dr. Hermann Egyed volt, aki Szekfű-tanítványnak tartotta magát, és később a szegedi egyetem tanára, történésze lett. A latintanárom Oswald Arisztid volt, akiből később igen jó nevű történész vált, nagyszerű latintanárrá, később az Országos Levéltár dolgozója. És bár nem volt tanárom, de azért kapcsolatban álltam Komorovicz Bernáttal, aki szintén egyetemen a pecsétán, a középkor és az oklevéltan professzora volt. Nagy hatással volt rám Fábián István, aki franciára tanított. A nyelvet és irodalmat egy egészen kiváló tanár, Faith Ágoston oktatta. Ő Beöthy és Riedl-tanítvány volt, aki sohasem feleltetett, hanem előadott, majd azután behívta a diákokat félévkor és év vége előtt kollokválni. Ekkor az egész anyagból kikérdezte, és ennek alapján adta a jegyet. Előadásai végtelenül érdekesek, ahogy ma is visszaemlékszem rá, egyetemi színvonalúak voltak. Így aztán nem volt nehéz ilyen felkészültséggel az egyetemen eligazodni. Hogy irodalomtörténettel is foglalkozom, és hogy Horváth Jánoshoz kerültem az egyetemre, azt elsődlegesen a premontriéknak tulajdonítom. Tanárain nagyon jó szemmel nézték — ellentétben sok más akkori iskola tanáraival —, hogy az irodalom nagyon érdekel. Bennlakó voltam, szigorú napirenddel. A stúdiumok első felében elvégeztem az előírt leckéket, a második részben magam olvastam vagy verset írtam. Ezeket a verseket tanárain, többek között Fábián István bírálta el, aki több kitűnő irodalomtörténeti és esztétikai tanulmányt is írt. Szóval ők szolgáltak nekem tanácsokkal. Persze, ha valaki megnézi őket, azonnal kiderül, hogy naiv stílusutánzatokról van szó. De apámnak nagyon tetszettek, és érettségi után,

---

* A beszélgetés 1977 szeptemberében, a Petőfi Irodalmi Múzeum megbízásából készült.

elsőéves egyetemista koromban, 1931 októberében egy testes kötetben meg is jelentette őket.

— *Édesapád fizette ki a Genius Lantos kiadónak?*

— Igen. Akkoriban nemigen vállalkozott egy kiadó verseskötet megjelenítésére. Én pedig azt hittem, hogy ezzel azonnal beérkezem a magyar irodalomba. Hát nem így volt.

A nagyapám igen-igen gazdag ember volt, nagy földbirtokkal Pest megyében, Kakucson. Kakucs volt birtokainak a központja. Az édesanyám elég korán, bonyolult okokból, amelyeket ma sem látok tisztán, fellázadt a családi rémuralom ellen, amit elsősorban a nagypapa gyakorolt, és elhagyta ezt a házat. Apám 1918–19-ben részt vett részint a Károlyi-forradalomban, részint a kommünben; vádbiztos volt Dunaharasztin, ahol akkor laktunk. Ez azzal a következménnyel járt aztán, hogy másfél évig úgynevezett vizsgálati fogságban tartották a Szerb utcában. Arra még emlékszem, hogy milyen volt, amikor a Prónay-különítményesek bevonultak Dunaharasztriba, és a lakásunk bútorthuzatait föltépdesték, mert kerestek valamit. Nagypapa ezek után hazavitt bennünket bútorostól, mindenestől együtt Kakucsra. Megjegyzem, soha nem volt jó viszony apám és édesanyám családja között. Attól fogva — én akkor hat-hét éves gyerek voltam —, Kakucson éltem, majd egy évre a jezsuitákhoz kerültem Kalocsára, ahol iszonyatosan rosszul éreztem magam. Onnét második gimnáziumba Gödöllőre kerültem. Ott érettségiztem. Közben nagyapám meghalt, édesanyám is két évre rá, így a kisöcsémmel — aki rövidesen szintén meghalt — örököltem Tatárszentgyörgy mellett egy Szabadrét nevű pusztán mintegy ezer holdnyi földet, amit a vagyongekezelő gondnokom meg az apám rövid időn belül úgy megterheltek adóssággal, hogy ennek a terheit még a harmincas években is nyögtem. Számomra az, amikor a földeket elvették, megszabadított életem legnagyobb gondjától. Gazdálkodni nem akartam, az első pillanattól kezdve tanár, illetőleg irodalomtörténész vagy kritikus akartam lenni. Apám szerette volna, ha a jogi pályát választom, merthogy ő is jogász volt, és egy ilyen hanyatló birtok ügyeinek az intézéséhez a jogi képzettség nem árt. A csendes családi ellenkezés dacára beiratkoztam bölcsészetre Pesten. Premontrei tanáraink tanácsára Horváth Jánost hallgattam magyar irodalomtörténetből, Gombocz Zoltánt magyar nyelvészetből, Eckhardt Sándort francia irodalomból és nyelvészetből. Náluk is tettem alapvizsgát. Horváth János lebilincselően nagyszabású és példásan szerény egyéniség volt. Már 1931-ben, amikor az egyetemre kerültem, már legendás professzor és legendás személyiség volt, akiről tudtuk, hogy Adynak a barátja volt, és hogy teljesen megújította a magyar irodalomtörténetírást, akinek az előadásai olyan élményt jelentettek, ami soha többé nem pótolható vagy soha el nem felejthető. Leginkább olyan érzésünk volt, mintha Arany János született volna újjá. És ha a magyarságnak, a legjobb értelemben vett magyarságnak a sűrítményét akarom elképzelni, akkor mindig Horváth Jánosra gondolok. Óriási kérdés volt akkoriban, könyv is jelent meg ezzel a címmel: *Mi a magyar?* Csak rá kellett nézni Horváth Jánosra, és tudtuk, milyennek kell lenni: nem kell hűbörögni, szájalni, hazafiaskodni. Az embernek állnia kell a sarat, lehetőleg nyakig bele kell ásnia magát abba, ami magyar kultúra, magyar hagyomány, magyar múlt és jelen, valóság. Éreznie kell, akkor tudja az ember. Ez nem magyarázható — élmény kérdése. Olyan írókon keresztül

közelíthető meg, mint Arany János, Petőfi, Ady, Katona József vagy Csokonai. És ahogy Horváth János ezekről előadott — az maga volt az esztétikum.

— *Eötvös-kollégista voltál?*

— Nem. Ebben az időben a nyarakat, amik az akkori egyetemi rend mellett elég hosszúak voltak, lent töltöttem Szabadréten a tanyánkon, és megvallom, hogy nagyon szerettem — nem a gazdaságot — magát a Kiskunságot, a beláthatatlan síkságot, ahol csak kunhalom-féle kis akácós dombok voltak. Ezeket hegyeknek nevezték. Ezek részben szélhordta homokbuckák, részben pedig valóban régi, avar-kori vagy kun temetkezési helyek. Gyerekkorom színhelye — megírtam ezt több regényben is — egy nagy-nagy kastély volt, amelynek az egyik része még Grassalkovich-vadászkastély volt valaha, aztán a nagyapám a századforduló táján hozzáépített egy igen tágas, modernebb részt. Mi gyerekek meglehetősen kicsapva éltünk a kastély végében, nem sokat törődtek velünk. Ha jöttek a vendégek, fölöltöztettek, elővezettek — egyébként ma is viszolyogva gondolok a tejbegríz-vacsorákra, arra a teljesen érthetetlen dologra, hogy míg lent az ebédlőben a háziak és az egy-két-három-öt vendég végigettek bőséges ebédeket, vacsorákat. Mi viszont valamilyen rejtélyes nevelési vagy fegyelmezési oknál fogva nem kaptunk süteményt. Úgyhogy a kastélybeli cselédnők a kötényük alatt hozták fel nekünk az elcsent almáspite-darabokat. Ha lehetett, inkább megszöktem, kimentem a majorba, a majori gyerekekkel játszani, mert rühelltem a magányt gyerekkoromban. Nagyon szerettek, máig emlékeznek rám. De ezért a nagyamától, aki a maga módján nagyon szeretett, nagy pofonokat kaptam. Pedig én nagyon jól éreztem magam velük. Nem azért, mert most utólag visszatekintve mit tudom én, micsoda szociális meg egyéb érzések ébredtek bennem; gyerek voltam, játszótársakat kerestem.

— *Életrajzi regényt írtál. Mely regényedben szerepelnek ezek a mozzanatok?*

— Ezek a mozzanatok csak közvetve kerültek regényeimbe. Nagyapám halála a témája *A nábob halála* című regényemnek, amelyben halálának néhány napja, temetése szerepel. Majd az ezt követő idők, a kiskamaszkor élményei, és a belső csírázása annak, hogy író akarok lenni. Ez is témája többek között *A nábob halála* folytatásának, a *Képek és képzelgéseknek*. Ez utóbbi regényem költőzködési zűrzavar folytán több évig pihent annak idején 1960 táján a Magvető Kiadó egyik fiókjában, míg véletlenül elő nem került. Én soha nem szoktam utánajárni annak, hogy mikor adják ki a műveimet. Végül kiadták. Én akkoriban ezt a könyvet négy-öt kötetre terveztem. Önálló regényekből állt volna, amelyek azonban laza kapcsolatban vannak egymással. Ekkora szünet után persze elmaradt a *Képek és képzelgések* folytatása. Ha lesz még rá időm, akkor esetleg felveszem az elveszített fonalat, és egy későbbi szakaszát dolgozom fel az életemnek, de nem úgy, hogy én vagyok a hőse, hanem hogy magamat is igyekszem eltávolítva és objektíven szemlélni, nem pedig az önéletrajzi regényeknek a számomra nem túl rokonszenves szubjektivitásával. És azután tervezek még egy kötetet, de az valahol már a síron túli kódokban van.

Szóval *A tulipánok elhervadtak* című igen rossz, Mécs Lászlótól Illyés Gyuláig minden hatást tükröző kötettel indultam. De tulajdonképpen „pályámat” az aradi *Vasárnap* című lapnál kezdtem. Ez a minoriták nagyon jó, képes

családi lapja volt, és oda sokáig rendszeresen írtam. A szerkesztőség tagjai kedveltek engem, és szabad kifutást biztosítottak a számomra.

— *Ez a harmincas évek elején volt?*

— A húszas évek második felében és harmincas évek elején. Már bölcsész-hallgató koromban is írtam kritikákat meg esszéket a *Vasárnapba*.

— *Kikről írtál kritikát a Vasárnapba?*

— Egyre emlékszem: Krúdy Gyuláról írtam esszét, mert már akkor is rettentően szerettem.

— *Nézzük egy másik művedet. A Híd című versciklusod Nietzsche Zarathust-rájának a hatása alatt áll. Mikor született?*

— 1932-ben. Nagyon fiatal, 18–19 éves voltam, és rendkívül erősen hatott rám Nietzsche stílusa, és a zarathustrai szimbolika. Mindazonáltal ez nem Zarathustra, hanem ellen-Zarathustra, de Zarathustra modorában megírt mű. Mértéktelenül fölnagyítva ábrázoltam benne egy fiatalembernek konfliktusokkal terhes viszonyát az élethez, a Városhoz — nagy V-vel —, természetesen. Ez meglehetősen vékony kötet, inkább versciklus. Ez után következett a *Katolikus verses zsoltár-fordítások a 19. században* című tanulmányom. Filológiaiilag sem rossz ahhoz képest, hogy milyen taknyos voltam, amikor írtam. Aztán *Pázmány magyar elődei*, ez egy hat lapból álló különlenyomat. A barokk korról sokat foglalkoztam; mind a Pázmány előtti, mind a pázmányi korról: Telegdyvel, Monoszlaiával, Pécsi Lukáccsal stb. Ezt követi 1936-ban Pécsi Lukács a *Szűzek koszorúja* című művéről szóló szellemtörténeti modorban megalapozott tanulmányom.

— *Találkozott ezirányú érdeklődéssel francia tanulmányaiddal is?*

— Később foglalkoztam behatóbban a francia reneszánszsal. Az egyetemen inkább csak a tananyagot sajátítottam el, amit Eckhardt keményen megkövetelt tőlünk. De már akkor nagyon érdekelt a francia irodalom. A szakdolgozatomat furcsa módon Voltaire-ről írtam. Ez is jellemző ironikus gesztusa volt Eckhardt Sándornak, akivel később igen meleg barátságba kerültünk. Katolikus voltam, katolikus lapokba írtam, és ez nem maradt titok Eckhardt előtt sem. Azt mondta, tanuljam meg ezt a korszakot és szellemiséget is. Megtanultam. Meg is szerettem.

— *Többször hangsúlyoztad, hogy az ember ne legyen semmilyen -ista. Ismerje — ez a legfontosabb. Mikor írtad első regényed?*

— Ezután következett az első regényem, a *Keresztút* 1937-ben. Ebben az évben fejeztem be az egyetemet, álláshoz nemigen lehetett jutni abban az időben. Megnősültem, és leköltöztünk arra a bizonyos tanyára, Szabadrétre. Ott éltünk egy jó esztendeig, apámékkal, meglehetősen szűkös körülmények között, mert akkor már minden összeomlott. Ott kezdtem írni ezt a regényt, amely Révai katolikus könyvsorozatában jelent meg. Révai ugyanis pályázatot hirdetett magyar katolikus regényre. A regény egy cölibátust megszegő papról, az akkori kiskunsági, alföldi szektákról és a parasztság nehéz helyzetéről szól. Ez a nyomorúság volt aztán a melegágya a szektáknak is. Rögtön botránykönyv is lett belőle, amin rettenetesen csodálkoztam, mert a fran-

cia katolikus irodalmon nőtem föl: Mauriacon, Bernanoson, Claudelon. Azzal a naiv nyíltsággal írtam e „falukutató” kérdésekről, mint amilyenell Lond-vidékének kérdéseiről Mauriac írt. Nos, ennek az lett az eredménye, hogy a regény megjelent, és elkezdtek rajtam verni a port emiatt. A fő vád az volt, hogy meggyalázom a papságot, az alvád pedig, hogy a könyv uszító, mert mint a falukutatók művei, leleplez bizonyos — ma úgy mondanánk — szociális visszasságokat vagy visszaéléseket. Ezután nem publikálhattam a katolikus sajtóban. Egy-két mondat megváltoztatásával újranyomtak íveket, hogy a sorozatba visszakerülhessen a regény. Ezekre a bizonyos, mondjuk lényegtelen terminológiai változtatásokra azzal beszéltek rá, hogy ez a kiadónak is érdeke.

— Említetted Bernanost. 1942-ben a Magyar Csillagban írtad, hogy „nálunk még ma is sok tévhit él a katolikus irodalomról, s ott is, ahol éppen küzdeni kellene a tévhittek ellen. Bernanos megtanított rá, hogy a katolikus irodalomnak sem művészetben, sem világnézetben nem szabad megalkudnia, és legfőbb kötelessége a könyörtelen őszinteség. A katolikus irodalmat nem lehet eladni semmiféle programnak és politikának, mert a katolicizmusnak csak egy politikája lehet, az Evangélium. Az pedig nem gyűlöletre tanít, hanem szeretetre.”

— Ma is ezt tartom. Csak azt tenném hozzá, hogy a „nem lehet eladni semmiféle programnak” kifejezés 1942-ben egészen világos utalást tartalmazott.

— Az életrajzi lexikonban azt írják művészetedről, hogy az „miszticizmus felé hajló”. Mit jelent ez a miszticizmus a számodra? Hiszen ha valaki író, az eleve szenzualista. Ami nincs az érzésekben, az nincs a műben.

— Hogy mi az a miszticizmus felé hajló, ezt azoktól kellene megkérdezni, akik ezt a fából vaskarikát kitalálták. Különbséget kell tennünk a miszticizmus és a misztika között. Mert a misztika jellemző a kereszténységre, mégpedig nemcsak a katolikus egyházra, sőt nemcsak keresztény egyházakra, hanem a buddhizmusra, a zsidó, a mohamedán vallásra is. Ez a vallási életnek egy bizonyos formája, megélési módja, élményvilága és így tovább. Keresztes Szent János misztikus, én azonban soha életemben nem voltam az... Megjegyzem, a miszticizmus rejtélyeskedést vagy szélhámoskodást jelent.

— Mostanában kárhoztatják a Vigiliát azért, hogy a 40-es években távol tartotta magát a politikától. Ugyanakkor a mai irodalomtörténet is kiemeli Móricz Zsigmondnak azt a mondását, hogy „hagyd a politikát, építkezz!”

— Az 1940-es években az íróknak azt mondani, hogy ne politizáljanak, hanem dolgozzanak, annyit jelentett, hogy ne cimboráljanak a náccal, ne alkudjanak meg semmiféle politikai irányzattal, ne engedjenek semmiféle csábításnak.

— A mai irodalomtörténetírásban létezik egy olyan irányzat, amely a 30-as évek végének, a 40-es évek irodalmát sötét és rejtélyes korszaknak tartják.

— Nagyon divatos volt az én nemzedékemről azt állítani, hogy gyávák, meghunyászkodók voltunk, elefántcsonttoronyba menekültünk és így tovább. Az akkori „elefántcsonttorony” — idézőjelben említtem ezt az idióta kifejezést — nem volt. Jó író sosem volt elefántcsonttoronyban. Babits sem. Babits is harcos, kemény, küzdő író volt. Mi is nagyon világosan láttuk, hogy

az országot, a kultúránkat, az egész európai kultúrát valami rettenetes veszedelem fenyegeti. És ez ellen a veszedelem ellen mindent meg kell tennünk, amit lehet. Már csak azért is meg kell tennünk, és már csak azért is láttuk ezt a dolgot, mert nem elméletileg láttuk — a bőrünkön éreztük. Tudtuk, hogy vagy megpróbáljuk föltartóztatni a magunk módján ezt a rohamot, mindenki berakja a bástyába azt az icipici követ, vagy elpusztulunk, lehetlenné válunk.

Amikor a fiam megírta egy *Ezüstkor nemzedéke* című könyvét, vita támadt körülötte, hogy volt-e az ezüstkornak nemzedéke vagy sem. Teljesen mellékes kérdés az, hogy Radnóti az Ezüstkornak nemzedékébe sorolható-e vagy sem? Kétségtelen, hogy bizonyos döntő kérdésekben ennek a nemzedéknek a tagjai között semmiféle lényeges különbség nem volt; izlésbeli különbségek esetleg lehettek, de nagyon kevés. A fontos emberi és irodalmi kérdésekben ennek a generációnak a java éppen úgy, mint a második generáció legjobbjai is, teljesen egyformán gondolkodott, egyformán érzett. Akár sárga csillagot kellett később hordania, akár nem. Szerb Antalnak kellett, Sőtérnek nem kellett, Cs. Szabónak nem kellett, Halász Gábornak kellett, nekem nem kellett, a másíknak megint kellett. Nem az volt a kérdés, hogy zsidó-e, vagy sem. Csak az számított, fasiszta-e, vagy sem. És ebben a kérdésben teljes világossággal voksolt a magyar irodalom java.

— *Mennyire veszel részt az Írószövetség munkájában?*

— Nemigen veszek részt benne.

— *Pedig valamikor megrendezték a költők-műfordítók konferenciáját is.*

— 1972-ig, amíg meg nem betegedtem, rendszeresen részt vettem benne, de mérhetetlen sok időt elvett. Érzésem szerint teljesen fölöslegesek ezek a konferenciázások. Természetesen nem az, hogy összejönnek a világ vagy néhány ország írói, műfordítói — ez rendben van, mert összeharátkoznak, megismerik egymást stb. De az, hogy állandóan, rendszeresen összejöveleteket tartanak, és azon hol előadást, hol vitát rendeznek — ennek szerintem különösebben nagy haszna nincs. Az irodalmi közélet zajlása több lármával mint haszonnal jár. Tapasztalatom szerint a közélet felőrli az embert. Annyi terhet rak rá, annyi minden elfoglaltsággal halmozza el, hogy egész egyszerűen nincs módja arra az elmélyülésre, arra a meditációra, a világban való nyugodt, alapos körülnézésre, megfigyelésre, arra a magába mélyedésre, amiből tulajdonképpen művet tud teremteni. Szóval kifelé dolgoznia, nem befelé mélyülnie. És ez borzasztó.

— *Kik azok, akiket ebben a műfajban mestereidnek tartasz?*

— Nagyon sokat tanultam Schöpflintől, akit még életközélemből láthattam és olvashattam. Az ő kritikai írásain nevelődttünk. A másik, aki szintén nagy hatással volt rám, Péterfy Jenő volt. Azonkívül akár tetszik, akár nem, Gyulay Pál és a francia Saintet-Beuve. S nem a mérges kis Gyulay Páltól tanultam, hanem az elemző Gyulaytól. Attól, aki fogja a művet, megnézi mi az, és azt a művet méri meg megbízható, hiteles, alapos mérlegen. Természetes, hogy Gyulay ízlésének az Arany-Petőfi-féle nemzeti klasszicizmus, népiesség, mindegy, minek nevezzük, felelt meg a legjobban, ez állt hozzá a legközelebb. Péterfy arra törekedett, hogy megragadja, megmutassa, megfogja a műveket,

az írókat, sokkal mélyebbre hatolva az írói alkatba, az írói természetbe, mint Gyulay. Máig fölülmúlhatatlan a Péterfy Kemény-esszéje. Schöpflin kritikai tevékenysége sokkal kevésbé volt látványos, közismerten száraz, szálkás stílusban írt. Ugyanakkor, ha kevésbé hat szálkásnak, mint a maga korában, amikor tűzijátékot rendeztek az esszéisták és kritikusok: Szerb Antal, Cs. Szabó, még Halász Gábor is, aki pedig igyekezett száraz lenni. Schöpflin nem végzett kritikai mutatókat, csak éppen mindig fején találta a szöveget. Mert nagyon lelkiismeretes, alapos volt, és elmélyült figyelemmel olvasta a műveket.

— *Irsz-e kritikákat mostanában?*

— Írok. Nem olyan rendszerességgel, mint azelőtt, mert volt idő, amikor hónapról-hónapra írtam, ami kötetben azután *Olvadás közben* címmel meg is jelent. A *Kutatás közben* az irodalomtörténeti jellegű kritikákat tartalmazza. De bizonyos feladatokat ma is szívesen vállalok.

— *Mi volt a legutolsó?*

— Csorba Győző műfordítás-kötetéről írtam. Nagy örömmel, mert kitűnő fordítónak, nagyon jó költőnek és kitűnő embernek tartom. Azután Sőtér *Werthertől Szilveszterig* című igazán jelentős, okos, szép tanulmánygyűjteményéről. Az ilyen föladatokat különösen szeretem, mert irodalomtörténetről van szó, amiben otthon érzem magam és kedves területem. Ezt nagy élvezettel olvastam, és nagy örömmel írtam meg róla — nem is annyira csak róla, mint inkább Sőtérről, az irodalomtörténészről a véleményemet. Nem akarom az egész jelenséget megmutatni, de az az érzésem, hogy egyszer valahol világosan, egyértelműen meg kell mondani, mit köszönhetünk neki.

— *Mintha Sőtér félre volna állítva egy kicsit.*

— Nem tudom, félre van-e állítva, vagy ő maga húzódik egy kicsit félre, mert regényt ír... Moldovától hallottam egyszer: „most fellöttek — mondta —, és aztán majd levadásznak”. Mindig vannak, akiket nálunk az irodalmi élet fellő, és akár azok 2–3 évig azért lebegnek fenn, hogy legyen kire lőni. Aztán három vagy négy év múlva levadászva leesnek. Akkor már nem érdekelt senkit, holott lehet, hogy éppen a legjobb dolgait írja. De akkor már kiment a divatból. Sőtér esetében világosan meg kell mondanunk azt, hogy jórészt neki köszönhető a magyar irodalom helyes egyensúlyának a visszaállítása. Én nem akarok semmiféle kritikát gyakorolni Lukács György felett, nem is vagyok illetékes, nem is értek hozzá. Nyilvánvalóan egészen nagy-szabású, kiváló szellem volt a maga területén. Nézetem szerint az irodalomhoz, mint irodalomhoz — nem értett. Vagy valami egészen más szempontból tárgyalta. Saját vitatható vagy nem vitatható elméletei illusztrációjául használta. A magyar irodalmat pedig provinciális, jelentéktelen dologként fogta fel. Pedig minden irodalom abban a formában és úgy értékes, ahogyan van. Egy nép irodalmát nem lehet kitörölni a világirodalomból azért, mert az egy bizonyos népnek az irodalma, mert az a magyar irodalom — a magyar irodalom sajátágaival, és az nem a francia, a német, vagy az angol irodalom. Minden a saját fejlődésének a törvényei és lehetőségei szerint mozog. Arany Jánost nem úgy kell vagy lehet értelmesen mérlegelni, helyét meghatározni,

hogy a kései korszakában, az Őszikékben, magyar Baudelaire. Arany János úgy nagy, hogy ő Arany, a maga Arany János-i mivoltában. Ezek — németül kell mondanom — in sich, a maguk mivoltában is értékek, és a magyar irodalom fejlődésében, ebben a folyamatos, huzamos életben jelentenek élő értéket.

Lukács György viszont ezt az életet, ezt az élő folyamatosságot nem becsülte sokra, talán nem is ismerte eléggé vagy nem is akarta eléggé ismerni. Bizonyos körülmények között még egy kicsit meg is bélyegezte. Lásd *Az ember tragédiájáról* szóló nézeteit. Pedig e madáchi mű nem úgy mérendő, mint a magyar Faust. Sőtér vállalkozása, a hatkötetes irodalomtörténet, és egész munkássága ezeket az annak idején divatos elcsuszamlásokat igazította ki, rakta szépen helyre.

Pergel Ferenc

RÓNAY GYÖRGY

Hullámének*

*Hullám vagyok a tengeren, de a tenger is én vagyok,
mert egész a rész is, ha az egész ereje benne ragyog.*

*Egész a rész is, ám esendőbb. Az igaz egész örök.
Tenger marad a tenger, de én a gáton összetörök.*

*Szétomló testem permetegén áttör a hajnali nap.
A tenger él, de egy pillanatig én voltam gazdagabb.*

*A tenger csak szüli a napot. Én nap voltam percre, mert
a nap egy parányit önmagából egy percre belémlehel.*

*Ragyogtam s meghalok. A tenger tárt öle újra benyel,
s új hullámraj dagad méhében holt testem részeivel.*

*A tenger hatalmas úr, de én holtan is vagyok akkora.
Ő szül, de nélkülem nem születik új hullámok hada.*

*S mi nagyobb: alkotni abból, ami van, új s újabb életeket,
vagy lenni anyagnak és erőnek, miből alkotni lehet?*

---

* Megjelent a Nemzeti Újságban 1933. aug. 6-án.

*Hullám a tenger, tenger a hullám, egyforma hatalom.
Neki a gőgje nagyobb. Nekem hősibb az alázatom.*

*Nélkülem ő csak tunya nagyúr. Az ereje én vagyok,
és mégis minden biztos erőt csak tőle kaphatok.*

*Őt meg a szél segíti. Azt ki tudja, milyen erő.
Ha messze nézünk, nem a világ, csak a függések köre nő.*

*Szél a tengertől, tenger a széltől függnek kölcsönösen, de túl
kicsinyes körükön kell, hogy legyen valami független úr.*

*Valaki, aki alkotott mindent, mert úgy tartotta kedve.
A tenger alkot engem, és mégis belőlem újul meg egyre.*

*A tenger alkot engem, és én a tengert alkotom.
Így akarja a legnagyobb úr, a független hatalom.*

*Minden függések számai őhöz futnak. Balga aki
az úr helyett az urat játszó szolgát akarja áldani.*

*Nagy úr a szél. Nagy úr a tenger. Urak ők életen, halálon.
De én, a parány, nagyobb vagyok, mert a legnagyobb urat áldom.*

RÓNAY GYÖRGY

Napló

1949. január 17. Ha végiggondolom életemet az ostrom óta, mintha hívások, felelések, majd elszökések, elcsavargások váltakozása volna. Az időpontokra nem emlékszem pontosan, de a folyamat nagyjában világosan áll most előttem. Az ostrom utáni tavasz és az operációm előtti és alatti idő: ezek voltak a „csúcspontok”. Negyvenhat nagyhetében olyan őszintén éltem át Krisztus szenvedésének jelentőségét, ahogy addig soha, kivéve talán azt a gyerekkori nagypénteket a kakucsi kastély csarnokában. Nem tudom, miért nem vittek magukkal a templomba; lehet, hogy nem fértem föl a hintóra. Valami kis imakönyvből a passiót olvastam, a stációk rendjében, s oly élénken tudtam követni a Megváltó útját, hogy könnyes lett a szemem. Ehhez a gyerekkori élményhez hasonló fogott el negyvenhat tavaszán, mikor az Erzsébet apácák templomából kiléptem: mintha ennek az isteni szenvedésnek és halálnak a valósága belém markolt volna; éreztem az Isten közelségét, azt, hogy ez az a pillanat, amikor mint egy szárnyleagyintás, megérint a kegyelem. Aztán emlékszem egy Manréza-beli délutánra. Kempis Tamást olvastam s akkortájt írtam a *Glosszákat*, néhányat ott a Manrézában. Az alatt a pár perc alatt, amíg a „De a te fényed” kezdetűt leírtam a füzetembe, mintegy konkrét benső tapasztalat melegével éltem át, amit a vers mond, a kegyelem közelségének, közvetlen szólításának az érzésével. De a legtisztábbak talán mégis az operációt követő esték voltak. Akkor valóban tudtam imádkozni, családomért, a halottakért, s azokért, akiket ott a kórházban a testi szenvedés kínoz, hogy legyen erejük a szenvedéshez. Ezek az imádságok valóban a szeretet és a boldogság percei voltak akkor számomra. Mintegy kiemeltek önmagamból; könnyebb lettem önmagamnál azzal, hogy másokért imádkoztam és ajánlottam föl a magam szenvedését. Milyen vakmerőség, hogy egészségünkben hátat fordítunk a kegyelemnek, melyet betegségünk elviselésére kaptunk!

Attól fogva fokozatosan hanyatlottam bensőmben. Visszaestem rossz szokásaimba, és minél jobban engedtem nekik, annál jobban siklottam a bűnbe. A bűn azonban megalázza az embert önmaga előtt. Olyanok vagyunk a bűnben, mint a kutyák: belehabzsolnak a tilos ételbe s amikor lenyelték, romlottságától émelvegni kezd a gyomruk s szégyenkezve elkullognak. De a romlott étel ott van a gyomrukban, akár a kő. S nem szégyenletes-e szánkkal szólni az igazságot, melyet nem tartunk meg tetteinkben? Nem szégyenletes, hogy míg szólunk, lelkünk egyik fele lapít s a másik azt mondja rá: nem én vagyok, semmi közöm hozzá; pedig tudja, hogy ő az, az is ő, és önmagához sincs több köze, mint ahhoz, hiszen egy vele. Ez az az állapot, midőn az ember

tudja, hogy jobb tisztának lenni, mint piszkosnak, s el is képzei magát tisztának, de azért azt mondja: ma még fekszem egy kicsit a sárban, olyan jó langyos és úgy megszoktam; hanem majd holnap elkezdem azt, hogy tiszta legyek. S minden ma elmúlik s minden holnap ma lesz s minden mában azzal hitegetjük magunkat, hogy majd holnap. Így ment ez, kisebb-nagyobb hullámzásokkal, több mint két évig.

Mivel érdemeljük meg a kegyelmet, hogy ezt az állapotot utálatosnak s az ellenkezőjét vonzónak találjuk? A hang, melyet nem akarunk meghallani magunkban, egyszerre úgy kezd szólni, hogy meg nem hallani többé lehetetlen. Ez a kegyelem. S van úgy, hogy akarnánk engedni a kísértésnek s mégsem engedünk, magunk sem tudjuk miért; valaki önmagunk ellenére vigyáz ránk. S így lassan fölfedezzük, hogy nincs értelme a kísérletezésnek és a magunk erejére hagyatkozásnak; és hogy itt az ideje onnét vennünk erőt, ahol valóban van és ahonnét megkaphatjuk.

* * *

1950. március 28. Nem az a megdöböntő, hogy vétkezünk, hanem az, hogy folyton ugyanazokat a bűnöket követjük el. Ennek elsősorban alighanem az az oka, hogy nem vesszük elég komolyan a bűnre vezető alkalom elkerülését. Sokszor valósággal kacérkodunk az alkalommal, mégpedig többnyire olyankor, amikor lelki életünk terén újra beáll bizonyos lanyhulás, amikor újra kezdünk fölthagyni a rendszerességgel és fegyelmezettséggel. Hogy emögött mi rejlik? Nyilván az, hogy ráununk az apró, napról napra végzett s végzendő gyakorlatokra, imádságra, parányi önmegtágadásokra; valahogy elsiklunk mellettük, úgy, mintha kicsinységük miatt mellékesnek, magunkhoz méltatlanoknak tartanánk őket; „utóvégre nem ezen múlik” — mondjuk magunkban s mintegy elhárítjuk magunktól az egészet, erkölcsi és vallási viselkedünk ügyét, a vallási és erkölcsi *fogalmak* világába, ahol aztán, szemben a mi gyakorlati cselekvéseink vagy mulasztásaink zavaros és tisztátalan világával, többnyire minden tiszta, világos, egyértelmű. Nem gondolunk arra, vagy nem akarunk gondolni rá, hogy nem arról kell majd számot adnunk, vajon *tudtuk-e* ezt vagy amazt az elméleti kérdést, hanem arról, megfeleltek-e tetteink annak, amit tudtunk, s a tudott és elismert törvényeknek és igazságoknak megfelelően *éltünk-e*. Az, hogy a rendszeres kis gyakorlatokat eleinte elmulasztjuk, végül pedig elhagyjuk, lustaságból is fakad, de fakad bizonyos gögből is. Holott szinte kivétel nélkül minden alkalommal arról kell meggyőződnie, hogy nagyon is „azon” múlik: a léleknek ezekkel a látszólag apró tényekkel biztosított fegyelmén. Ezek nélkül egyetlen lépést sem tehetünk följebb, sőt, bizonyos, hogy ezek nélkül el fogunk bukni.

Valamennyi közt a legfontosabbnak a reggeli imádságot érzem (melyet sokkal könnyebben mulasztunk el, mint az estit). Az esti imádsággal kapcsolatos lelkiismeretvizsgálatban elkészítjük az elmúlt nap mérlegét; a reggeli imádsággal kapcsolatban viszont fölkészülünk (illetve föl kellene készülnünk) az új napra, meg kell szabnunk annak programját, ki kell jelölnünk a számunkra nyíló és magunkra vállalt föladatokat; este tulajdonképpen csak ennek a tervnek a zárszámadását készítjük el. Gögünk és vele szövetkezve lustaságunk azonban elhíteti velünk, hogy e „gyermeki” apróságok nélkül is sikert tudunk elérni, s ez annál szebb lesz, minthogy a magunk erejéből, józan elméjéből értük el. S ez az első lépés azután szükségszerűen vonja

maga után a másikat, a többit, egészen a tökéletes kudarcig. Lehetetlen ilyenkor föl nem ismernünk és be nem látnunk a katolikus aszkétika nagy igazságát: az önmagunk iránti alapvető bizalmatlanság jogosultságát. Pusztán csak a saját erőnkre hivatkozva valóban semmire sem megyünk. Fogadjuk el hát az évezredek gyakorlat tapasztalatait s elsősorban a rendszeresség bizonyos minimális követelményeit, főként a napi imádságok végzésében. Minden reformnak, amit önmagunkon, önmagunkban akarunk végrehajtani, gyökeresnek és egyetemesnek kell lennie. Ennek alapja pedig az imádság, úgy is, mint a lelki fegyelem eszköze; reggeli fölkészülés, esti számvetés. Ez a keret, az alap: ezt kell megőlni tartalommal, ami nem lehet más, mint az Isten szeretete.

* * *

1946. április 15. Az ember, a művész vagy tudomásul veszi végességét, szükség-szerű határoltságát, vagy fellázad és határtalan akar lenni. Az egyik magatartást általában klasszikusnak, a másikat romantikusnak szokták nevezni. Merev fogalmak ugyan, de fogadjuk el egyelőre őket; vegyük megfontolás tárgyául most azt a kérdést: lehetséges-e egyáltalán megragadni a művészetben a végtelent, megvalósítani tulajdon „végtelenségünket”; összefér-e ez a romantikus vagy egyrészt az ember, másrészt a művészet természetével.

A művészet: kifejezés. Kifejezni csak valaminő formában lehet. A forma pedig mivoltánál fogva határoltság. Ami nem az, nem is forma; minél kevésbé az, annál kevésbé forma.

Határtalansággal nem tudok kifejezni. Ha valami végtelen, valami abszolút áll előttem, hogyan közölhetem a művészetben? Kétféle módon tesznek rá kísérletet a költők. Az egyikben a hangsúly áttolódik a kifejezendőről a kifejezőre, vagyis a tárgyról a tárgyra irányulás aktusára, azaz a végtelenbe feszülés állapotára. Így már nem a „végtelent” fejezem ki, hanem önmagamnak azt az epekedését, lendületét, extázisát, mellyel a végtelen felé kinyúlok. Fellazítom, széttöröm a formát végül; belévetem magam esetleg valami „végtelen” s néha már dagályos szögörgetegbe, hullámzó frázisözönbe, zengzetes verbalizmusba. Látni ezt nem egyszer Lamartine-nál, látni a fiatal Vörösmarty-nál; látni általában a romantikában.

A másik kísérletben úgy próbálom megközelíteni az abszolútát, hogy — mint a Parnasse és a szimbolizmus — abszolút érvényűvé emelem, abszolút tökélyűvé csiszolom a formát. Lehántom róla az „esetlegesség” minden terhét. Megfosztom „konkrét”, értelmi, logikai súlyától, vonzásai természetes nehézségétől a nyelvet. A nyelvvel élek ugyan, de kilépek annak természetéből, átlépek a szavak lompos költészetéből a leganyagtalansabb művészetbe, a zenébe. Nem azt nevezem meg, ami van, hanem azt érzékeltetem, ami nincs, az absence-ot (hiány). Ilyen törekvések érvényesülnek Mallarmé-nál, Valéry-nál.

Végző célját egyik kísérlet sem éri el; az abszolútnak abszolút kifejezését, a végtelenné válást a végtelenbe. Az ember egyetlen lehetősége ugyanis a végtelenné, abszolúttá válásra az volna, ha megszűnnék ember lenni, feladná határait, határtalanná lényegülne át a határtalanban. Ez a „lehetőség” viszont az ember számára lehetetlen, hiszen előfeltétele az embernek mint embernek a megsemmisülése, nem-emberré válása volna.

De még ha lehető volna is: megölné a művészetet. A végtelennel való lényegi egyesülés a beteljesülésnek olyan élménye volna, mely elég önmagának, nem tör határolt formában való kifejezésre; „formája” a formátlanság volna: a csönd, vagy a „végtelen” zene, „végtelen” fény, ami véges természetünk számára, véges világunkban, emberi dimenzióink közt nem egyéb, mint nem-zene, nem-fény, azaz semmi, csönd.

Ami a vallásos misztikus élményt s annak „művészi” kifejezését illeti: a misztikus élmény nem szubsztanciális egyesülés Istennel. Nem unió (egyesülés), hanem epithalamia (lakodalmi ének). Benne az ember nem szűnik meg ember lenni. És élménye nem esztétikai: az esztétikai elem másodlagos benne. Az önmagát föltétlenül átadó, önmagáról teljesen lemondó szeretetnek ez a teljessége néma. Amikor aztán a misztikus utólag a költészet nyelvén és formáiban próbálja tolmácsolni élményét, azt nem úgy teszi, hogy a valóságot irreálissá fordítja s vele a nem-való impresszióját igyekszik kelteni, hanem úgy, hogy éppen a valóság gazdagságában sejteti meg — élményének végtelen gazdagságát, nem utolsó sorban azért, hogy a valóságban benne rejlő jelképes, szimbolikus tartalmat emeli ki, bontakoztatja ki, tudatosítja bennünk, vagyis mintegy visszaadja a valóságnak őseredetét, Istenre mutató, Istent tükröző hivatását.

Továbbá: a keresztény misztikus élmény személyes viszony, személyes ember és személyes Isten viszonya. Ez a személyesség, ez az emberi melegség jut érvényre a művészi tolmácsolásban is. Emberi, mert ebben az élményben nem lényegi egyesülésről van szó, hanem arról, hogy az ember „jegyese” lesz Istennek, anélkül hogy önnön lényegében megszűnve isteni lényegyet kapna, amire bizonyos deista-naturista misztika törekszik.

Számunk szerzői:

Dobszay László zenetudós

Tomka Miklós szociológus, az OLI Vallásszociológiai Központ igazgatója

Beney Zsuzsa költő

Lengyel Balázs író

Jelenits István irodalomtörténész, piarista tartományfőnök

Balassa Péter esztéta

Magyar Ferenc az Új Ember nyugalmazott főszerkesztője

Pomogáts Béla irodalomtörténész, MTA Irodalomtudományi Intézet

Tüskés Tibor író, irodalomtörténész

In memoriam Vidrányi Katalin (1945–1993)

Rövid élete alatt is maradandót alkotott. Tizenhat éves kora óta vezetett naplója mellett tanulmányainál is jelentősebbnek tűnik az a műfaj történeti változás, melynek megvalósításával mintát adott: a filozófia, majd a teológia-történetnek problémátörténeté váló alakítása ez a (most még csak az ő) nevével fémjellezhető fordulat. Mert ha tiszteletben is tartotta a 19. század egyedül legitím „katedrafilozófia” szabályrendszerét (egy-egy alkotóról egy-két „értekezés”, lustább lelkek esetén pedig „életműként” eladható értekezések sorozata), az ő írásai között nem a mulandóság rendje teremtett és teremt koherenciát. Monográfiák sorához elegendő anyagot feldolgozó szarkasztikus publikációiban nem csupán tömör arannyá tisztultak az általa tárgyalt szerzők (a mindig értetlen utókor számára egyébként homályosnak tűnő) teoretikus dilemmái, vagy épp a tárgyalt szerzők életében csak tisztázódó felismerések, de maga a dilemma és a felismerés, tehát a theoria jutott, ha nem is végső, de újra használható formához. Ezáltal a theoreémák nem csupán újra nyomon követhetőkké és (az eltérő kontextus és a megváltozott nyelvhasználat ellenére) felismerhetőkké, de elsősorban elevenné, és ezáltal újratárgyalhatóakká lettek. Ezáltal életében és műveiben a theoria és a (másoknál száraz) történetiség nem egymás ellentéteiként egzisztáltak, hanem az utóbbi a könnyelműség elleni nehezékként — a szó legszorosabb értelmében — szolgált, míg az előbbi az utóbbinak eleven értelmet adott.

Nietzsche, akiről egyetlen sort sem ír, akitől egyetlen sort sem idézett azon nagyon kevés számú újkori gondolkodók egyike volt, akiknek gyöngédebb pillanataiban elnézte, hogy elveszítették a saját korszerűségért vívott szellemi harcukat. Tisztelte, hogy szemben a csak korszerű „huligánokkal” legalább belülről voltak

képesek vizsgálni (és ezáltal valóban valamelyest tágitani) saját, választott hagyományukat. Leggyakrabban azt a mondását idézte Nietzsche-nek, melyben az ép elméjétől búcsúzó gondolkodó a „bilincsen táncolás” nagyszerűségét állította. Az Ő kényszerű módon most lezárult életműve nem csupán a történetiség gúzsában mozdulatlanul tűnhető teória életképességét bizonyítja, de megtörténtként és ezért megvalósíthatóként mutatja azt is, aminek lehetőségéről — azt gondoltuk, csak vigaszképpen — gyakran beszélt: a halmazottan hátrányos közép-európai helyzet előnyé váló változásáról. Nem az egyedüli volt ugyan, aki azt gondolta, az olvasásnál és a gondolkodásnál többet itt nem tehet. Más kérdés, hogy ezt másoknál jóval szigorúbb értelemben nem csupán meg is cselekedte, de értelme is látható és jól olvasható alakot öltött újra.

Erdei János — Klima Gyula

Milorad Pavić: A tüszögő ikon

Zavarbaejtő író zavarbejtően nagyszerű elbeszéléskötetéről szeretnék szólni. Kissé értetlenül állva azon jelenség előtt, amit általában író és közéletiség, művész és politika fogalom párral szokás megragadni. Pavić kortárs szerb író ugyanis nemcsak nagyszerű művész, hanem közéleti személyiség is (kevésbé nagyszerű), és az ebben játszott szerepe, még ha magyarázható is a művészetben szintén érvényesített nézeteivel, ékes bizonyítéka annak, hogy a művészi tehetség minden evilágító független adomány, még ha a művészet okán bizonyos politikai szerepre is tesz szert az író. (Pavić ugyanis nagyszerű és nacionalista eszméket propagál — lásd a vele készült interjú fordítását a 2000-ben.)

Mindez azonban mégsem ezen írás tárgya. Mert ha van tájainkon vérbeli elbeszélő, akinek halállal, szerelemmel, gyűlölettel és Isten-szeretettel festett írásai lenyűgözőek — akár csak a dél-amerikai el-

beszélők legjobbjaié —, akkor Pavic az. Mert ez az író nem felejté el, hogy a művészet emberekről embereknek szóló, de egyetemes mondanivalót kifejező eszköz, hogy az ember és az Isten világa nem két különálló, elzárt világ, hanem átjárható, sőt egymással szervesen összefüggő, ahol minden emberi tettek megvannak a maga égi következményei, és ahol a transzcendencia szemmel láthatóan és kézzel tapinthatóan jelen van a mindennapok életében. Mindez ráadásul nemcsak a jelenre, a jelenvalóra érvényes, mert Pavic bevonja a szerves kapcsolatrendszerbe a történetiséget is: az ősokeket, a szenteket és eljövendő utódainkat, akik éppúgy részesei az életünknek, mint mi magunk. Olyan ez, mintha az ember jelenvaló három dimenziója újabbakkal bővülne, ami az egyre tökéletesedő teljesség érzésével ajándékoz meg bennünket. S ezt az érzést a töredékek és az irodalmi kommunikáció-képtelenség korában úgy meg kell becsülnünk, mint egy ereklyét.

Hogy a szerb középkor ultramarin, arany és bordó színei megőrződtek a magyar nyelvű átültetés közben is, Bojtár B. Endrének és Gállos Orsolyának tartozunk köszönettel.

Kiss Szemán Róbert

Hamvas Béla: Patmosz II.

Hamvas Béla fő művei lassan bárki számára hozzáférhetőek lesznek az életműkiadás által. Esszéi hermetikus kéziratokból nyomtatott könyvekbe vándorolnak. (Említésre méltó, hogy nemcsak Hamvas, hanem szellemi társai is megkezdték vándorlásukat a nagyobb nyilvánosság felé: Guéon, Szabó Lajos, Böhme, Sesztov, Bergyajev — ismét hozzáférhetőek magyar nyelven. A Hamvas-reneszánsz 1983-ban, *A világválság* kiadásával kezdődött, a *Karnevállal* folytatódott, és mindmáig tart. Nem töretlenül persze, a láz mintha az utóbbi évekre alábbhagyott volna, az életmű negyedik kötetének megjelenésére — csillapodna.

Hamvas címválasztása János apostolt idézi, aki Patmosz szigetén (szakrális helyen, a megvilágosodás, a beavatás helyén) száműzetésben írta meg apokalipti-

kus művét. Az apokalipszis eredeti (Hamvasnál henochi) értelmében olyan mű, amely természetfeletti szellemi erők ítélétéről szól. Szó szerint kinyilatkoztatást vagy megnyilatkozást jelent, és az apokaliptikus iratok által tárgyalt témák mindig azonosak: az utolsó idők, a halál, a feltámadás, az utolsó ítélet, az örök élet és az emberi megismerőképeség határain túl lévő világ. Hamvasnál az archaikus kor áll szemben az elmúlt két és fél ezer évvel. A 20. századi apokaliptikus irodalmak nem kinyilatkoztatni akarnak, hanem láttatni. Az ezredvégre ismét bizonyossá válik, nincsen kulturális evolúció és semmilyen tudományos-technikai haladás nem biztosíthat az embernek olyan erőket, amelyek segítségével legyőzhetné folytonos Isten elleni lázadását. Ahogy Heidegger mondta: „Már csak egy Isten menthet meg bennünket.” (*Életünk Könyvek*)

Jász Attila

Händel: Agrippina

A historikus irányzat térhódításával az utóbbi évtizedekben a világ jelentős operaszínpadain egyre gyakrabban szerepelnek az operatörténet korai periódusának remekművei: Monteverdi, Cavalli, Lully, Rameau, Purcell vagy éppen Georg Friedrich Händel alkotásai.

Händel zenés színpadi kompozíciói — amelyek javarészt az itáliai opera seria-típus reprezentánsai — saját korukban, vagyis a 18. század első évtizedeiben Európa-szerte nagy népszerűségnek örvendtek, 1750 után azonban mintegy százötven évre teljesen eltűntek az operaegyüttesek repertoárjából. A budapesti Operaházban bemutatott első Händel-opera a híres Lágóról ismert *Xerxész* volt, később ugyancsak a fővárosban a *Rodelindát*, Pécssett pedig a *Julius Ceasart* játszották. Augusztus végén, az Óbuda Fesztivál keretében új Händel-operát ismerhetett meg a budapesti közönség: a Zichy-kastély udvarán, Kerényi Miklós Gábor rendezésében került színre az *Agrippina*.

A produkció legfőbb értéke az elsőrangú rendezés mellett az élvezetes, látványos színpadi játék volt. Götz Béla ötletes díszletei, Horváth Kata elegáns jelmezei, a

szellemes librettó — a Claudius császár uralkodása idején játszódó történet, Vincenzo Grimani szövegkönyvét Oberfrank Géza ültette át magyarra — is döntő mértékben hozzájárult az előadás sikeréhez. Nem ilyen egyértelmű a kép a zenekar és az énekes teljesítmények tekintetében. A MÁV Szimfonikus Zenekar meglehetősen hullámzó teljesítményt nyújtott: néhány áriát szép, világos hangszínnel kísért az együttes, helyenként azonban a tiszta intonáció alapvető követelményének sem tudott megfelelni. Kiemelkedett viszont P. Szabó Anikó technikailag jó, invenciózus, színes continuo-játéka. A címszereplő, Csavlek Etelka hangszíne megítélésem szerint nem illeszkedik igazán Agrippina virtuóz, gazdagon díszített szólamához, szerepformálása mégis expresszív és meggyőző volt. A két legnagyobb alakítás Gulyás Dénes (Néró) és Gregor József (Claudius) nevéhez fűződik, említést érdemel a fiatal Frankó Tünde (Poppea) érett játéka, nagy vivőerejű hangja is. Kellemszínfoltot jelentett az Arbeau Historikus Táncegyüttes stílusos, szemet gyönyörködtető produkciója.

Retkes Attila

Toldi Éva: Herceg János

Az 1909-ben Zomborban született Herceg Jánosnak 1926-tól jelennek meg novellái, versei, esszéi és 1933-tól könyvei. Ezt az opust vizsgálja a fiatal újvidéki kritikus, Toldi Éva (1962) a vajdasági magyar irodalom doyenjéről készült kismonográfiájában, melynek erénye, hogy szinte kizárólag a művekből értelmezi, magyarázza ezt az önmagában impozáns és az egész magyar irodalom szempontjából jelentős életművet. Toldi Éva könyve a legjobb magyar hagyományt követő esszémonográfia, amelyben a szerző öt-tíz oldalnyi fejezetekben — a kötetek megjelenésének időrendjét követve — rajzolja meg Herceg írói arcképét. Mielőtt azonban az 1933-ban kiadott *Viharban* című első kötettől elindulna a hercegi opusban, Toldi Éva alapozásul — jó filológiai felkészültséggel — vázolja a pályakezdetes körülményeit, irodalmi érzékenységének pedig azzal adja tanújelét, ahogy az aktuális irányzatok kö-

zött megtalálja Herceg első munkáinak helyét. Irodalmi tájékozottsága, meglátásainak pontossága a fejlődésrajz minden fejezetének jellemzője. De e monográfiának talán ennél is jelentősebb sajátysága, ahogy néhány sornyi elemzés után jellemez egy-egy novellát vagy regényt. Így kívánja a vezérelvül választott irodalmi szempont, amely műről műre vezeti a szerzőt — olykor természetesen közös fejezetbe sorolja az összetartozó műveket, a két művészregényt, a szociográfiai jellegű munkákat, a műfajilag közeli esszéket s jegyzeteket — akinek az opus egészét strukturáló motívumszálak összefüggéseire is éppen úgy van figyelme, mint az életmű egyes fázisainak irányzatokhoz kötődő pontos meghatározására. Mindezt olvasmányos, mindenki számára érthető, világos nyelven teszi. Szakmunkát írt, amely azonban nem csak a szakma beavatóitjaihoz szól. (*Forum*, 1993)

Gerald László

Nagy Gáspár: Mosolyelágazás

Igazán poétikus Nagy Gáspár új verseskötetvének a címe, a költői szóalkotás szép példája a mosolyelágazás, vibrál körülötte a lehetséges jelentések köre, s igazán tágas mezőt pásztázhat szem és értelem, hiszen e fogalomnak, amely a kötet címlapjára kerülve szinte önálló művé változik, akkora a mágneses ereje, hogy derűset és komorát egyaránt magához képes rántani.

S szükség is mutatkozik erre, hiszen e versek mind a változások éveiben keletkeztek, azaz 1989-től kezdődően, s változás és változatlanlás, dinamika és mozdulatlanság feszültsége hatja át az egész kötetet, mind a hat ciklust. Az amerikai „utazási emlékeket” megörökítő nyitóciklus első darabja életrajziasan is rámutat a kezdőpontra: az 1988 augusztusában kiutazó személyt még alaposan megmótózták, hogy késve indulhatott emiatt a gép, a két hónap múltán visszaérkezöre már ügyet sem vetettek a biztonsági emberek a repülőtéren. De nemcsak hónapok és tízezer kilométerek, nem is csupán évek határozzák meg e versek világát, hanem az

átélt évtizedek is, s mindüket a lét alapkérdéseinek hálója rendezi el.

Nagy Gáspár daloló költőként indult, Nagy László-s küldetéstudattal, s a poklokat járva is azt a bizonyos katedrálist kívánta építeni, amely az emberi lét lehetséges harmóniájának monumentális emlékműve lehet. E szándékot soha fel nem adta, de a pokol körei csökkentették a dalolási kedvet, tépettebbé, diszharmonikusabbá vált e líra. Így volt igazán kor-szerű. S most — miként Nagy László — ő is ajánlhatja földrengéses arcának megmenekült mosolyát, a remény és a hit *csakazértis* diadalát. Egyre inkább átélve a halál tragikumát is, megnyugtató véglegességét is, búcsúztat is és búcsúzik is, emlékezik is és jövőbe is tekint, analizál és átérez, értelmez és érzékeltet a könyvet záró gondolat jegyében: „kívül és belül:/ poklosan örvényült, háborúlt világ,/ de a remény sohasem meghaló,/ ha minden utolsó szalmaszál / ABBÓL A JÁSZOLBÓL VALÓ!“. (*Orpheusz Könyvek*)

Vasy Géza

Pomogáts Béla: Magyar girondisták

A girondisták a francia forradalom idején a polgári átalakulás hívei voltak, szembenálltak a feudális monarchiával, de szembenálltak a forradalommal is, ellenkeztek a terrort és megtorlást. Nevük azóta jelképes fogalomná vált, girondistáknak nevezik minden korban azokat, akik a szélsőségek szikrázása között a nyugodt cselekvés és a józan értelem pártján vannak: legtöbbször sajnos hiába, mert a nyugodt cselekvés és józan értelem ritkán érvényesül a történelemben. Az írástudó feladatai közé tartozik, hogy mégis újra meg újra megfontolásra készítse a társadalmat, és felhívja a figyelmet a szélsőségek veszélyeire.

Pomogáts Béla mai irodalomtörténet-írásunk vezető személyiségei közé tartozik, Kuncz Aladáról, Déry Tiborról, Radnóti Miklósról, Jékely Zoltánról, a népi líra történetéről, az erdélyi magyar irodalom történetéről írott könyveit, monográfiáit jól ismeri a művelt olvasóközönség. Most irodalomtörténeti tárgyú cikkeiből, tanulmányaiból tematikus célzatú válogatást

adott közre, azokat az írásait válogatta egybe, melyek a magyar irodalom és tágabb értelemben a szellemi élet tekintélyes múltra visszatekintő, hagyományos „girondistá” vonalát mutatják be. A kötet írásainak egy jó része az elmúlt néhány évben keletkezett, de mellettük helyet kaptak korábbi tanulmányok is — bizonyítva nemcsak azt, hogy szerzőjük évtizedek óta elfogulatlanságra törekszik, és következetesen a szellemi élet egyensúlyát keresi, hanem bizonyítva azt is, hogy ezekre az eszményekre és értékekre nemcsak most van szükség, mintegy kampányszerűen, hanem egész korunk, e végéhez közeledő század tartós, sőt állandó erkölcsi magatartásáról van szó. Többek között Babitsról, Tersánszkyról, Reményik Sándorról, Németh Lászlóról, Illyés Gyuláról, Tamási Áronról, Zilahy Lajosról, Ottlik Gézaról, Örkény Istvánról, Mándy Ivánról, Szabó Magdáról, Hubay Miklósról olvashatunk a könyvben.

A tanulmányokban különös hangsúly kerül a vallásos gondolkodásra és a katolikumra, amely ennek az egész gondolkörnek alapvetései közé tartozik. E rövid szemle befejezéséül hadd idézzek egy gondolatot abból, amit Pomogáts Béla Sík Sándorról ír: „A katolikus világnézetet minden irányban nyitott, egyetemes jellegű világgépnek tekintette, amelynek az a feladata, hogy az emberi személyiség teljesebb kibontakozását, a humánus erkölcsi és kulturális értékek kifejlődését segítse elő. Már a húszas évek végén Babits híres hitvallásához — *Örökké ég a felhők mögött* — hasonló szavakkal beszélt arról, hogy számára a katolikus lelkiség mit jelent. „»Ernek a katolikus lelkiségnek legjellemzőbb vonása az, amit a szó etimológiai értelmé jelez, az egyetemesség. Minden, ami egyoldalú, minden, ami csak részlet: idegen és ellentétes a katolikum lelkével (...) mérhetetlenül több, mint az alkotó elemek összege: új szintézis, felsőbb életrend, magasabb éleltelv (...) az egyéniséget is kialakítja olyan egységgé és olyan gazdagsággá, amelyben elfér minden gondolat, minden érzés, minden élettartalom, minden érték«“. (*Széphalom*)

Kenyeres Zoltán

Mészáros László: Klapka

Nyáron a komáromi várudvaron három éjszaka is föltűnt a város szabadságharcos védőjének, Klapka Györgynek a szelleme. Törékeny, ősz alak, szikár, önnön történelmi képébe merevített. Ilyenre gondolt a komáromi Jókai Színház, mikor drámapályázatán megidézttette, vagy Klapka a város legendáriumából kitörölhetetlen, mára viszont feledésbe úszó alakjának minél tarkább megfestése volt a lényeg? A színház Mészáros László darabját választotta, az ott honos szerzőt, talán mert az volt a legszínesebb. A puha diktatúra csöndes forradalomba torkolló szorongásos-szi-várványos időszakában egy forgatócsoport a szlovákiai Komáromban forgat filmet Klapkáról. Múlt és legközelebbi múlt így fonódik össze, kissé iskolás jelleggel, de tiszta, a véletlektől leegyszerűsített elemekből építkezve.

A színház — ott, ahol a legmerészebb — önnön gúnyrajzát festi a filmes stáiban; a história meg — Klapka élettörténete — a maga módján pereg tova. Nem létező drámaiságot nem erőltet. A dráma ott belül van, a történelmi tudat által hőssé formált emberben — a Klapkát alakító színésznek, Boráros Imrének kellene megjelenítenie. Túl sok az áttétel. A história és a személyes sors napi erkölcsi rémdrámáit elfedi a szabadságharcos egyenruhák élénk színe és a rendszerváltásba keveredett stáb nyüzsgése. A Beke Sándor rendezte előadás Klapkája azonban így is a szemünkbe ég, a tudatunk zsúfolt panoptikumába zárt alak talán egyszer még életre kel.

Kállai Katalin

Radnóti Zsuzsa: A próféta színháza

Az a hagyomány, melyet Füst Milán művészelete jelent, egyre fontosabb szerepet látszik betölteni a modernitás utáni magyar irodalomban. Am miközben hatása több fiatal prózaírónál és költőnél is fölfedezhető, műveinek értő és átfogó értelmezése mintha csak néhányak (szív)ügye lenne. (Nagy öröm ugyanakkor, hogy Radnóti Zsuzsával egyidőben Somlyó György könyvét is kezünkbe vehetjük Füst Milánról.) Ezért különösen nehéz e

kevesek egyikéről bíráló szavakat mondani, amiért azonban a Füst Milán-i életművet én is kiemelkedően fontosnak tartom, nem hallgathatok hiányérzetemről, amely Radnóti Zsuzsa monográfiáját olvasva támadt bennem.

A könyvnek sajnos éppen arról van alig mondanivalója, milyen is „a próféta színháza”. Füst Milán drámáinak és színműveinek értelmezésekor a szerző megelegszik azzal, hogy rámutasson bizonyos filozófiai tartalmak jelenlétére, valamint betekintést nyújtson azok lehetséges magánéleti összefüggéseibe. Ezzel véleményem szerint elvétli tulajdonképpeni célját. Nemcsak azért, mert nem merészkedik olyan izgató kérdések körébe, melyek nálunk először Füst Milánál merülnek föl (Hányféle világ létezik? S állítható-e egyáltalán valamely világról, hogy van? Illetve az irodalom — a szövegek — szempontjából tekinthetünk-e mérvadóknak bármely önmagán kívüli realitást? stb.), hanem azért is, mert elfeledkezik a legalapvetőbb vonatkozásról, annak vizsgálatáról, hogyan működnek dramaturgiai, szerkezetileg és motivikailag a színművek. Ebből a szempontból különösen érdekes lett volna Füst Milán néhány újabb előkerült, illetve nemrégiben színre vitt darabjának értelmezése a mostani előadások tükrében, hiszen e műveket megírásuk idején — erre vonatkozó dokumentumokat Radnóti Zsuzsa is idéz — sorra utasították vissza jelentékeny rendezők.

Radnóti Zsuzsa monográfiáját ezért csak a valódi kutatások és egy átfogóbb értelmezés kezdetének tekinthetjük, melynek néhány érdekes megállapítása további kifejtést igényel (például Füst Milán és Hamvas Béla magatartásának rokon mivolta és különbözősége). E munkát idővel remélhetőleg összegzés is követi. (*Jelenkor*, 1993)

Schein Gábor

Szabolcsi Miklós: „Kemény a menny”

József Attila 1928 őszén írta *Óh szív! nyugodj!* című versét, mely evvel a rejtelmes szépségű szakasszal kezdődött: „Fegyverben réved fönn a téli ég, / kemény a menny és vándor a vidék, / halkul a hó,

megáll az elmenő, / lehelle a lobbant keszkenő." Szabolcsi Miklós e versből vette monográfiájának címét. Őt és félszáz oldalas könyve József Attila életének és pályájának három esztendejét dolgozza fel a tudományos teljesség igényével. 1927 szeptemberétől 1930 szeptemberéig követi csaknem napról napra és versről versre a költő útját. És micsoda három évet! Ez a Vágó Márta-szerelem időszaka (1928), ekkor vesz részt egy ideig a Bartha Miklós Társaság munkájában és ír Bajcsy-Zsilinszky Előőrs című lapjába (1928–30) s ekkor e (mai szóval élve) népi orientációja mellett dolgozik az „urbánus” indíttatású A Tollnak is, itt írja egyebek mellett híreshírheht kritikáját Babits ellen. Híres verseinek egész sorát alkotja ekkor. Ki ne ismerne az „Áldalak búval, vigalommal”-t, a „Ringató”-t, a „Tedd a kezed / homlokokra, / mintha kezed / kezem volna” — kezdetű dalt, a „Kláriskák”-at, a „Medáliák”-sorozatot, a „Favágó”-t vagy a „Betlehemi királyok”-at?

A filológiai minden részletre kiterjedő és gondolatokban gazdag műelemzések nagy sora kitágítja a könyv látókörét és a monográfia a felölelt három év általános kultúrtörténetévé szélesül. Mozgalmak, irodalmi, társadalmi kezdeményezések és folyóiratok történetével ismertet meg, s arcképet rajzol mindazokról — Lakatos Péter Páltól és Fábrián Dánieltől Ignó Pálig —, akik ebben a szakaszban kapcsolatba kerültek József Attilával. Szabolcsi Miklós évtizedek óta kutatja József Attila pályáját, első monográfiája éppen harminc évvel ezelőtt jelent meg (ez a költő pályakezdésével foglalkozott), a második, mely 1923–1927-ig követte útját 1977-ben látott napvilágot. Ez a most tizenhat esztendő után megjelent tudós munka, ez a modern irodalomtudomány módszerbeli és fogalmi apparátusát felhasználó harmadik kötet nemcsak a korszak kutató szakembereknek szól. Az egész literátus közönség csaknem úgy olvashatja, mint egy érdekesen, okosan, világos logikával megírt életrajzi regényt, mely egyszersmind egy ma nem éppen tanulságok nélkül való korszakról is hiteles képet fest, józan szóval. (Akadémiai Kiadó)

Kenyeres Zoltán

A Liszt Ferenc Kamarazenekar több évtizedes működése során mindig tudatosan tűzte műsorára a népszerű és közismert koncertok, vonószekari alkotások mellett a ritkán hallható, vagy teljesen a feledés homályába merült mesterműveket is. Az együttes e tradíciójához új CD-jén is hű maradt: a standard repertoárhoz tartozó Wagner: *Siegfried-Idyll* mellett a Hungaroton felvételén Mendelssohn két fiatalkori, alig-alig játszott alkotása, az *Esz-dúr oktet* (op. 20) és a *H-moll vonószekari szimfónia* (No. 10) szerepel.

Mendelssohn kamarazene-oeuvre-jében a hagyományos műfajok — hegedű-zongora, illetve gordonka-zongora szonáta, zongoratrió, vonósnégyes — mellett különleges apparátusú kompozíciók is megtalálhatók, így a hárfára és zongorára írott *Abendglocke*, két hangversenydarab klarinétára, basszektürtre és zongorára; zongoranégyesek, vonósötösök, zongoraszettett, valamint az említett, 1825-ben komponált *Vonósoktett*, amelynek összeállítása négy hegedű, két brácsa és két cselló. Az *Oktett* két centrális eleme a valamennyi szólamra jellemző virtuozitás; és a barokk zene, de mindenekelőtt a Mendelssohn által rajongva tisztelt Johann Sebastian Bach öröksége, a polifónia és a harmonikus elenpont. A Liszt Ferenc Kamarazenekar tagjainak előadása technikailag kitűnő, nagyvonalú, a nyolc szólam mindvégig önálló életet él, ugyanakkor a hangzás organikus és egységes. Hasonlóan szép és élvezetes a vonószekari szimfónia interpretációja is. A hangkép plaszticitása, a belső arányok korrektsége Kádár György zenei rendező és Zakariás István hangmérnök munkáját is dicséri.

Richard Wagner *Siegfried-Idyllje* — a címadás ellenére — nem kapcsolódik szervesen a *Nibelung gyűrű* tetralógia *Siegfried* című zenedrámájához. Néhány érzelmes, lírai motívumot átvett ugyan az operából, de a *Siegfried-Idyll* valójában alkalmi kompozíció: fia, a későbbi neves karmester, rendező és meseopera-szerző, Siegfried Wagner születése alkalmából keletkezett, 1870-ben. A világ szinte valamennyi élő-nalbeli kamarazenekarának repertoárja-

ban megtalálható nagyszabású, későromantikus *Idyll* a Lukács Ervin vezényelte együttes avatott tolmácsolásában harmonikusan társul a fiatal Mendelssohn kompozícióinak néha szenvedélyes és csapongó, máskor szelíden, bensőségesen lírai világához.

Retkes Attila

Porogi András: Venus & Mars

Újabb epikánkban igen gyakori, hogy az író „ikerített” (s már a cím által is megnevezett) főszereplőket léptet föl, a testvéri(es)ség, a barátság, a szerelem szituációiban. Az alakok mint „egy test, egy lélek” jelennek meg, de ugyanakkor a napnál világosabb, hogy egymásnak éles (akár gyilkos) ellentettjei. Ilyen volt nemrég Háy János verseskötetnek titulált vegyes műfajú könyve, a „rímelő” című *Marlon és Marion*, de ilyen — másfajta szemléleti és címmintával — Porogi András *Venus & Marsa*. E novellagyűjtemény a klasszikus kötőszó írásképpel kezdi meg ama jótékony fontoskodást, amellyel élvezetes és néha tanulságos olvasnivalókat, kétségtelenül ihletett írásműveket párol az eklektikus élményanyagból. A fiatal író nemcsak a maga eddigi életében, tapasztalataiban szüretel, vígan rájár az egyetemes *ars* kertjére is. Semmi ok a csőszködésre: manapság semmiféle művészetekölcsi intelem nem tiltja, hogy formailag például az idézés- vagy intarzia-technikával, tartalmilag az ironizált átemeléssel birtokba vegye azt, amit más megalkotott vagy birtokol.

Porogi enyhén szürreális történeteire, meséire főleg az jön jól, ami ezredvégi értelemben mitologizálható. Így az iskola: a család mellett a legkimeríthetlenebb személység legendárium (erotikusan bizarr pedagógusnapot — de vérontó filozófus rokont is bemutat), és a film, a mozi a maga sztárjaival (itt nem Marilyn Monroe-ra vágyakoznak, hanem ő vágyakozik egy fiúcskára, valamint Zsukov marsallra). Forrásként buzognak föl a szentéletrajzok is — mivel „a másik oldalon” csatornatöltélek-történetek csordogálnak. Persze minden ellenpontozva, kifordítva, visszavonva, újraértelmezve. Tehetséges, egyszerre túl nyers és túllirizált világ ez. Tördelt

groteszkum. Ovációra semmi ok. Egy nevet viszont fölírhattunk a várakozás noteszába. (*Századvég Kiadó — 2000 könyvek*)

Tarján Tamás

Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom rövid története

Bibliográfiai egységekben és kötetekben mérve (mintegy 2500 illetve 30 darab) egyaránt végtelenül termékeny, sokágú munkásság Bori Imréé, melybe a modern magyar irodalom (ami szerinte a 19. század közepéig nyúlik vissza), a magyar és a délszláv irodalmak kölcsönhatása és a jugoszláviai magyar folklór mellett jelentős szálként épül be — első kritikáitól, könyveitől máig — a jugoszláviai magyar irodalom jelenét és múltját vizsgáló vonulat.

Végigkövethető genezise van ennek a kritikus-irodalomtörténeti érdeklődésnek. Bori Imre előbb kritikákat írt kortárs vajdasági magyar írók könyveiről, majd összefoglaló portrékat rajzolt (Fehér Ferencről, Ács Károlyról), miközben elkészíti a jelen értékeinek leltárát. *Vajdasági éjszaka* (1960) antológiát állít össze, ezt *Irodalmunk kiskönyve* (1964) címmel visszajelentő irodalomtörténeti bevezetővel ellátva, hagyományt és modernséget együtt láttató szándékkal készült, alakulásrajzot dokumentáló szövegválogatással módosítja, és teremti meg ezzel egy jugoszláviai magyar irodalomtörténet alapjait. Ezt először, ennek az irodalomnak 1918 és 1945 közötti időszakát tárgyalva 1968-ban írja meg. Ebben sok, jobbára feledésbe merült íróra és műre hívja fel a figyelmet. Majd 1975-ben új irodalomtörténetet ír, amelyben egyrészt a jugoszláviai magyarság több évszázados életerén kialakult írásbeliség legkezdetére, egy 11. századi szövegemlékig nyúl vissza, másrészt viszont 1945-től errefelé hosszabbítja meg vizsgálódásának irányát. Ezt az *Irodalmunk évszázadai* című kiadványt dolgozza át, bővíti az 1982-es kötetben.

Bori Imre több évtized óta ír egy irodalomtörténetet, melynek ismert az eleje, és amelynek soha nincs, lehet vége. Nyolc-tíz évenként folytatódik, önmagát írja tovább, mint egy regényt. A mostani, harmadik ki-

adással azonban, ahogy a szerzői jegyzetben olvasható, mégis lezárul egy korszak. „A második világháború utáni jugoszláviai — ugyanis —, amely politikai-történelmi keretét képezte a jugoszláviai magyar irodalomnak is, megszűnt létezni.” Következésképpen Bori Imre könyvének megjelenése egybeesik e történelmi korszak lezáródásával. 1993-tól már új koordináták között és több ide tartozó író nélküli — akik áttelepültek Magyarországra — irodalomtörténetet kell majd írunk. Noha az sem kétséges, hogy a folyamatosság, amely az új felfedezések mellett vitalitást biztosító jegye az újvidéki irodalomtörténész érdeklődésének (erről a kötetben Bányai János rajzol érzékletes képet), természetesen folytatódni fog.

Gerold László

Ágnes, az Isten báránya

John Pielmeier író és Norman Jewison rendező láthatóan azzal a szándékkal alkotta meg *Ágnes, az Isten báránya* című filmjét, hogy az világnézettől függetlenül mindenkinek tessenek. A szándék tűnhet tiszteletreméltónak is, de megvalósításának sikere felettebb kétséges, ha az alkotás a vallás oly sok vitát kiváltó kérdéseit vizsgálja.

Pedig a film készítői mindent megtettek a közsikerért: a kolostori cellájában gyermeket szülő fiatal apáca történetének végére kettős, szabadon választható megoldást eszeltek ki. A misztikára kevésbé fogékony, az isteni beavatkozás lehetőségével nem számoló nézők gondolhatják azt, hogy Ágnes hús-vér férfival randevúzott a kolostor padlásán, és úgy esett teherbe. A hívő katolikusok érzékenységet és „igényeit” tekintetbe vevő változat: Ágnes Mihály angyal látogatta meg, aki e sajátos „angyali üdvözlés” során fogant gyermeket.

Mindenki elégedett lehet tehát, a gordiuszi csomó átvágva, én mégis bosszankodva álltam fel augusztus 22-én este a TV elől. De hol a hiba?

Katolikus érzékenységet kevésbé sértette volna egy megesett apáca története, mint az az érzéketlenség, ahogyan hitünk alaptörténeteiből ezt azt kiragadva próbálták a katolikusok számára elfogad-

ható „misztikus” megoldást fabrikálni. Nem tételezték fel, hogy a csodás megoldás önmagában még egy hívő számára sem lehet elegendő. Talán mégsem lehet egy kis stigmamutogatással, egy kis „szűztől születéssel” lekenyerezni, nem elég a csodát mint csillogó játékszer odaadni a filmvászonról, hogy örüljön és játsszon vele: *a csodának értelmesnek is kell lennie.*

A természetfölötti események ugyanis nem pusztán érdekességük miatt foglalkoztatnak bennünket. Isten akaratára, tervére hívják fel figyelmünket, mely csöppet sem esetleges: a *valódi* csodák Isten üdvösségtervének szigorú logikájába illeszkednek. Jézus szűzi fogantatása például a megváltás művében nyeri el értelmét. De teológiaiilag értelmezhetetlen a film „vallásos” megoldása. Miért akarna Isten második szűztől született gyermeket? A szűzi fogantatás egyedül a Megváltó ismérve, de Jézus után nincs szükség újabb megváltóra.

Ha rálépünk a film keresztény értelmezésének ösvényére — amelyre a film alkotói csalogatnak bennünket —, újból zsákutcába jutunk. A bibliai Mária-történet parafrázisát kapjuk, de olyan furcsa előadásban, hogy annak értelme visszajára fordul. Lukács evangéliumában az Úr Gábor angyalt elküldi Máriához, hogy tudassa tervét a leánnyal, s csak az ő beleegyezésével kezd cselekedni. Mária tudja, kit fog megszülni, és örömmel hordja ki a gyermeket. A filmbeli Ágnes ellenben semmit sem ért, szánalmasan vergődik a rákényszerített szituációban, végül meggyűlöli Istent, akit nyomorúsága okának vél. Az az Isten azonban, aki erőszakkal rákényszeríti akaratát gyermekére, nem hasonlít a keresztények Istenére, Jézus Krisztus Atyjára.

Ennyi dogmatikai és logikai pontatlanság láttán valóban azt hiszem, jobb lett volna a kikapós apácáról filmet készíteni, akkor legalább mindenki pontosan tudta volna, hogy mit látott. És a katolikus hívő is megfogalmazhatta volna magában, hogy mi az a nyugtalanító érzés, amellyel kikapcsolta a televízióját. Így talán csak sejtette.

Kunszabó Zoltán

SOMMAIRE

80e anniversaire de la naissance de György Rónay
Écrits de Péter Balassa, Zsuzsa Beney, István Jelenits, Balázs Lengyel, Ferenc Magyar, Iván Mándy, Béla Pomogáts, Elemér Szeghalmi et Tibor Tüskés
Entretien avec György Rónay

László Dobszay: Regnum Dei intra vos est
Miklós Tomka: La mission de l'Église dans le monde d'aujourd'hui
Poèmes de Márton Kalász, Gáspár Nagy et György Rába

INHALT

Zur 80. Wiederkehr der Geburt von György Rónay
Schriften von Péter Balassa, Zsuzsa Beney, István Jelenits, Balázs Lengyel, Ferenc Magyar, Iván Mándy, Béla Pomogáts, Elemér Szeghalmi und Tibor Tüskés
Gespräch mit György Rónay

László Dobszay: Regnum Dei intra vos est
Miklós Tomka: Die Sendung der Kirche in der heutigen Welt
Gedichte von Márton Kalász, Gáspár Nagy und György Rába

CONTENTS

György Rónay was born 80 years ago
Essays by Péter Balassa, Zsuzsa Beney, István Jelenits, Balázs Lengyel, Ferenc Magyar, Iván Mándy, Béla Pomogáts, Elemér Szeghalmi and Tibor Tüskés
Interview with György Rónay

László Dobszay: Regnum Dei intra vos est
Miklós Tomka: The mission of the church in the world today
Poems by Márton Kalász, Gáspár Nagy and György Rába

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: HORÁNYI ÖZSÉB, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, PARANCS JÁNOS,
POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZŐRÉNYI LÁSZLÓ

A szerkesztőség munkatársai: CZ. BALASSA MÁRIA, KISS SZEMÁN RÓBERT

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024

Nyomás: VESZPRÉMI NYOMDA RT. Felelős vezető: Fekete István igazgató

Lapunk kiadását a Művelődési és Köznevelési Minisztérium támogatja.

Szerkesztőség: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. telefon: 117-7246; 117-3933; telefax: 117-3471. Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. I. lh. I. em. Tel.: 117-3661. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcán át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekkszámlasszáma: OTP. VII. ker. 218-98316512-037343-8. Előfizetési díj: I. évre 540.— Ft. fél évre 270.— Ft. negyed évre 135.— Ft. egyes szám ára 48.— Ft. — Külföldön terjeszti a Kultúra Kulkereskedelmi Vállalat. H-1300 Budapest, Pf. 149. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy a Magyar Hitelbanknál (H-1133 Budapest) vezetett 202-10995 sz. számláján. Ára: 35.— US dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD. CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA KÖZÖTT. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 48,— Ft

VIGILIA

SZEMLE

In memoriam Vidrányi Katalin
Milorad Pavic: A tüszögő ikon
Hamvas Béla: Patmosz II.
Händel: Agrippina (az Óbuda Fesztiválon)
Toldi Éva: Herceg János
Nagy Gáspár: Mosolyelágazás
Pomogáts Béla: Magyar girondisták
Mészáros László: Klapka (a komáromi várudvaron)
Radnóti Zsuzsa: A próféta színháza
Szabolcsi Miklós: „Kemény a menny”
Oktett és Idyll
Porogi András: Venus & Mars
Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom rövid története
Ágnes, az Isten báránya (tévéfilm)

A szemléket írták: *Erdei János, Gerold László, Jász Attila,
Kállai Katalin, Kenyeres Zoltán, Kiss Szemán Róbert,
Klima Gyula, Kunszabó Zoltán, Retkes Attila,
Schein Gábor, Tarján Tamás és Vasy Géza*

Következő számainkból:

A keresztény értelmiség feladatai
Beszélgetés Farkasfalvy Dénessel
Az új Világkatekizmus